کورد

لەنێوان

بە ئیسلام کردن و ئیسلام بووندا

لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەییە لە بارەی کتێبی

کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد

نووسینی

هیوا سەلام

هەولێر

www.ruanin.net

ئەم کتێبە

پێشکەشە:

بەو نووسەرانەی بە عەقڵێکی بابەتیانە مێژوو دەنوسن و دەخوێننەوە.

هیوا سەلام

2003/1/11

بەناوی خوای گەورە و میهرەبان

پێشەکی

پرس(مسألة)**ی فتوحاتی ئیسلامی لە زۆربەی کتێبە مێژوویی‌یەکانی سەردەمی ئیسلامی وەك کتێبەکانی** (طبري) و (خليفة بن خياط) و (قدامة بن جعفر) و (ابن الاثير) و (بلازري) و (واقيدي) **هتد باس کراوە.**

هەروەها زۆربەی ئەو ڕۆژهەڵاتناسانەی لە بارەی مێژووی ئیسلامی‌یەوە کتێبی‌یان نووسیوە، باسی‌یان لێوە کردوە. لەبەر ئەوەی لەسەردەمی فتوحاتدا وڵاتی کوردان لە نێو دەوڵەتی ساسانی و ڕۆمانی دابەش و داگیر کرابوو، بۆیە لە کاتی ڕووبەڕووبونەوە لەگەڵ ئەو دوو دەوڵەتەدا ڕاستەوخۆ یان نا ڕاستەوخۆ باس لە کورد و وڵاتی کوردان و چۆنیەتی گرتنی شار و شارۆچکە کوردی‌یەکان کراوە. لەناو کوردانیش، مێژوونووسانی وەك شەرەفخانی بەدلیسی و مەردۆخی و موحەمەد ئەمین زەکی و صالح قەفتان و مەلا جەمیل ڕۆژ بەیانی لە کتێبەکانیان لێرە و لەوی باسیان لە فتوحات کردووە، هەروەها هەندی نووسەریش، کە لەبارەی مێژوویی کوردەوە دەنووسن، وەك هەژار موکریانی و مەلا ڕەئوف حەوێزی و ڕەفیق سابیر و حەسەن پێنجوینی و حەسەن مەحمود و سەلام ناوخۆش و موحەمەد یوسف و ..هتد چ وەك کتێب یاخود لێکۆڵینەوە و

www.ruanin.net

وتاریان له بارەی فتوحاتەوە نووسیوە. ئەمەو چەند ماستەرنامەیەکیش ئاماژەیان بەمەسەلەی فتوحاتەوە کردووە وەك ماستەرنامەکانی مامۆستایان حوسامەدین نەقشەبەندی و فائیزە عیزەت و زرار سدیق و ئەحمەد میرزا و فرسەت مەرعی هەروەها شوان عوسمان.

بێگومـان چـاوەڕی نـاکری ئـەو هـەموو نوسـەرانە هـەمان تێـڕوانین و بۆچوونیان بـۆ مەسـەلەی فتوحـاتی ئیـسلامی هـەبێت، ئـەو (جـودابینی) و (جوایەزحاڵی) بوونە رەگێکی پێشینە و جوایەزی هزر و ئامانجی خۆی لە پاڵدایـە. نوسـەرێك کـە راڤەیـەکی مـاددی بکاتـە پێـوەر بـۆ روداوەکـان، حەتمـەن قەناعـەت بـە ئەگـەری رۆحـی و دیـنی نـاهێنی. یـەکێکی تـر (ئایـدۆلۆژیای سیاسـی) و (بینـینی هەنوکـەیی) بـۆ مێـژوویێکی وەك سەردەمی فتوحات بکاتە پێوەر و لە بەرژەوەندی ئایدۆلۆژیاکەی دانەبی، ڕەوت و ئەگەری ڕوداوەکان بەچاویلکەی ئایدۆلۆژیاکەیەوە دەبینی. جا ئەگەر ئەمە ببێتە دۆگما و بشفڕی هەر بزن بی، ئەو کاتە لێکۆڵینەوەکە رۆحیەتی بابەتیانە و زانستیانەی خۆی لە دەست دەدا.

بەڕای من لـە شرۆفە کردنـی فتوحاتـدا سـی مەسـەلە هـەن و هەریەکـە تەواوکـەری یـەکترین و ئەوانـەی دەیانـەوی لـە چوارچێوەی ئایـدۆلۆژی و ڕای پێشوەخت دەربچن، دەبی حسیبێکی ورد بۆ ئەو سی مەسـەلە گرنگە بکەن: ژێدەرە مێژوویی‌یەکان زۆر گرنگن، نوسەر گرنگیان پێبدا، بەڵام ئەو ژێدەرانـە دەبـی (تحقیـق) بکـرێن تـاکو ئەوانـەی پـی‌یـان دەوتـری "ئیسرائیلیات" فەرامۆش بکرێن لـە شی کردنـەوەی روداوەکان دا، دووەم ماهیەتی ئیسلام و دیتنی ئیسلام بۆ مەسەلەی فتوحات، ئەری مەسـەلەکە

بانگەوازی و رزگارکردنی مرۆڤە لە پەرستنی مرۆڤدا یاخود مەسەلەکە پەیوەستە بە دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری‌یەوە، ئەم خاڵە زۆر گرنگە، چونکە ئەگەر نووسەر لە بنەماکانی ئیسلام نەگات زۆر زەحمەتە بتوانی لە هەڵوێستی ئیسلام بەرامبەر فتوحات بگات.

مەسەلەی سی‌یەم، چەکەرە کردنی بەڵگەی لۆژیکی‌یە. ئەو سی مەسەلەیە هەرسی مرۆڤکردەن چونکە پابەندن بە تێروانینی نوسەر (وەك مرۆڤێك) بۆ بەڵگەی مێژوویی و بەڵگەی دینی و بەڵگەی لۆژیکی.

بابزانین ئەو سی بەڵگەیە چی دوپاتدەکەنەوە رزگارکردنی کوردستان یاخود داگیر کردنی کوردستان؟! هەموو ژێدەرە مێژوویی‌یەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەن کە کورد لەسەردەمی فتوحاتی ئیسلامی‌دا نە "دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆ"ی هەبووە و نە "دینێکی نەتەوەیی سەربەخۆ"ی هەبووە، وڵاتەکەشی لە ژێر دەستی دوو دەسەڵاتی داگیرکەردا بووە و زۆربەی شەڕ و ململانی‌ی ئەو دوو دەوڵەتە داگیرکەرەش هەر لەسەر خاکی کوردان دا بووە، بەواتای کورد هەر باجی دابەشکردن و داگیرکردنی وڵاتەکەی نەداوە، بەڵکو لە نێوان بەرداشی ململانی‌ی ئەو دوو داگیر کارەش ژیان و کەلتور و بوونی لە (نەزیف) بوونێکی بەردەوام دا بووە!

هەر لەو پێودانگەوە، لە ڕووبەڕووبونەوەی لەشکری ئیسلام و ساسانی یاخود ئیسلام و ڕۆمانی دا چاوەڕێ دەکری "کورد" لەکام بەرە بی؟!

(هەندی) ژێدەر ئاماژە بەرۆڵی یەکلاکەرەوەی کوردە موسڵمانبووەکان

دەکەن لە شەڕی قادسیەدا، هەر ئاکامی ئەو شەڕەش وایکردووە بەشی کوردستانی داگیرکراوی ژێر دەستی ساسانی دەسەڵاتێکی ئیسلامی کوردی لی دابمەزری. بێگومان لەو بەشەی کوردستان شەڕ لە نێوان لەشکری ئیسلام و لەشکری ساسانی‌یەکان ڕوویداوە، ئەگەر شەڕ بەرپانەبووبایە چۆن دەوڵەتێکی وەك دەوڵەتی ساسانی کە تەمەنی چوار سەد ساڵ زیاترە دەڕوخا؟!

ئاکامی ئەو دەڤەرە بە بەرژەوەندی کورد تەواو بوو، لە شاری مەدائینی پایتەختی ساسانی‌یەکان (سەلمان فارسی) بووە سەردار، لە جەلەولا کوردێك لە لەشکری کوردی. هەروەها لە (حەلوان)یش کوردێك بەناوی (قوباد) بووە سەرداری ئەو شارە، ئەمە لە ڕووی (سیاسی). لە ڕووی (دینی)شەوە کورد بوونە خاوەن یەك دین نەك هەندی (زەردەشتی) و هەندی (مەجوسی) و هەندی (مەسیحی) و هەندی (گاور)!

ئەمەو لەشەڕی نێوان لەشکری ئیسلام و لەشکری ڕۆمانی‌دا بەدەگمەن ژێدەرێك باس لەوە دەکات لەشکری ئیسلامی شەڕی کوردی کردبی، لەو بەشەشدا لە نێوان لەشکری ئیسلام و لەشکری ڕۆمانیش شەڕێکی بەناوبانگی وەك شەڕی (قادسیە) و (نەهاوەند) نە قەوماوە، ئەو دەڤەرە بەحوکمی ئەوەی زۆربەی مەسیحی و گاور بوونە، زیاتر بەسوڵح و ئاشتی لەگەڵ لەشکری ئیسلام ڕێککەوتون. لە سەرچاوەکاندا هاتووە، کە (عومەیری ئەنصاری) والی جەزیرەی کوردستان، کە ئەو بەشەی لە ڕۆمانی‌یەکان رزگارکردوە بە خاوەنی رەسەنی دەڤەرەکەی داوەتەوە، بێگومان خاوەنی رەسەنی دەڤەرەکەش کورد بوونە. لێرەدا ژێدەرەکان

ئەو ڕاستی‌یە دوپات دەکەنەوە، کە هەر شەڕی لە ناوچەکەدا بەرپا بووبی لە نێوان لەشکری ئیسلام و ساسانی، یاخود لەشکری ئیسلام و ڕۆمانی‌دا بووە، نەك لە نێوان لەشکری ئیسلام و کورددا بووبی! جا کورد چۆن شەڕی لەشکری ئیسلام بکات، کە خۆی نە دەسەلاتی هەبی نە لەشکری هەبی؟! هەندی نوسەر وەك (مەلا ڕەئوف) و (مەلا جەمیل) و (ڕەفیق سابیر) و (شوان عوسمان) بانگەشەی ئەوە دەکەن کە لەشکری ئیسلام شەڕی کورد و کەلتوری کوردی کردووە؟!

ئایا هەموو کوردێك گوزارشت لە کوردێتی و خەمی کوردی و هەستی کوردی و کەلتوری کوردی دەکات؟! بی‌گومان لەناو لەشکری ساسانی و ڕۆمانی‌دا کورد هەبوونە، شیمانەی ئەوەش دەکری هەندی فەرماندە و کاربەدەست بوونە، بەلام ئەوانە بەرگریان لە کورد دەکرد یاخود دەسەلاتی داگیرکاری ساسانی و ڕۆمانی؟! ئەگەر وابی دەبی ئەو هەموو (موسەتەشار) و (ئامیر مەفرەزە) و (ئاغا) و (دەرەبەگانە)ی هەر لە شۆڕشی شێخ مەحمودەوە هەتا ڕاپەڕینی 1991 کوردایەتی‌یان کردبی و بەرگریان لە کوردستان کردبی، هەرچی (پێشمەرگە)ن، داگیرکەری کوردستان بوونە؟!

ئەری ئەو (کورد)انەی لە (قادسیەی سەدام) و (أم المعارك) کوژران بەرگریان لە کوردستان دەکرد؟! ئەری لەشەڕی کۆمەڵکوژی کوردیدا، کە سەدام ناوی نابوو (ئەنفال) ئەو سی سەد فەوجەی جاشەکانی کورد لە پێشەوەی لەشکری عێراق نەبوون بۆ کوشتن و بڕین و کاولکردنی کوردستان؟ ئەری ئەوانە لە پێناو کورد وایان دەکرد یان لە پێناوی

"عێراقی سەدام"دا؟!

سەبارەت بە مەسەلەی دووەم، دید و ئامانجی ئیسلام لەبارەی فتوحاتی "کوردستاندا"، چەمکی ئیسلام خۆی تەواو دەلالەت لە ئاشتی دەکا، هەتا ئەوی دی بیەوی لە زمانی عەقڵ و دایەلۆگ بگات، ئیسلام شەڕی دەگەڵ ناکات، پێغەمبەریش ρ سێزدە ساڵ لە مەککە بەو لۆژیکەوە کەوتە گفتوگۆ دەگەڵ خەڵك و دەسەڵاتی دەڤەری خۆی، هەتا ناچار نەکراو هاوەڵانی لە شاری مەککە دەرنەکران و نەکوژران، شەڕی نەکرد. هەموو داخوازیەکەشی بریتی بوو لە "قولوا لا الە الا الله تفلحوا". خەلیفە عومەریش τ بەر لەوەی شەڕی دەوڵەتی ساسانی بکات شاندێکی نارد و داوای لە (یەزدگورد) کرد سەرپشك بی لە نێوان سی شت: (ئیسلام)، (جزیە)، (شەڕ)، خۆ ئەگەر یەزدگورد یەکەم، یان دووەمی قەبوڵ بکردبا دەوڵەتەکەی هەر دەما، بەڵام ئەو سییەمی هەڵبژارد لە ئاکام خۆی و دەوڵەتەکەی لە دەست دا.

هەرگیز ناتوانری نکوڵی لەوە بکری، کە لە مێژوودا هەندی سەرکردەی عەرەب ویستویانە لە رێگای ئیسلامەوە عەرەبایەتی بەرپا بکەن، بەڵام ئاکام چی لی کەوتەوە، ئەری عەرەبایەتی و ناوچەگەری چی بەعەرەب بەخشی؟!

ئەری ئەو "عەرەبە موسڵمانە"ی، کە رۆژهەڵات و رۆژئاوا لیی دەترسا، ئەمڕۆکە نەوەکانی لە ژێر ئاڵای عەرەبایەتیدا هەر هەمووی لە ژێر رەحمەتی دەوڵەتێکی سی چوار ملیۆنیدا نین؟! ئەری ئێستا عەرەب بی

ئیسلام، هەر لە قۆناغی جاهیلی ناژییێت؟!

لە ئیسلامدا تا ڕادەیەکی زۆر لۆژیك لە هەندی پرس و ئاریشەدا ڕۆڵی خۆی هەیە، بەڵگەی لۆژیکیش لەسەر ئەوەی هیچ ململانیێیەك لە نێوان (ئیسلام) و (کورد) لەئارادا نیە، خۆی لە خۆیدا مەسەلەیەکی بەڵگە نەویستە. ئەگەر لەگەڵ لۆژیکی ساخلەم و دروست بدوێین، دەبی لە بەرامبەریدا بەچۆکدا بێین، کە کورد شەڕی ئیسلامی نەکردووە، کورد لە حاڵەتی داگیرکردن دا بووە و هیچ دینێکی تایبەت بەخۆی نەبووە، لە ئیسلامیش دا هەریەکی شایەتمان بێنی دەبێتە موسڵمان و جیاوازی رەگەز و زمان ئایەتێکن گوزارشت لە گەورەیی خوای گەورە دەکەن، چا ئەگەر گریمان مەسەلەکە دینیش نەبی کورد هیچ ئاگای لە ئیسلام نەبووبی و نەوەی سەردەمی فتوحاتیشی بتپەرست بووبن، خۆ هەر بۆ رزگاربوون لە دەسەڵاتی داگیرکاری ساسانی و رۆمانی، دەبی ئەو میللەتە هەر بۆ "تاقیکردنەوە" ئیسلامی قەبوڵ کردبی؟! لە راستیدا گەر لە دیدگای لۆژیکەوە لەمەسەلەکە بڕوانین دان بەوە دەنێین، کە خودی ئیسلام و ژێدەرە مێژوویییەکان بەڵگەی دروستن لەسەر ئەوەی، کە زۆرینەی کورد بەئاشتی و سوڵح پێشوازی لە ئیسلام کردووە، هەر ئەمەش وای کردووە ئێستا لە 98٪ی کورد موسڵمان بن.

ئەم لێکۆڵینەوەیە دیراسەیەکی رەخنەییە لە بارەی کتێبی کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد" کە لە دوو بەشی سەرەکی پێکدێت، بەشی یەکەم لە لایەنی تەکنیکی و ئەکادیمی ئەم کتێبە دەکۆڵێتەوە، لەم بەشەدا رەخنە لە ئەدگارە پێویستییەکانی ماستەرنامەکەی کاك شوان

www.ruanin.net

دەگرێت. لە بەشی دووەمیش دا، کە خۆی لە شەش بابەت پێکدی – بەئیسلام کردن– ئیسلام بوون، بە عەرەبکردنی کوردستان، رەوشی ئاینی و سیاسی کورد پێش ئیسلام، رزگارکردن و داگیرکردنی کوردستان لە هەردوو کتێبی کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا و کوردستان و پرۆسەی بەئیسلام کردنی کورد، چەمکی جزیە و رۆڵی جزیە لە رزگارکردنی کوردستان بە ئاشتی، هەڵگەڕانەوە و راپەڕینی شار و شارۆچکە کوردی‌یەکان.

ئیتر بەو ئومێدەی لە ڕێی ئەم لێکۆڵینەوەدا، تیرێژێك لە ڕاستیەکانمان وەدەرخستبێت و ڕوون کردبێتەوە. با دڵە رۆشنەکانیش بە واقیع بینانەوە، لە ناخەوە ئامێزی حەقخوازی و ڕاست ویستی بۆ بکەنەوە و بە دڵێکی بێداری و بەرچاو ڕۆشنیەوە وەری بگرن.

هیوا سەلام

2002/12/21

چەند سەرنجێك دەربارەی كتێبی
كوردستان‌و پرۆسەی بەئیسلام كردنی كورد

ئـــەم كتێبـــە لەبناغـــەدا خـــۆی ماســـتەرنامەكەی "شـــوان عوسمـــان موســـتەفا)یـەو د. نەبـەز مەجیـد سەرپەرشـتی كـردووەو لـە 2002/5/14 لیژنەیەك لەمامۆستایانی بەشی مێژووی كۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەكانی زانكۆی سلێمانی گفتوگۆیان لەسەر كردووەو پلەی (نایاب)یان داوەتێ.[1]

بـەحوكمی ئـەوەی ئـەم كتێبـە ماسـتەرنامەیە، بۆیـە دەبـێ پـەیڕەوی میتـۆدی ئـەكادیمی بكـات، چ لەشـێوە تەكنیكیـەی و، چ لەخـستنەڕوو شـرۆڤەكردنی بابەتەكـە. لـەم نووسـینەدا هەوڵـدەدەین سـەرنج، لـەبارەی لایـەنی تـەكنیكی ئـەكادیمیی و، هـەروەها لایـەنی بابـەتی ماسـتەرنامەكە بخەینە ڕوو.

---

1 ماستەرنامەكەی كاك شوان عوسمان، سەنتەری چاپ و پەخشی (تـەما) لـە سـلێمانی وەك كتێب بلاوی كردۆتەوە (سلێمانی –2002).

www.ruanin.net

بەشی یەکەم

ماستەر نامەی
"کوردستان و پرۆسەی بەئیسلام کردنی کورد"
لەڕووی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستییەوە

لەم بەشەدا، هەندێ سەرنج، لەبارەی ناونیشانی ماستەرنامەکە، سنوری ماستەرنامەکە، هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە، شیکردنەوەی ژێدەرەکانی بابەتەکە، هەروەها لیژنەی گفتوگۆکە[1] دەخەینە ڕوو:

1- **ناونیشانی بابەتی ئەکادیمی**

2- **سنووری بابەتی ئەکادیمیی**

3- **هۆی هەڵبژاردنی بابەت**

4- **شی کردنەوەی ژێدەرەکانی بابەتەکە**

5-**لیژنەی گفتوگۆ**

---

1 سەبارەت بەهەنگاوەکانی ڕێبازی زانستی لە لێکۆڵینەوەی مێژوویىدا هەموو ژێدەر و سەرچاوەکانی ئەم بوارە ئەم هەنگاوانە بە مەرجی ئەکادیمی دادەنێن بۆ نمونە بڕوانە:

1) Research and paragraph writing.

2) د.محسن محمد حسين منهج البحث التاريخي.

3) غازی فاتح وەیس: ڕێبازی لێکۆڵینەوە.

1- ناونیشانی بابەتی ئەکادیمی:

ناونیشان لە توێژینەوەی ئەکادیمیدا زۆر گرنگە، توێژەر ناچار دەکات کرۆکی بابەتەکەی، دەگەڵ ناونیشانەکە بسازێ و جۆرە هارمۆنیەک بسازێنێ. بەواتایەکی تر نابێ هیچ جۆرە ناکۆکی و هەڤدژیەک لەنێوان ناونیشانو کرۆکی بابەتەکە هەبێ.

لەدابی زانکۆییو ئەکادیمیدا، کە ناونیشانی پەسەند دەکرێ؛ نابێ پێشتر هیچ ماستەرنامە و دکتۆرا نامەیەک لەسەر هەمان بابەت نووسرابێ، بۆیە لەهەڵبژاردنی ناونیشاندا توێژەر و سەرپەرشتیار دەبێ وردبن، بۆ ئەوەی بەتایبەتی توێژەر رەنج بەخەسارنەبێ.

چەندان جار رێککەوتوە توێژەرێک ماوەیەک لەسەر بابەتێک کاری کردووە، بەڵام لە کاتی گەڕان بەدوای سەرچاواندا بۆی دەرکەوتووە، کە ئەو بابەتە لێکۆڵینەوەی لەسەرکراوە؛ بۆیە ناچار بووە ناونیشانی بابەتەکەی بگۆڕێ.

پێنج ساڵ پێش کاک شوان، دکتۆر (فرسەت مەرعی ئیسماعیل)، کە کوردێکی بەشی باشووری کوردستانە، ماستەرنامەکەی خۆی بەناوی (الکرد مصادر ومعالم تاریخهم فی صدر الاسلام (مرحلة الفتوحات) (16-هـ/ 637م-21هـ -642م) پێشکەش بە بەشی کۆلیژی ئادابی زانکۆی خەرتومی سودانی کردووە.

ماستەرنامەکەی (فرسەت) لەساڵی 1998ەوە لەکوردستان هەیە، بە تایبەتی لەکتێبخانەی کۆلیژی ئادابی زانکۆی دهۆك و، کتێبخانەی ناوەندیی. بۆیە ناکرێ نە توێژەر و نە سەرپەرشتیار، لەو بارەیەوە هیچ پاساوێك بهێننەوە (*) ئەمەو ماستەرنامەکەی کاك (فرسەت) زۆر ئەکادیمیترە لەوەی کاك شوان، چونکە بەر لەهەمووشتێ پەیڕەوی دوو دابی زانکۆیی گرنگی کردووە، یەکەم: سنووربەندکردنی لێکۆڵینەوەکەی (16)ی کۆچی بۆ (21)ی کۆچی. دووەم: ناونیشانو ناوەڕۆکەکە زۆر لەگەڵ یەك دەسازێن. هەروەها پەیڤەکانی ناونیشانەکە تەواو گوزارشت لەسەردەمی لێکۆڵینەوەکە دەکەن. نەك وەك کاك (شوان)، کە نەسنوری لێکۆڵینەوەکەی دیارەو نەناونیشانو ناوەڕۆکیشی بەم شێوەیە ئەکادیمیین.

پەیڤی "کوردستان" بۆ لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمیی، کە لەسەردەمی ولاتگیری بدوێ، هەڵەیەکی ئەکادیمییە(**). جارێ "کوردستان" پەیڤێکی "ئەمبیگویتییە" دوو واتا لەخۆ دەگرێ: واتای جوگرافی و

* لە ڕووی سیاسییەوە، ڕەوشی هەرێم لە ماوەی نووسینی ماستەرنامەکەی کاك (شوان)دا زۆر هێمن و ئارام بووە، هیچ جۆرە بارگرژیەك لە نێوان ئیدارەی هەولێر و سلێمانی لەئارادا نەبووە، هەتا بیکات بە بیانووی نەدیتنی ماستەرنامەکەی کاك فرسەت، یان ئەوانی دی!

** لە ماستەرنامەکانی پێش کاك (شوان عوسمان) دەرك بەو ڕاستییە زانستیە کراوە، بۆیە توێژەرەکان لە بریتی وشەی کوردستان (ئەقلیم جبال، بلاد الکرد، ئەقلیم الجزیرە، الکورد، الکرد)یان بەکار هێناوە.

www.ruanin.net

واتای نەتەوەیی. پەیڤی "کوردستان" بەهەردوو واتا، لە هیچ ژێدەرێکی کۆنی سەردەمی ولاّتگیری نەهاتووە. هەروەها لەژێدەرە کۆنەکانی یۆنانی ورۆمی و سریانی و ئەرمەنی و فارسی و عەرەبیش نەهاتووە. ئەوسا یان " ئەقلیم جیبال" "ئەقلیم ئەکراد"، یاخود "عێراقی عەجەم"، یان "جەزیرە" یان میسۆپۆتامیا بەکارهاتوون[1]. بەگوێرەی ئەم ژێدەرانەی لەبەردەستن یەکەم سەرچاوە، کە ناوی کوردستانی تێدا هاتبێ، گەشتنامەکەی (مارکۆپۆلۆ)ی گەریدەی ئیتالّی یە (1254-1323). ئەو گەشتەی "پۆلۆ" لەساڵی 1271 بووە، لەوێش ناوی کوردستان بە (کاردستان) هاتووە[2]. لەدیدی د. جەمال رەشیددا (کارد) ئەو کوردانەن، کەلەبەشی شاخاویی موسڵ دەژین و، کاردستان مەملەکەتێك بووە لەمەمالیکی فارس و، دەکەوێتە رۆژئاواو باشوری ئەقلیمی جیبال، رۆژئاوای ئێرانی ئێستا[3]. ئەمەو حەمەدەڵلا مستۆفی قەزوینی لە " نزهة القلوب" بەدروستی ناوی "کوردستان" دەهێنێ. ئەو "کوردستانەی، کە قەزوێنی باسی لێوە دەکات، ئامارژەیەکی جوگرافیی- کارگێری لە خۆی دەگرێ، نەك چەمکێکی نەتەوەیی. لەسەردەمی مەغۆلی، ئێران هەشت ویلایەت بوو، کە (کوردستان) یەکێ لەوهەشت ویلایەتەبوو.

"ویلایەتی کوردستان، کە (قەزوێنی) باسی لێوە دەکات، تەنها

---

1 بڕوانە ماستەرنامەکانی (فائیزە عیزەت) و (زرار سدیق) و (ئەحمەد میرزا) و (فرسەت مەرعی) و (مهدی قادر..).

2 بڕوانە هاجانی: صفحات من تاریخ الکرد و کردستان، اربیل 2002،ص85.

3 د.جمال رشید احمد: دراسات في بلاد سوبارتو، بغداد، 1985، ص137.

www.ruanin.net

لەشازدە شارو شارۆچکە پێکهاتبوو، قەلای "بەهار"ی باکوری هەمەدانی ئێستا، مەلبەندی ویلایەتەکە بووە[1]. موحەمەد ئەمینی مێژوونووس، لە (قەزوێنی) و (لیسترنگ) ئەم زانیاریانە لەبارەی "ویلایەتی کوردستان" دەخاتە ڕوو: "لە ئەواسیتی عەصەری شەشەمینی هیجریدا، سولتان (سەنجەر)ی سەلجوقی لای غەربی جیبالی، کە تابیعی کرماشان بوو، جوێ کردەوە و ناوی نا "کوردستان" و (سلێمان شاه)ی برازای کرد بە حاکمی. دوو ساڵێك (554-556) تیاما؛ لەپاشدا لەجێگەی مامی بوو بەگەورەی سەلجوقی عێراقیان"[2] ئەمەش لەچەرخی دوازدەهەمی زایینی بووە، چونکە (سەنجەر) لەپاش سالی (511ك1117ز) دەسەلاتی گرتۆتە دەست[3]. لەسەردەمی ولاتگیری ئیسلامیدا، ولاتی کوردان بریتی بوو لەئەقلیمی (جیبال). ئەم بەشە بریتی بوو لەعێراقی عەجەمی و غەربی ئەقلیمی (جیبال) و ئەقلیمی جەزیرە[4]، ئەمەو زۆر زۆم و هۆبەی هۆزەکانی کورد، لەئەقلیم فارس‌و ئەرمینیا.. هەبوون[5].

---

1 حمدالله المستوفى قەزوینی: نزهە القلوب، ل128-129، حازم هاجانی، سەرچاوەی پێشوو، زرار صدیق، ظهور تسمیة کوردستان، مجلة مەتین، ژ: (80).

2 موحەمەد ئەمینی زەکی: خولاصەیەکی تاریخی کوردو کوردستان، سلێمانی، 2002، ل15

3 سەرچاوەی پێشوو.

4 فرست مرعى اسماعیل، الامارات الاسلامیة، صفاء 2000.

5 کلثومة جمیل، الحیاة الدینیة و الاجتماعیة و الاقتصادیة لبلاد الکرد في عهد الساسانیین، اربیل-2002.

سەردەمی ماستەرنامەکەی کاك شوان بریتی‌یە لە چەرخی حەوتەمی زایینی، کەچی پەیڤی "کوردستان" وەك یەکەیەکی کارگێری، تەنها بۆ بەشێك لە کوردستانی گەورە لای (مارکۆ) لەساڵی 1271و، لای (قەزوێنی) لە ساڵی 1339 هاتووە! بێگومان ئەو "کوردستان"ەی کاك شوان باسی لێوە دەکات زۆر نوێیە، بۆیە بەهیچ پێوەرێکی ئەکادیمی ئەمە قبووڵ ناکرێت.

فرێزی "بەئیسلام کردنی کورد" مەدلولێکی نێگەتیڤی هەیە، هەریەکێ ناونیشانەکە ببینێ؛ لە هەڵوێستی "توێژەر" دەگات و ، دەزانێ "توێژەر" دەیەوێ بەراشکاوی بڵێ ئیسلام... بەزەبری شمشێر یاخود بەچەوساندنەوەی ئابووری، یان بەجیاوازیی ئیتنیکی وکۆمەڵایەتی بەسەر کورد سەپێنراوە..[1]. بەگوێرەی ناونیشانەکە دەبێت "کوردستان" بەشی (جیبال) و (جەزیرە) بەزەبری شمشێر بەئیسلام کرابن، بەڵام هەرچەند نوسەر هەوڵی زۆری داوە مێژوو بشێوێنێ، بەڵام لەهەندێ جێ ناچار بووە دان بەوەبنێ، کە هەرهیچ نەبێ خۆی واتەنی بەشی ئەقلیمی جەزیرە بەگوێرەی سوڵحی (ئۆرفەیان)ی رەها کەوتوونەتە ژێر دەسەڵاتی موسڵمانان(***)!

دەبێ "توێژەر"و سەرپەرشتیار و لیژنەی گفتوگۆ؛ ئەوەندە لەکوردی کلۆل بنو جیاوازی لەنێوان " ئیسلام بوون- موسڵمان بوون" و

---

1 شوان عوسمان، کوردستان و پرۆسەی..، ل236.

*** بڕوانە بەشی دووەمی ئەم نووسینە.

www.ruanin.net

"بەئیسلام کردن" نەکەن!؟

هــەر لــە چوارچــێوەی " ناونیــشان"ە کــەوە وابــزانم لەراســتی دوور ناکەوینـــەوە گـــەر بڵـــێین، ئـــەم ماســـتەرنامەیە کۆکردنـــەوەی چـــەند ماستەرنامەیەکی دیکەیە، وەك:-

1-فائیزة محمد عزت ماستەر نامەکەی بەناوی (الکرد في اقلیم الجزیرة وشهرزور في صدر الاسلام 16ك-132ك).

2- زرار صديق: الكورد في العصر العباسي حتي مجيء البويهيين 132ك-334ك.

3-ئەحمەد میرزا میرزا- غربي اقلیم الجبال في صدر الاسلام.

لـەم سـێ ماسـتەرنامەیەدا وەك لەناونیـشانەکانیان دیـارە، هەریەکـەی بـاس لەبەشـێکی ڕەوشـی کـورد دەکـات لەسـەردەمی بـەرایی ئیـسلامدا، بەواتای لەسەردەمی وڵاتگیری.

ئەمـەو بـاس لـەوە ناکـەین، کـە کتـێبی "کوردسـتان لەبـەردەم فتوحـاتی ئیـسلامیدا" لەهــەمان ســەردەمی ماســتەر نامەکــەی کــاك شــوان دەدوێ، چـونکە ئـەم کتێبـە لـەدەرەوەی زانکـۆ نووسـراوە لـە نـەزەری "توێـژەر" و "سەرپەرشتیار"، کتێبێکی زانستی وئەکادیمی نیـە و، دوورە لـەمیتۆدی توێژینەوەی مێژوویی!! دوور لەچوار چێوەی ئەکادیمی، بـەرگی کتێبەکـە (کوردستان و پرۆسەی بەئیسلام کردنـی کـورد) مۆرکێکـی سیاسـی لـە خـۆ دەگرێ، نـەك ئـەکادیمیی. کتێبەکـە بـەرگی ڕەشـە و نووسینەکانی بەسـۆر نووسراون، ئەوەش بێگومان گوزارشت لەدیدی نووسەر دەکات. ئـەوە ڕای

نووسـەرە و لـە دەرەوەی زانکـۆ چـاپکراوە. ئەگـەر نووسـەر ئـاوا بەشـێك لەمیـژووی کـورد "رەش بکـات"، ئـەوا باچـاك بزانـێ لـەم سـەردەمەدا ئـەم عەقڵیەتە مێژووی پێ نانوسرێ، چونکە چاك دەزانێ، کە لەپاش روخانی دەوڵـەتی میـدیای کـورد، هـەر لـەڕێگای ئیـسلامەوە جـارێکی تـر هاتـەوە ناومێـژوو و جـارێکی تـر رۆڵـی شارسـتانی خـۆی لەشارسـتانیەکی دی نوێدا بینی. کەسیش ناتوانێ نکۆڵی ئەو رۆڵە مێژوویی‌یە و ستراتیژی‌یە بکـات. هـەروەها بابـێ گومـان بـێ، گـەر ئیـسلام نەگەیـشتبا کوردسـتان، لـەنێوان بەرداشـی ساسـانی و رۆمـانی دا، ئـەمڕۆ گـەلێك نـەدەبوو بـە نـاوی کورد، ئەوانیش بەدەردی (ئاشوری) و (بابلی) دەچوون.

2- سنووری بابەتی ئەکادیمیی:

دیارکردنی سنووری لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی، کاری توێژەر زۆرئاسان دەکاو توێژەر تـەواو لـەکاری خـۆی دەگا و بەرچاوی خـۆی ڕوون دەبینـێ. دەشـێ بەئاسـانی کـۆنترۆڵی مـەودای لێکۆڵینـەوەکـەی بکـات، سـنوربەند کردنـی لێکۆڵینـەوەی ئـەکادیمیش بـە دووشـێوە دەکـرێ. یەکـەم: قۆنـاغ (کـات- مـاوە) دووەم: (بابـەت)[1]. بـۆ روونکردنـەوەی ئـەم دووشـێوازە یـەك دوو نمونە دەهێنینەوە. شێوازی قۆناغ: یـاخود دیـارکردنی مـاوە. لەمـەدا

1 فوئـاد رەشـید، ئامـادەبوونی ناونیـشان لـە پرۆسـەی نووسـین، ڕامـان ژمـارە (68) ساڵ(2002)ل134-135.

ساڵ، سەردەم بەکار دەهێنرێ. بۆ نموونە: ماستەرنامەکەی کاک (فرسەت مەرعی ئیسماعیل) بەمجۆرەیە، الكرد مصار ومعالم تاريخهم في صدر الاسلام (مرحلة الفتوحات) 16ك-21ك.

هەروەها ماستەرەکەی (فائيزه محمد عزت) بەم جۆرەیە:-

الكرد في اقليم الجزيرة وشهرزور في صدر الاسلام 16ك-132ك. **لە ماستەرنامەکەی کاک (فرسەت)دا خوێنەر چاوەڕێ دەکات کاک (فرسەت) تەنیا باسی قۆناغی ولاتگیری لەساڵی** (16)**ی کۆچی، هەتا** (21)**ی کۆچی لەوەی مامۆستا (فائیزە) باسی کورد لە ساڵی** (16)**ی کۆچی هەتا** (132)**ی کۆچی بکرێت، هەروەها لە بریتی ساڵ، دەکرێ "سەردەم"یش بەکاربێ، وەك دکتۆرا نامەکەی مهدی قادر** "الامن في العصر الايوبي في القاهرة".

هەندێ جار توێژەر لەڕووی ناوەڕۆکی بابەتەوە؛ توێژینەوەکەی خۆی سنووربەند دەکات، وەك دکتۆرانامەکەی نەبەز مەجید "الاستخبارات في العصر الايوبي" **و دکتورانامەی مەهدی قادر** "الامن في العصر الايوبي". **لەم دوو دکتۆرانامەیە چاوەڕێ دەکرێ کە د. نەبەز تەنیا باسی "الاستخبارات" بکات، د. مهدی قادر باسی "الامن" بکات. زۆر جاران لەتوێژینەوە مێژوویی‌یەکان هەردوو جۆر شێواز لەگەڵ یەك دێن، هەر ئەو دوو دکتۆرانامەیە لەیەك کاتدا "قۆناغ" و "بابەت" لەخۆدەگرن. دەکرێ بوتری ئەگەر هەردوو شێواز لەناونیشان پیادە بکرێ، ئەوا مەودای توێژینەوەکە بەرتەنگتر دەکاو، لێکۆڵینەوە زیاتر شاقولی دەبێ، نەك ئاسۆیی بەمەش توێژەر باشتر پەی بەکەل و قوژبنەکانی توێژینەوەکەی**

www.ruanin.net

دەبات.

کە لە ناونیشانی ماستەرنامەکەی کاک (شوان) ورد دەبینەوە، هیچ کام لەو دووشێوازە بەدی ناکرێن. نازانرێ کاک (شوان) باسی چ قۆناغێکی وڵاتگیری، یان خۆی ئاسا "بەئیسلام کردنی کورد" دەکات. ئایا تەنیا باسی قۆناغی سەردەمی خەلافەتی راشیدی دەکا، یاخود سەردەمی ئەمەوی‌یەکان، یاخود عەباسی‌یەکان؟! یان هەر هەموویان پێکەوە؟! ناونیشانەکە بەمجۆرە رووێکی ئەکادیمی نابەخشێ و خوێنەر نازانێ توێژەر مەبەستی چ وەخت و قۆناغێکە؟!

ئەگەر وەك بەڕێزان (فائزە)و (زرار)و (فرسەت) و (ئەحمەد میرزا)ی بکردبا، سنوری "لێکۆڵینەوەکەی" دیاری بکردبا، ئەوا هەم بابەتەکە ئەکادیمی دەبوو هەم خۆی ئەوەندە ئارێشەی بۆ دروست نەدەبوو. هەروەها لە ڕووی بابەتەوەش ناونیشانەکە تەواو لەگەڵ ناوەڕۆکەکە ناسازێ، هەردووکیش پێکەوە وەك ماستەرنامە و دکتۆرا نامەکانی دی تەواوکەری یەکتر نین؛ بۆیە دەکرێ بڵێین ئەم ناونیشانە زیاتر ناونیشانێکی سیاسی‌یە،نەك ئەکادیمیی. هەروەها لەناونیشانی "وتار"یش دەکات نەك لێکۆڵینەوە!

3- هۆی هەڵبژاردنی بابەت:

کاك شوان لە لاپەڕە چواری کتێبەکەیدا؛ لەچەند دێرێکدا هۆی

هەڵبژاردنی بابەتەکەی ئاوا دەخاتە ڕوو: "تا ئێستا بەشێوەیەکی گشتی باس لەپرۆسەی بەموسڵمانان بوونی کورد نەکراوە،بەڵکو بەشێوەیەکی سادە و ساکار لە دوو تۆی باسی تر، یان زۆر سەرپێیانە باسکراوە،یان باسی پرۆسەی گیرانی هەرێمێك لەهەرێمە کوردییەکان کراوە، یاخود بەشێوەیەکی لایەنگیرانە و نازانستی و نا ئەکادیمیی نووسراوە و دوورە لەمیتۆدی توێژینەوەی مێژوویی. هەروەها هاندانی زۆرو بەردەوامی مامۆستام، پرۆفیسۆری یاریدەدەر دکتۆر نەبەز مەجید، بوونە هۆی ئەوەی ئەم بابەتە هەلبژێرم و توێژینەوەی لەسەربکەم[1].

پێش هەموو شتی یەکی لە ئەگەرەکانی هەڵبژاردنی بابەتی ئەکادیمی، نابی پێشتر ئەم بابەتە ماستەرنامە و دکتۆرانامەی لەسەر نووسرابێ. ئەم بابەتەی کاك شوان پێشتر توێژینەوەی لەسەر کراوە و ماستەرنامەکەی کاك (فرسەت) بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە، ئەمە لەلایەك لەلایەکی تر کە دەڵێ: "تائێستا بەشێوەیەکی گشتی باس لەپرۆسەی موسڵمان بوونی کورد نەکراوە" ئەمە زۆر لەراستی دوورە، چونکە پێش ئەو (واقیدي) و (بەلازری) و (طبري) و (ابن کثیر) و.. هتد لە ناو غەیرە کورد و (مەلا سەلیمی حەویزی) و (مەلا جەمیل رۆژبەیانی) لە ناو کوردان باسی پرۆسەی بەموسلمان بوونی کوردیان کردووە[2]. هەروەها کاك (حەسەن مەحمود) کتێبێکی سێ سەد و نەوەد لاپەڕەی لەسەر ئەم بابەتە

---

1 شوان مستەفا، سەرچاوەی پێشوو، ل4

2 مەلا رەئوفی حەویزی کوردستان و ئایینی ئیسلام.. 1970، مەلا جەمیل رۆژبەیانی ولاتگیری رەشە خاکی عێراق، سلێمانی 1997.

www.ruanin.net

نووسـیوە.هـەروەها دەپرسـین ئـەرێ ماسـتەرنامەکەی بـەڕێزان (ئەحمـەد مـیرزا) و (فـائیزە عیـزەت) و (زرار سـدیق) " سـەرپێیانە باسـی پڕۆسـەی گیرانی هەرێمێك لە هەرێمە کوردییەکانیان کردووە"؟! یاخود بەشێوەیەکی لایەنگیرانـە و نازانـستی و نائـەکادیمی نووسـرابن؟![1]. ئـەوە گریمـان کـاك

---

3 سەیرم بە د.حسام الدین نەقشەبەندی دێ، چۆن ئەمـەی لـە کـاك شـوان عوسمـان و د.نەبەزی سەرپەرشتیار قـەبووڵ کـردووە، چـونکە د.حـسام الـدین سەرپەرشـتیاری یاخود ئەندامی گفتوگۆ و ماستەرنامەکانی بەڕێزان (فـائیزە) و (زرار صـدیق) بـووە؟! وەك لـەبەشی دووەم باسی دەکەین، مەسەلـەکە پێشتر بڕیاری لـەسەر دراوە، دەبێ ئەو بەشەی مێژووی کورد بەچەواشەیی بنووسرێ، ئەمە ئەگـەر وەك کتێبێـك بنوسـرابا، مەسەلـەکە هێندە گرنگ نەدەبوو، بەڵام زانکۆ بکرێتە پەرژینێك بـۆ شـێواندنی ئەمـە "کارەساتە"!

لـەهەمان کاتیش ئەم (ڕایە نەزۆکانە) هەم مەرگەساتن، هەم بەزمەسـاتن، مەرگەسـاتن مێژووی میللـەتێکی وەك کورد بەدەست کوردان ئاوا بنووسرێتەوە، بەزمـە ساتیـشە عەقڵیەتی عەشایەری و "بشفرێ هەر بزنە!" لـە نێو حەرەمی زانکۆ هەبێ!

گلـەیی لـە د.کاوێس قەفتان و د.کەمال عەلی ناکرێ، چونکە ئەوان لـەو مەسـەلـەیە، بەزۆر کراون بەدکتۆر! هـەروەها د.جـەواد دەڵـێ: شـەهادەکانی دەرەوە ئـەدگاری تایبەتی هەیـە بـە مـەرەمی تایبـەتی دەدرێـن و لـە زۆر لایـەنی زانـستیەوە بـەدەرن! شەهادەیان دەدەنێ هەتا بێنەوە لـە وڵاتی خۆیـان بەرچـاو بـن خـەڵك بـە دکتۆریـان بزانێ!

بابایەکی وەك د.فەرهاد پیرباڵ ئەم ڕاستیەیە چەندەها جار لێـرە و لـەوێ درکانـدوە، کە لـە (سۆربۆن) دکتۆرایان نەدەدایێ لـەسەر ئەو بابەتەی دەینووسـی، ئەگـەر پێـشتر ئیمزای نەکردبا کە دەگەڕێتەوە کوردستان! هەروەها دکتۆرێکی دی سـۆربۆن پێـی وتم لـە "سۆربۆن" بەو شەهادەی دەماندەنێ بە "خزمەتکاریش" قەبوڵمان ناکەن!!

www.ruanin.net

(شوان) بێ ئاگایە لەم سەرچاوانە، وەك خۆی لەلاپەڕە پێنجی کتێبەکەی دەنووسێ: "سەرچاوە ئەکادیمیەکانی ماجستێر و دکتۆرای زانکۆکانی عێراق لەکتێبخانەکانی تری شاری سلێمانی دانیە"[1] خۆ مامۆستای سەرپەرشتیار د. نەبەز مەجید پرۆفیسۆری یاریدەرە، دەبێ ئەویش ئاگای لەو سەرچاوانە نەبووبێ، یان دەبێ هەردووکیان بەهەربیانوویەك بێ خۆیان لەو سەرچاوانە گێڵ کردووە[2]؟! هەروەها دەبێ بۆچی (د.نەبەز) ئەوەندە بەبەردەوامی هانی کاك شوانی دابێ بۆ ئەوەی لەسەر بەئیسلام

لە سۆڤیەت و ئەورووپای رۆژهەڵاتی جاران هەر "سۆر"بای وەك چۆن لە عێراق "رەش" بای ئەوا "دکتۆرا و ئەنتەماشی" مسۆگەر بوو!

1 ئەم عەقلیەتە ئەکادیمیە هەر شتێ لە سلێمانی نەبێ، ئەوا هەموو دنیا خەراباتە، ئەوەی لە سلێمانی نیە، دڵنیابە لە هەولێر و دهۆك هەن، دەبێ کتێبخانەکانی سلێمانی شوێنی "موقەدەس" بن و ئێمە ئاگامان لێ نەبوو بێ؟!

1 ئەگەر سەرچاوەی پێویست بە ماستەرنامە نەبێ، دەبێ قوتابی ناچاربێ یان بابەتەکەی بگۆڕێ –کە ئەمەش ناکرێ سەبارەت بە کاك شوان، چونکە خۆی واتەنی: د.نەبەز هەر بە بەردەوامی هانی داوە لەسەر ئەم بابەتە بنووسێ، جا سەرچاوەی پێویست هەبن، یان نەبن ئەوە چ نیە. دیارە بەشی مێژووی.. زانکۆی سلێمانی بۆتە "سۆربۆن" "سیاسەتی" ماستەر و دکتۆرا ئەنتەماشی!" لەگەڵ (هەندێ لە قوتابیانی!) بەکاردێنێ! یان دەبێ ئەم شار و ئەوشار بکا و ئەو سەرچاوانە پەیدا بکات –ئەمەش بەکاك شوان عوسمان ناکرێ و پێویست نیە، چونکە ماستەر نامەکە مسۆگەرە!! جا من تەنیا پرسیارێك لە ئەکادیمیانی کوردستان دەکەم لە ڕێی خوا قوتابیەك خۆی بڵێ سەرچاوە ئەکادیمیەکانی بەردەست نەکەوتووە و کتێبە کۆنەکانی تەحقیق نەکراون و" ئەو بەکاری هێناون، لیژنەی گفتوگۆ بە چ پێوەرێکی ئەکادیمی "نایابی" داوەتێ؟!

www.ruanin.net

4- شی کردنەوەی ژێدەرەکانی بابەتەکە :

لەنووسینی ئەکادیمیدا، بەکارهێنانی ژێدەرو جۆری ژێدەری باوەڕپێکراو نووسینەکە زیاتر زانستی دەکات. ماستەرنامەکەی کاک (شوان) لەبەکارهێنانی ژێدەرەکاندا دوچاری جۆرە نەسازی و ئالۆزیەك بووە، چونکە پێشوەخت بڕیاری ئەوەدراوە، کەکورد بەئیسلام کراوە نەك بەسولح و ئاشتی موسڵمان بووە؛ بۆیە کتێبەکەی الواقدی(فتوح الشام)ی کردۆتە ژێدەری هەرە سەرەکی. هەرخۆیشی دەنووسێ، کە ئەم کتێبە و نووسەری کتێبەکە تۆمەتی زۆری لەسەرە، بەلاّم کاك (شوان) ئەم هەموو "تۆمەتانە" دەگەڕێنێتەوە بۆ جیاوازی ئاینزایەتی لە نێو ئیسلامدا[1]! ئەمەو کتێبە کۆنەکان دەبێ تەحقیق بکرێت، ئینجا دەبنە کتێبی باوەڕپێکراو. لەمەشدا کاك (شوان)هەر خۆی دەڵێ: ((کەمی سەرچاوەی رەسەن یەکێ لەکۆسپەکان بووەو ئەوانەی بەردەستی کەوتون زۆربەیان چاپەکانیان زۆرکۆنەو تەحقیقی تیادا نەکراوە))[2]. هەروەها بیانوێکی دی بێ بنەما دەهێنێتەوە لەمەڕ بەدەست نەکەوتنی ماستەرنامە و دکتۆرانامەکانی زانکۆکانی عێراق، ئەوەی ئاگاداری مێژووی ئیسلامی

---

1 شوان عوسمان، سەرچاوەی پێشوو،ل9.

2 سەرچاوەی پێشوو، ل5.

بـێ، دەزانـێ لەکتێبخانـەی کۆلیـژی ئـادابی زانکـۆی سـەلاحەدین و کتێبخانەی مەرکەزیی، زۆربەی هەرە زۆری ئەم سەرچاوانەن هەن! ئەمەو لەکاتی نووسینی نامەکەدا هیچ ئاریشەیەك لە نێوان دەسەڵاتی هەولێر و سلێمانی‌دا نەبووە تا کاك شوان بیکاتە هەنجەت!.

لەلاپـەڕە چـواری ماسـتەرنامەکەدا هـاتووە، کەبەشـێوەیەکی کـەمتر سەرچاوەی کوردی‌و بیانیـەکان بـەکار هاتووە، بـەڵام لەلاپـەڕە حەڤدەشـدا هـاتوو: ((سـوودی زۆرم لـەم سەرچـاوە تازانـە بینیـوە، کـە بوونەتـە دەروازەیـەکیش بـۆ چـەند باسـێ: لەتوێژینەوەکـەم))! نووسـەر سودی زۆر لەماسـتەرنامەکەی (حـسام الـدین نەقـشەبەندی) بینیـوە، وەك بڵـێ ئـەم ماســتەرنامەیە کتێبێکــی زۆر بــە بەهایــە، کەچــی هــیچ ئامــاژەی بەماسـتەرنامەکەی (فرسـەت مـەرعی) نـەکردووە، کەنـەك هـەر لەسـەر دەڤـەرێکی وڵاتـی کـوردان نیـە، بـەڵکو هـەموو دەڤـەرە کوردیـەکانی لـەخۆ گرتـووە. ئەمـەو لـەکاتی خوێندنـەوەی ماسـتەرنامەکەی مامۆسـتا (حـسام الدین)، بۆم دەرکەوت کە ئەم ماستەرنامەیە چەند ئەکادیمیی‌یە! بـەجۆرێ لیژنەی گفتوگۆ بەشی دووەمی ماستەرنامەکەی ڕەتکردتەوە، کە دەربارەی ئایینە کۆنەکانی کوردو کوردو ئیسلام ومەزهەبە ئایینیەکانە[1]! هـەروەها ئەم ماستەرنامەیە باسی سەدەی چوار و پێنجی کۆچی دەکا! ئەوەی کاك شـوان لەبـەرایی (13ی کۆچـی) دەسـت پێـدەکات! لـە شـیکردنەوەی

1 لەوانەیە د.حسام الدین ئەمە بکاتە کوردایەتی، بەڵام لە ڕاستیدا ئەگـەر ئـەو بەشـەی ماستەرنامەکەی ئەکادیمی بوایە، مامۆستا عەرەبـەکانی لیژنـەی گفتوگـۆ لـە پێنـاوی "العروبە" گەورەتریان دەکرد!

سەرچاوەکاندا بۆچی باسی ماستەرنامەکانی مامۆستایان (فائیزە عیزەت) و (ئەحمەد میرزا) نەکراوە؟!

ئەمەو بۆچی کتێبە ناودارەکەی (ول دیوارنت) "قصة الحضارة"و کتێبەکەی (لوی ماسنیۆن)، هەر ئاماژەشیان بۆ نەکراوە؟ سەبارەت بەژێدەرە تازەکان (پێم سەیرە!) بۆچی کاك شوان باسی کتێبەکەی کاك حەسەن مەحمود "کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا" ناکات! ئەرێ ئەم کتێبە کتێبێکی هەمەلایەن نیە لەسەر پرۆسەی بەموسڵمان بوونی کورد؟ ئایا مەسەلەکە ئەگەرێکی ئەکادیمییە، یان ئەگەرێکی سیاسی؟!

ناکرێ کاك شوان بڵێ ئەم کتێبەم نەبینیووە، چونکە هەرخۆی لەلاپەڕە (157)ی کتێبەکەی لە پەراوێزی ئاماژەی بەکتێبەکە کردووە. ئەگەر ئەگەرێکی سیاسی نەبێ ئەقڵ قەبوڵی دەکا کتێبێکی سێ سەد لاپەڕەیی لەبارەی هەمان بابەت تەنیا لەپەراوێزدا ئاماژەی بۆ بکرێ و، ماستەرنامەیەکیش تەنها باسی چەرخی چوارەمو پێنجەمی کۆچی بکات و، بکرێتە سەرچاوەیەکی سەرەکی و، لەشیکردنەوەی سەرچاوەکاندا باس بکرێ[1]؟!

هەروەها سەبارەت بەبەکارهێنانی سەرچاوەکان،ماستەر نامەکە لە لاپەڕە(18) هەتا (90) باسی شارەکانی هەردوو هەرێمی (جیبال) و (جەزیرە) دەکات هەر ئەم زانیاریانە لەچەندەها کتێب و ماستەرنامەی دی

1 لەبەشی دووەم باسی ئەم ئەگەرە دەکەین.

هـاتوون. ئـەوە كتێبەكـەی كـاك (حەسـەن)و كـاك (فرسـەت) هـەر بەتـەواوی باسی موسڵمانبوونی ئەم شارانە دەكەن هەرچی ماستەرنامەكانن، ئەوی بەردەستن، پێش كاك شوان باسی ئەم شارانەیان كردووە:

1– **حسام الدين عەلی غالب: الكرد فى الدينور وشهرزور، بەغدا** 1975، **ل**14–46.

2– **فـائيزه محمـد عـزت: الكـرد فى اقلـيم الجزيـره وشـهرزور فى صـدر الاسلام** 16–132، **هەولێر** 1991 **ل**40–60

3–**زرار صـديق**: الكـورد فـي العـصر العباسـي حتـي مجيـئ البـويهيين 132–344. **هەولێر**: 1994 **ل**15–43.

4–**فرسـەت مـەرعی**: الامـارات الاسـلامية فـي بـلاد الكـرد فـي العـصر العباسـي الثـاني، 350–511، **دكتۆرانامـە، سـەنعا**:2000 **لـە لاپـەڕە** (21) **هەتا** (42) **باسی شارەكانی بەشی رۆژئاوای ئـەقلیمی جیبـال دەكات، لـە لاپەڕە** (42) **هەتا** (49) **باسی شارەكانی ئەقلیمی عێـراق دەكـات، هـەروەها لـە لاپـەڕە** (49) **هـەتا** (67) **باسـی شـارەكانی ئـەقلیمی جـەزیرە دەكـات، لەوانەیـە لێـرە كـاك شـوان بیانووێـك بدۆزێتـەوە و بڵـی، مـن لـە سەرچـاوە رەسەنەكانم وەرگرتوە، نەك ئەم كتێب و ماستەرنامە و دكتۆرانامانە.**

گریمان كاك شوان راست دەكات، بەڵام بوونی ئـەم سەرچـاوە كوردیانـە پێـشی ماسـتەرنامەكەی كـاك شـوان، لایـەنی "عیلمیـەت و ئـەكادیمی" ماسـتەرنامەكە لاواز دەكـات، چـونكە ئـەو ئامـاژەی بـەو راسـتیانە ناكـات، هـەروەها ئەوانـە ئیسپات دەكـەن، كـە كارەكـەی كـاك شـوان هـیچ شـتێكی

نوى تێدا نیە، هەر لە ڕووی ئەكادیمیەوە، دەبی ماستەرنامە شتی نوی بێنی نەك دوبارە كراو!

5-لیژنەی گفتوگۆ

لەبەشی مێژوو سی جۆر پسپۆڕێتی هەیە: مێژووی كۆن (قۆناغی پێش ئیسلام)، مێژووی ئیسلامی، مێژووی نوی– هاوچەرخ.

هەرسی لەیەك جودان، بەواتای ئەو مامۆستایەی پسپۆڕێتی‌یەكەی لە مێژووی كۆنە، ناكری گفتوگۆی ماستەرنامە و دكتۆرای مێژووی ئیسلامی، یاخود نوی بكات. بەپێچەوانەشەوە، ئەمەش دابێكی ئەكادیمیە لە زانكۆكان پەیڕەو دەكری، بەڵام ئەوەی لەبەشی مێژووی كۆلێژی زانستە مرۆڤایەتی‌یەكانی زانكۆی سلێمانی ڕوو دەدات، دوورە لە هەموو دابێكی زانكۆیی!!

ماستەرنامەكەی كاك شوان دەچێتە خانەی "مێژووی ئیسلامی"، بۆیە دەبی لێژنەی گفتوگۆ لە پسپۆرانی "مێژووی ئیسلامی" پێك بی.

لیژنەی گفتوگۆی ماستەرنامەكە تەنیا یەكیان پسپۆری مێژووی ئیسلامی‌یە، ئەویش (د.حسام الدین نەقشەبەندی)یە، هەرچی دووەكەی ترن (د.كاوێس قەفقان) (كە سەرۆكی لێژنەكە بووە!) و (د.كەمال عەلی) پسپۆریان لە مێژووی نوی‌یە!!

ئەمە هەر وەنەبی هەر لە گفتوگۆی ئەم نامەیە ئەمە كراوە، بەڵكو لە

نامەی تریش هەر ئاوا کراوە، (ئاکۆ عەبدولکەریم) ماستەرنامەکەی بەناوی (شـاری سـلێمانی 1918-1932)ە، ئـەم نامەیـە، ماسـتەرنامەکەیە و لەچارچێوەی مێـژووی نـوی دایـە، بەڵام (د.نەبەز مەجید) کـە مامۆسـتای مێژووی ئیسلامی‌یە، سەرۆکی لیژنەکە بووە!!

ئەم بی سەروبەری‌یە و نائەکادیمیەتە، هیچ بیانوویێکی زانستی نیـە، چونکە دەبی زانکۆی سلێمانی چی بی، کـە دەبـی ئەنـدامانی گفتوگۆی ماستەرنامە و دکتۆرنامە هەر "ئەهلی حەرەمی زانکۆی سلێمانی" بن!

لە زانکۆی سەلاحەدین و دهۆك نەك هەر یاریدەدەری پرۆفیسۆر، بەڵکو پرۆفیسۆریش هەیە، دەبی بۆچی پرۆفیسۆر (د.محسن محمد حسێن) و (پرۆفیسۆر د.ئەرسەن رەشید)، کـە هـەردووك پرۆفیسۆرێتیەکەیان لـە مێـژووی ئیـسلامی‌یـە، بـۆ گفتوگـۆ کـردن لەسـەر ماسـتەرنامەکەی کـاك (شوان) بانگ نەکرابن؟! بۆچی (د.نەبەز) سـەرۆکی لیژنـەی ماسـتەرنامەکی ئاکۆ بی، خۆ (د.کەمال مەزهەر) و (د.ئەحمەد عوسمان) و (د.عەبدولفەتاح بۆتـانی) پسپۆریان لـە مێـژووی نوی‌یـە، هـەروەها هەرسێکیان بەتایبـەتی د.کـەمال مەزهـەر، گفتوگۆیـان لەسـەر چـەندەها ماسـتەرنامە، کـردوە و چەندەها توێژینەوەیان هەیە!

لەم ناتەبایی و نەسازی‌یەی نێوان پسپۆری ئەندامانی لیژنەی گفتوگۆ، لەگەڵ بواری ماستەرنامەکەی کاك شوان، تەنزێکی گۆڤاری "وێران"م بیرکەوتەوە، کە پلار لە حاڵەتێکی ناساز و نەشاز و نائەکادیمی ئاوا دەدات، کەتا ڕادەیەك بۆتە دیاردەیەکی نازانستی لە خوێندنی باڵای

زانكۆكانماندا، پلار و تەنزی "وێران" بەمجۆرەیە:

تازەترین نامەی دكتۆرا لە كوردستانی عێراقدا

لەبواری ئەدەبی كوردیدا

ناونیشانی نامەی دكتۆرا كە : برایەتی كورد و عەرەب لە شیعری كوردیدا.

بەسەرپەرشتی : م.فەرەج مەغدید هەورامی (ماجستێری هەیە لە زانستی مۆرفۆلۆژی)

ئەندامانی گفتوگۆی نامەكە :

1-د. محەمەد مەولود میران (دكتۆرای هەیە لە فۆلكلۆری كوردی).

2-د. پێشەوا عەبدول كەركوكی (دكتۆرای هەیە لە جوگرافیای ئەفغانستان و پسپۆری ڕێزمانی كوردییە بە كۆمپیوتەر).

3-م.نەبیل عەساف (خاوەن بڕوانامەی ماجستێر لە بارەی زمانی ئینگلیزی لە مەڵبەندی عەنكاوەی هەولێر).

4-م.عەبدولرەزاق شەرەفكەندی (خاوەن بڕوانامەی ماجستێرە لە بارەی زمانی كوردی لە مەڵبەندی خۆشناوەتیدا).

5-م.سیروان مەنگۆڕی (خاوەن بڕوانامەی ماجستێر بە پلەی خراپ نیە لە بارەی راوەتاژی لە شیعری كوردیدا).

00000[1]؛؛

هەر چەندە ئەم پلار و تەنزەی "وێران" لە بواری (ئەدەبی كوردی)یە، بەڵام لە زۆر ڕووەوە لە گفتوگۆ كردن لەسەر هەندی ماستەرنامەی بەشی مێژوو وەك ئەوەی كاك شوان و كاك ئاكۆ، یەكدەگرتەوە و سازە.

كورتە ئەنجام:

---

1 گۆڤاری وێران ژمارە (3-4) زستانی 1996، ل69.

www.ruanin.net

پاش ئەوەی بەدیدێکی ئەکادیمی و بابەتی ئەم "ماستەرنامە"یەمان خوێندەوە، بۆمان دەرکەوت، کە لە زۆربەی هەنگاوەکانی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی دا (ناونیشان، هەڵبژاردنی بابەت، سنوربەند کردنی بابەت، شیکردنەوەی ژێدەرەکان، پسپۆری ئەندامانی لیژنەی گفتوگۆ) لەمەرجە زانستی و ئەکادیمیەکان بەدەرە و، خوێنەر هەست ناکات لەبەردەم لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی دایە، بەڵکو زیاتر لە کتێبێکی ئیعلامی سیاسی دەچێ؟ هەر لێرەوەش دەگەینە ئەو دەرەنجامەی، کە ئەو "پلەی نایابەی" کە بەنامەکەی کاك شوان بەخشراوە، نایابێکی سیاسی‌یە یاخود خاترانەیە نەك ئەکادیمی[1].

---

1 لە کاتی گفتوگۆ کردن لەسەر "ماستەرنامەکەی" کاك (شوان عوسمان)دا کاك (موعتەسەم نەجمەدین) لە لاپەڕە (5)ی ژمارە (33)ی ساڵی دووەمی ڕۆژنامەی "هەواڵ"دا دەنووسێ، کە لیژنەی گفتوگۆ "مشت و مڕی ئەوەیان هەبووە، کە ئەم نامەیە نەك حەقی وەرگرتنی بڕوانامەی ماستەری بە پلەی نایاب هەیە، بەڵکو حەقی وەرگرتنی بڕوانامەی دکتۆرای ڕاستەوخۆی هەیە، بەلام لەبەر ئەوەی ئێمە هیچ یاسایەکی هاوشێوەی دانشگا ئەورووپیەکانمان نییە لە بەخشینی بڕوانامەی دکتۆرا ڕاستەوخۆ، بۆیە بڕیاردرا ئەم نامەیە بەپلەی ئیمتیاز وەربگیرێ بۆ بڕوانامەی ماستەر"! بەڕاستی ئەکادیمیەتە! خۆزیا ئەوەندەشتان کردبا؟!!!!

بەشی دووەم

بابەتەکانی کتێبی کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد

لەم بەشدا هەوڵدەدەین لەو شەش خاڵە بدوێین کە کتێبی "کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلامکردنی کورد"ی لە پێناودا نووسراوە.

بابەتی یەکەم: بە ئیسلامکردن یاخود بە ئیسلامبوونی کورد؟!

بابەتی دووەم: بەعەرەبکردنی وڵاتی کوردان

بابەتی سێیەم: ڕەوشی ئایینی و سیاسی کورد پێش ئیسلام

بابەتی چوارەم: "رزگارکردن" و "داگیرکردنی" کوردستان لە هەردوو کتێبی "کوردستان لە بەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا" و کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد"

بابەتی پێنجەم: چەمکی جزیە و رۆڵی جزیە لە رزگارکردنی کوردستان بە ئاشتی

بابەتی شەشەم: هۆکارەکانی هەڵگەڕانەوەی شار و شارۆچکە کوردیەکان

بابەتی یەکەم

بە ئیسلامکردن یاخود بە ئیسلامبوونی کورد؟!

هەر چەندە ناونیشانی کتێبەکە بە ئاشکرا دەیەوی بڵی، کورد بە زەبری هێز بۆتە موسڵمان، کورد بە ئیسلامکراوە، نەك بە خۆهێشتی خۆی ئیسلامی هەڵبژاردبی، ئەمە دەلالەتی ناونیشانەکەیە، بەڵام وەك بڵێی کاکی نووسەر، کوردی چاك نەزانی و جیاوازی لە نێوان بە ئیسلامکردن و بەئیسلامبوون نەکات و لە زۆر جی "موسڵمانبوون" و "ئیسلامبوونیشی" بەکار هێناوە، بەجۆری هەر بەشی دووەمی کتێبەکە ئاوایە: میکانیزمی پرۆسەی بە ئیسلام بوونی کورد"، بەڵام کە هەر شەش باسەکەی ئەم بەشە دەخوێنیتەوە، بۆت دەردەکەوی، کە نوسەر هەر مەبەستی بە ئیسلام کردنە نەك ئیسلام بوون!

بە گوێرەی ژێدەرە مێژووییەکان، ئەری کورد بە ئیسلامکراوە یاخود لە رێگای سوڵح و عەقڵەوە موسڵمانبووە؟!

بەر لەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بدرێتەوە، ئەری کوردستان لەسەردەمی فتوحات دا لە ژێر دەستی کی دا بووە؟ ئەری سنوری نەتەوەیی کوردی هەبووە؟ ئەری سوپایەکی کوردی هەبووە؟

کورد بەر لە سەردەمی فتوحات سێزدە سەدە بوو لە ژێر دەستی

ئەخمینی و شاکانی فیرسی و ساسانیەکان و رۆمەکان دا بووە[1]. لە پاش روخاندنی ئیمپراتۆریەتی میدیا لە 550 پ.ز لە لایەن ئەخمینیەکانەوە رۆژێکی نوی لە ژیانی فارس دروست بوو، ئەم رۆژە بە رۆژێکی رەش بۆ کورد دادەنری[2].

لە پاش ئەم هەرەسە گەورەیە، کورد وەك نەتەوەیەك دوچاری گەڤ لەنێوبردن بوو، ناچار بوو بەکۆمەڵ بەرەو چیا ڕەو بکەن، هەر ئەمەش وایکردووە، کورد زیاتر بەرەو چیانی رەوەندی و کۆچەری بچی، فارسەکانیش بەرەو مەدەنیەت و ژیانی شاریی. هەروەها بۆ شێواندنی مێژووی کوردیش، چەندەها هەوڵ دراوە کە زیاتر ناسنامەی نەتەوەیی و رەسەنی کورد ناوزڕاوتر بکری، بە حوکمی ئەوەی پاش هەرەسەکە، کورد زیاتر کۆچەر بوون، ئەوا فیردەوسی و مەسعودی رەگەزی کورد بۆ جنۆکە و بەرەی بیژی جنۆکە و رەگەزی عارەب و فارس ببەنەوە. لەسەردەمی فتوحات؛ وڵاتی کوردان بریتی بوو لە دوو ئەقلیمی سەرەکی: ئەقلیمی جیبال، ئەم ئەقلیمە لە دوو بەش پێکدەهات، بەشە مەزنەکەیان عێراقی عەجەمی و بەشی دووەم ئەقلیمی غەربی جیبال، کە (قەزوینی) بە

---

1 سەلام، ئایا راستە ئیسلام کوردستانی داگیر کردووە، ئالآی ئیسلام، ژمارە (3) هەولێر 1993.

2 د.عبداللە مصطفی امجاد الاکراد، اربیل، 2002، ص27 ئێستاش لەگەڵ دابیَ مێژوو لە کورد چەواشە دەکریَ. (نەورۆز) لە کورد دەکریَ بەرۆژێکی نەتەوەیی و رەمزی رزگاری، بەڵام لە راستیدا مەسەلەکە پێچەوانەیە!!

کوردستان ناوی دەبات، ئەقلیمی جەزیرە[1]. ئەمەو کورد لە ئەقلیمی خوزستان و ئەقلیمی فارس هەبوون.

مێژوونووسانی وەك الاصطخري، المقدسی دەنووسن، کە لە ئەقلیمی فارسدا پێنج زۆمی دەوارنشینی کورد هەبوونە[2].

هەروەها هەندی گەریدەکانی عەرەب (یاقوت الحموی) و (ابن حوقل) دەنووسن، کە چەندەها هۆبەی کورد لە ئەقلیمی فارسدا هەبوونە[3]. هەردوو ئەقلیمی جیبال و جەزیرە لە نێو بەرداشی ململانێی رۆم و بێزەنتی و ساسانیەکاندا باجێکی زۆریان داوە. هەردوو دەسەڵات تەواوی وڵاتی کوردانیان بۆ پەرژەوەندی خۆیان قۆرخ کرد بوو.

با لێرە وەڵامی پرسیارەکە بدەینەوە، لە نەزەری شەرەفخان و محمد ئەمین زەکی، زۆربەی کورد لە رێگای سوڵحەوە موسڵمان بوونە.

مێژوونووسانی مێژووی ئیسلامی لەو باوەڕەن، کە جابانی کوردی یەکەم کوردە هاتۆتە خزمەت پێغەمبەری ئیسلام ρ موسڵمان بووە، دکتۆر عبدالله مصطفي لە "امجاد الاکراد" دەنووسی: کە هەر لە رێگای جابانی

1 ابن حوقل: صورة الارض،ص304؛ ابوالفداء:تقويم البلدان،ص408.

2 الاصطخري: المسالك و الممالك،ص72، المقدسي: احسن التقاسـيم، ص339-340؛، هەروەها بڕوانە محمد امين زەکی، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، ل230-231.

3 ابـن حوقـل، صـورة الارض،ص240-241. يـاقوت الحمـوي: معجـم البلدان،ج3،ص71 هەروەها بڕوانە کلثومة، ص74.

کوردی و مەیمونی کوڕی جابانی کوردی و دێلمی سەرکردەی سوپای تایبەتی کیسرا ئیسلامەتی بەنهێنی لە دەڤەری کوردان بەتایبەتی ئەقلیمی جیبال بڵاوبۆتەوە[1]. هەر د.عبدالله دەنووسی کە جابانی کوردی و مەیمونی کوڕی لەگەڵ دێلم سوپایەکی گەورەیان پێکهێنا بوو، هەر ئەم سوپایە توانی سەرکەوتنی موسڵمانان لە قادسیە یەکلا بکاتەوە، هەر بەیارمەتی ئەو کوردە موسڵمانانە مەدائین، لە پاشان جەلەولا و حەلوان لە سوپای ساسانی رزگار کران[2]، هەروەها لە ژێدەرە مێژوویەکاندا هاتووە، کە خەلیفەی موسڵمانان عومەری کوڕی خەتاب τ ، سەلمانی فارسی کردۆتە والی (مەدائین) و دوو کەسیشی لە کوردەکان کردۆتە والی حەلوان و جەلەولا.[3]

رۆژبەیانی و رەفیق و سابیر و شوان عوسمان باوەڕیان وایە، کە دەڤەری ئەقلیم جیبال و رەشە خاکی عێراق، بەزەبری شمشێر بە ئیسلام کراون، بەڵام کە لە رەوتی روداوەکان ورد دەبینەوە، دەگەینە چەند راستیەك لە وانە: دەبی دەسەڵاتی ئیسلامی کوردی لە دەسەڵاتی ساسانی فارسی جیا بکرێتەوە.

1عبدالله مصطفى، (أمجاد أكراد)، ص32-33.

2عبدالله مصطفى (أمجاد الاكراد) ص33.

3 سەرچاوەی پێشوو، هەروەها بڕوانە المسعودی: مروج الـذهب، ج2، ص306 هەروەها (طبری)، لە بەشی چوارەم، ل220 و ابن الاثیر لە بەشی دووەم، ل145 باس لەوە دەکەن کە "قوباد" کە سەرکردەیەکی کورد بوو لە سوپای دێلم بۆتە سەرداری حەلوان.

www.ruanin.net

له پاش رزگارکردنی مەدائین و حەلوان و جەلەولا دەسەڵاتێکی ئیسلامی کوردی بەرپا ببو، ئەو ئاغا و دەرەبەگانەی لەناو سوپای ساسانی دا بوون؛ بە هیچ جۆری نوێنەری کورد نەبوون، بەڵکو بەرگریان لە دەسەڵاتی داگیرکاری ساسانی دەکرد[1]، لەناو دەڤەری ژێر دەسەڵاتی ساسانیدا ململانی‌یەکی ئایینی هەتا خوێناوی لە نێوان زەردەشتیەت و فەلایەتی و جولەکایەتی بەرپا بوو[2].

زەردەشتیەت یەکخواپەرستی خۆی لە دەستدا بوو و تێکەڵ کرابوو بە بت پەرستی، بۆیە ئەم دینە تێکەڵە بەرگەی فەلایەتی و گاورایەتی و جولەکایەتی نە دەگرت، هەر چەندە سەرکردەکانی ساسانی و هەندی لە ئاغاکانی کورد نەیانتوانی چی‌دی کورد فریو بدەن و ناچاریان بکەن شەڕی لەشکری ئیسلام بکەن، بەڵام بە حوکمی ئەوەی زۆمەکانی کورد لە دەڤەری فارس و هۆبەکانی کورد لە هەندی دەڤەری فارس و ئەهواز دا تەواو لەژێر دەسەڵاتی ساسانی دا بوون. هەروەها ئەم زۆم و هۆبانە زیاتر رەوەندی و کۆچەری بوون هەروەها بەرژەوەندیان پەیوەست بوو بەدەسەڵاتی ساسانیەوە، بۆیە ناچار بوون لە هەندی شەڕدا ببنە قوربانی بەرژەوەندی‌یەکانی ساسانی.

هەرچی دەڤەری جەزیرەیە، لەشەرەفنامەدا هاتووە، کە کۆمەڵێك کوردی

1 ئارام عبدالسلام: رەوشی ئاینی کورد پێش ئیسلام، رۆژنامەی دەنگی غـەریبان ژ (1) ل3.

1 لـە بابەتی سێیەم بەدرێژی باسی ئەم خاڵە دەکەین.

بازرگانی هۆزی -باجن- له جەزیرەی بۆتانەوە چوونەتە (تایف) و لەسەر دەستی پێغەمبەر ρ موسڵمان بوون و ژمارەیان -9- کەس بووە، دواتر هەموو کورد لەسەر دەستی ئەم نۆ کەسە موسڵمان بوون[1].

ئەو دەڤەرەی وڵاتی کوردان, کە زیاتر لە ژێر دەسەڵاتی رۆمەکان دا بووە، فەلایەتی لە بەشێکی زۆری شارەکان بڵاوبۆوە، ئەم دوو دیاردەیە وایکردووە, کە زۆربەی شارەکان بەخۆهێشتی خۆیان یاخود بەسوڵح لەگەڵ موسڵمانان موسڵمان بوونە، لەم بارەیەوە هەتا زۆر لە مێژوونووسانی رۆژئاوا دان بەوە دەنێن, ئەوەتە (ئارنوڵد توینبی) لە بەشی دووەمی "مێژووی بەشەریەت"، دەنووسی، کە کورد بەسوڵح و ئاشتی بە ئیسلام رازی بوونە. ویل دیورانت دەنووسی, بەڕاستی سوپای ئیسلام چاکتر بوو لە سوپای فارس و رۆم.. هەرگیز لە جەنگدا دڕندە نەبوو "ئەمەش خاڵێکی دی بوو, کە کورد لە زۆر شوێن بەبی شەڕ موسڵمان بن.[2]

هەر سەبارەت بەم مەسەلەیە، (تۆماس ئارنۆڵد) دەڵێت: ((مەحاڵە کە بگوترێت موسڵمانەکان لە گرتنی ناوچەکانی وڵاتی ساسانی هێزیان بەکارهێنابێت لە پێناو سەپاندنی ئایینی ئیسلام بەسەر دانیشتوانی

---

2 شەرەفنامە، ل14، شوان عوسمان: کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد، ل141-142.

2 حەسەن محمود: کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا،ل26

www.ruanin.net

ناوچەکە)) . و (جۆرج سێڵ Sale)ی وەرگێڕی قورئانی پیرۆز بۆ سەر زمانی ئینگلیزی دەڵێت: ((بەڕاستی خەڵەتاو و فریودراون ئەوانەی خەیاڵ بکەن، کە ئیسلام بە زەبری شمشێر بڵاوبۆتەوە)) .

سەحابی (عیاض بن غنم الفهري) یەکەم سەرکردەی سوپای ئیسلام بووە، کە هاتۆتە قوڵایی کوردستان و یەکەم ڕێککەوتنامەی سوڵحی لەگەڵ بەتریکی زۆزان لە ساڵی (19)ی کۆچیدا مۆر کردووە. هەروەها هەر لە دەڤەرەکەدا ڕێککەوتنامەی دی لەئارادا بووە لە نێوان سەرکردەکانی سوپای ئیسلام و دانیشتوانی ناوچەکە، ڕێککەوتنامەی سوڵحی نێوان (حذيفة بن اليمامة) و (مەرزەبانی ئازەربایجانی) لە ئەردەبێل[3].

لەمەدا دەفامرێتەوە، کە کورد بەر لە ئیسلام زەردەشتی، فەلە، یاخود بەشێك جولەکە بوونە، کە ئەمە وایکردووە لە عەرەبە بتپەرستەکان زووتر ئیسلام قەبووڵ بکەن. هەروەها ئەو حاڵەتە وای لە سوپای ئیسلام کردووە، کەسی ری، لە پێش کورد دابنی: ئیسلام بوون، جزیە دان، یان شەڕ. کەچی بەرامبەر عەرەب: ئیسلام یاخود شەڕ!

میری موسڵمانانیش داوای لەسەرکردە سەربازییەکانی کرد، کە

1 الدعوة الى الاسلام، ص239.
2 هەمان سەرچاوە، ص16.
3 أحمد عادل كمال، سقوط المدائن، ص146-147. فرست مرعي اسماعيل:الكرد..،ص182

مامەڵەی "أهل الكتاب" لەگەڵ کوردان بکەن[1].

ئەمەو هیچ دەسەڵاتێکی کوردی لە ئەقلیمی جیبال و جەزیرە لە ئارادا نەبووە، ئەوەی هەبووە دەسەڵاتێکی ساسانی و رۆمی بووە، و هەر تەنها لە پاش موسڵمانبوونی کورد، جارێکی تر دەسەڵاتێکی کوردی بەعەقڵیەتێکی نوی لە کوردستان دامەزراوە. ئەو دەسەڵاتە مەعریفیە نەك هەر رەگی لە خاکی کورد دا کوتاوە، بەڵکو لە دەرونی کوردیش، ئەمەو هەتا کاك شوانیش نەیتوانی ئەو راستی‌یە تۆمار نەکات، کە ئەقلیمی جەزیرە لە رێگای سوڵح و رێککەوتنەوە قەبوڵی دەسەڵاتی ئیسلامیان کردووە سوڵحی رەها یاخود ئۆرفە بنەمایەك بوو شارەکانی، جەزیرە لەگەڵ موسڵمانان رێککەوتن[2].

ئەگەر ئەمە وانەبووبی، ئەوە دەبوو لەپاش کزبوونی دەسەڵاتی ئیسلام لە هەرێمەکاندا، کورد یەکەم میللەت بن، کە لە ئیسلام هەڵگەڕێنەوە، کەچی لە کتێبە مێژووییەکاندا هاتووە، کە سەردەمی ئیسلامی؛ سەردەمی زێڕینی کورد بووە و دەسەڵاتی ساسانی و رۆمی بەسەردا نەماوە. هەروەها هەر لەسەدەی چوارەمی کۆچیەوە چەندەها میرنشینی ئیسلامی لە نیشتمانی کورد دامەزراون، وەك میرنشینی حەسنەوی (350-406 ك)، میرنشینی مەروانی (373-478 ك) میرنشینی عەنازی -عەیاری

---

1 كارل بروكلمان، تاريخ الشعوب الاسلامية، ص79

2 شوان عوسمان، ل

(381-511 ك) [1]. دەوڵەتی ئەییوبی کوردی وەڵامێکی دیکەیە بۆ ئەو کەسانەی، کە گومان لە یەکێتی کورد و ئیسلام دەکەن. لە لایەکی دی کاك شوان دەیەوی جیاوازی لە نێوان کورد لەهەمبەر زەردەشتیەت و فەلایەتی و ئیسلام دا بکات.

یەکی ئاگای لە مێژوو نەبی و ئەم کتێبە بخوێنێتەوە، وا هەست دەکات، کە دەبی هەردوو ئایینی زەردەشتی و فەلایەتی، دوو ئایینی ئەتنیکی کورد بن! هەر چەندە لە زۆربەی سەرچاوەکاندا هاتووە، کە زۆربەی کورد پەیڕەوی زەردەشتیەتیان کردووە، بەڵام ئەم ئایینە ئاینێکی کوردی نەبووە، بەڵکو کورد لەپاش هەرەسی دەوڵەتی میدیا زیاتر کۆچەری بوونە، بۆیە زۆر درەنگ بە زەردەشتیەت رازی بوونە[2]. هەتا لە هەندی سەرچاوە هاتووە، کە لەبەر ئەوەی کورد زەردەشتیەتیان قەبوڵ نەکردووە، بۆیە زەردەشت زێدی خۆی بەجی هێشتووە، ئەمەو زەردەشتیەت ببوە "ئایینی رەسمی" ساسانی بەسەر کورد و غەیرە کورد سەپێندرابوو نەك "ئاینێکی خۆهێشتی" بوبی. ئەمەو زەردەشتیەت و فەلایەتی لە ململانی دا بوونە، نەك لە سازان وەك شوان دەنووسی.

لەسەردەمی شابوری دووەم؛ هەڕەشەیەکی مەزن لە فەلەکانی نێو دەوڵەتی ساسانی کران، بەجۆری هەر لە سەردەمی شابوری دووەمدا 339-379، چل ساڵ سەرانی ساسانی و پیاوانی زەردەشتی کەوتنە

---

1 بڕوانە دکتۆرانامەکەی فرست مترعی: الامارات الاسلامیة في بلاد الکرد.

2 رەشاد میران:رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، ل26

www.ruanin.net

چەوساندنەوەی هەمە لایەنەی فەلەکان، ئەمەو لە نامیلکەکەی "کوردە مەسیحیەکانی سەردەمی ساسانی"دا هاتووە، کە پیاوانی ئایینی زەردەشتی چییان بەسەر فەلە کوردەکاندا هێناوە، ئەمەو قەرەداغی حاکیمی ئەدیاب یەکی لە قوربانیەکانی دەسەڵاتی ساسانی زەردەشتی بوو[1].

کاک شوان دەنووسی: ((ئایینەکانی کورد –زەردەشتیەت و مەسیحیەت- رەگێکی مێژوویی و گیانی کۆن و قووڵیان لە دەروونی خەڵکدا هەبوو، هاوکات ببون بەبەشێك لە پێکهاتەی کولتوری کۆمەڵگای کورد))[2].

ئەمەو وەك لە سەرەوە ئاماژەمان پێدا ئەم دوو ئایینە کوردی نەبوونە. کورد چ زەردەشتی بووبی، یان مەسیحی هەر باجی داوە بەدەست دەسەڵاتی ساسانی و رۆمی، چونکە هەردوو ئایین (ئایینی رەسمی) دەوڵەتی ساسانی و رۆمی بوون، بۆیە کورد ناچاربوون لە ئەقلیمی جیبال زەردەشتی بن، لە ئەقلیمی جەزیرە مەسیحی، هەر لە هەمان لاپەڕە دەنووسی" ..کەچی لە پڕێکا هێزێکی سەربازی هات و بەزەبری شمشێر، یاخود بە چەوساندنەوەی ئابووری، یان بە جیاوازیی ئیتنیکی و کۆمەڵایەتی ئاینێکی تازە و نامۆیان بەسەردا دەسەپاندن، کە لە زۆر لایەنەوە نامۆ بوو بە پێکهاتەی کولتوری و گیانی و کۆمەڵگای کوردی."

1 بۆ زیاتر شارەزایی لەم بابەتە، لە بابەتی سێیەم ئەم خاڵەمان بە درێژ تر باس کردووە..
2 شوان عوسمان، ل236.

ئەم دەربڕینەی کاك شوان لەهەمبەر ئیسلام و پێناسەکردنی بە ئاینێکی عەسکەری و نامۆ و داگیرکار، هەوڵدانێکە بۆ شێواندنی مێژوو، چونکە خۆی چاکدەزانی ئەگەر ئیسلام نامۆ و داگیرکەر با، زەردەشتیەت و مەسیحیەت، بەشێکی رۆحی پێکهاتەی کۆمەڵگای کوردی بووبان، دەبوو ئێستا 98٪ زەردەشتی، یان مەسیحی بووبان، نەك موسڵمان!

نازانم بۆ هەندە؛ هەندی نوسەری کوردی ئەمڕۆ زیاتر پەسەندی زەردەشتیەت و مەسیحیەت دەکەن، نەك ئیسلام. ئەگەر مەسەلەکە ئایینی و رۆحی بی، ئەوا هەردوو ئایینەکە بەشێوە دروستەکەیان بەشێکن لە ئیسلام، هەروەها باوەڕبوون بە پێغەمبەرایەتی کتێبی هەر پێغەمبەرێك بەشێکی گرنگی پێکهاتەی باوەڕی موسڵمان پێکدێنی، هەروەها وەك ئامارژەمان دا هیچیان ئایینی نەتەوەیی نین و بەشێك لە کەلتوری نەتەوەیی کورد پێکناهێنن، بەڵام هەموو مەسەلەکە جۆری ئایینەکە نیە. ئەگەرنا فەرهاد شاکەلی واتەنی، دەبی چی زەردەشتیەت بەکەڵکی ئەمڕۆی کورد بی؛ تاکو ببوژێنرێتەوە. هەروەها هەرچی مەسیحیەکانی کوردستانن خۆیان بەکورد نازانن و لەڕووی نەتەوەییەوە خۆیان بە ئاشووری دەزانن. بەڕای من مەسەلەکە هەرەسی ئایدۆلۆژیای سیاسی کوردیە، لەبەرامبەر ئەم هەرەشەش، ئیسلام بەشێوە سروشتیەکەی جارێکی تر بۆتەوە بەشێك لە ژیان و بیرکردنەوە و شەریعەت و فیکری مرۆڤی کوردەوە.

کاك شوان لە زۆر جی باسی هەڵگەڕانەوە و یاخی بوون لە دەسەڵاتی

ئیسلامی دەكات، وەك بڵێی ئەمە دۆزینەوەیەكی نوێ بێ[1]؟!

وەتا ئیسلام لەگەڵ خودی مرۆڤ تێكەڵ نەبێ، بیركردنەوە و تێڕوانین و دنیا دیتنی مرۆڤ لەسەر بنەمای خۆهێشتی نەبێ؛ هەڵگەڕانەوە و یاخی بوون دوو دیاردەی سروشتی دەبن.

عەرەب پێش كورد لە ئیسلام هەڵگەڕاونەتەوە، لە پاش وەفاتی پێغەمبەر ρ هەندی هۆزی عەرەب لە ئیسلام هەڵگەڕانەوە و ئامادە نەبوون "زەكات" بدەن، هەروەها كەسێكی وەك "موسەیلەمە" بانگەشەی "پێغەمبەرایەتی"یشی دەكرد، لە بەرامبەردا خەلیفە ئەبوبەكر شەڕی لەگەڵ كردن! هەرچی "هەڵگەڕانەوەكانی" ناو كوردەكانیشە چەند فاكتەری خۆی هەبووە.!!

یەك: هەڵگەڕانەوەكان زیاتر لە دەڤەری دەرەوەی وڵاتی كوردان بووە، لەو نێوەش، لێرە و لەوی كاریگەری ئایینی كۆن لە لایەك و وروژاندنی مەسەلەكە زیاتر بەدەست ئەو كەسانەوە بووە كە بەرژەوەندیان لە دەسەڵاتی ساسانی یاخود رۆمانی بووە؟!

دوو: ماوەی موسڵمانبوونەكە ئەوەندە نەبووە، ئیسلام تەواو كاریگەری خۆی لەسەر هەموو تاكی دەڤەرەكە بكات، ئەمەو لە هەندی كاتدا بەتایبەتی لە پاش خەلافەتی عومەر، یاخیبوونەكان "ریفرومی-چاكسازی" بوونە، هەندی لە خەڵكی دەڤەرەكە ویستویانە ئیسلام تەواو

---

1 ئەم بابەتە لە بابەتی شەشەم،دا باسكراوە.

www.ruanin.net

بەڕێك وپێكی پەیڕەو بكری.

بابەتی دووەم

بەعەرەبکردنی وڵاتی کوردان

خوێندنەوە و دیتنی مێژووی کۆن بە عەقلیەت و پێوەری ئەمڕۆ، یەکی لەو کارەساتانەیە، کە هەڕەشە لە عیلمیەت و ئەکادیمیەت دەکات، لە لایەکی تر لە ڕووی زانستیەوە دەبی شتەکان بە پێوەری بیرۆکەکە لێکبدرێتەوە.

بۆ نموونە کە باسی ئیسلام دەکری، دەبی بە گوێرەی بنەماکان و دیدی ئیسلام لە ئیسلام بڕوانری. هەروەها کەباس لە عەلمانیەت دەکری دەبی دیدی عەلمانی بۆ بنەماکانی عەلمانیەت پەیڕەو بکری..

ئیسلام کە عەرەبایەتی بە پەتایەکی بۆگەن و ئاژاوە دابنی، چۆن دەکری مرۆڤێکی موسڵمان خەبات لە پێناوی بوژاندنەوەی عەرەبایەتی بکات؟! کاک شوان لە لاپەڕە (255) هەتا لاپەڕە (265) دەیەوی واپیشانبدا، کە ئیسلام رۆڵی سەرەکی بینیوە لە بەعەرەبکردنی وڵاتی کوردان، زۆر نووسەر بەر لە شوان وەك جەمال نەبەز، ڕەفیق سابیر، خەلیل ئیسماعیل، جەزا تۆفیق و ئیدی، بانگەشەی ئەوە دەکەن، کە پرۆسەی بە عەرەبکردنی کوردستان هاوکات بووە لەگەڵ هاتنی سوپای ئیسلام بۆ وڵاتی کوردان.

بابزانین دەبی راست بی بەر لە ئیسلام عەرەب لە ولاتی کوردان نەبوونە؟ لە سەرچاوە مێژوویی و جوگرافیەکان وەك و "فتوح البلدان" ، "**تاريخ** الطبري" ، "**المسالك و الممالك**" ، "**مروج** الذهب" ، "**الكامل في التاريخ**" ، "البداية و النهاية" ، "**صبح الاعشى**" ، "صورة الارض" ،..**هتد**

باس لەوە دەکری، کە بێجگە لە کورد، فارس و رۆم و یۆنانی و ئەرمەنی و عەرەب پێش هاتنی سوپای ئیسلام لە ولاتی کوردان ژیاون.

(طبري) و (ابن كثير) **باس لەوە دەکەن، کە پەیوەندی لە نێوان ساسانیەکان و عەرەبەکان هەبووە. هەروەها لە "الكامل"دا هاتووە، کە پەیوەندی عەسکەریش لە نێوان (شا یەزدەبرد) و (مونزری کوڕی نەعمانی) عەرەبی مەنازرە هەبووە، هەر ئەو پەیوەندیەش بەنەزەری حەسەن شەمسانی وایکردووە، کە عەرەب بەرەو ئەقلیمی جەزیرە بێن. هێنری فیلد لە "جنوب كردستان" دەنووسی: زۆربەی ئەو عەرەبانەی بەرەو ئەقلیمی جەزیرە دەهاتن مەڕدار بوون، ئەستەخری لە "المسالك و الممالك" هەر ئەو حاڵەتە دوبارە دەکاتەوە و دەنووسی، ئەو عەرەبانە زیاتر مەڕ و ئەسپیان هەبوو نەك حوشتر، ابن فقيه دەنووسی، کە "عەرەب پێش ئیسلام گەیشت بوونە شەهرەزوور".**[1] **هەروەها لە ناوچەی (ئامەد) کۆمەڵی عەرەبی قەبیلەی (بەکر) و (مەزر) لە پێش ئیسلام هەبوونە، هەتا**

---

1 مختصر كتاب البلدان، ص130، ن محب الله:موقع الاكراد و كردستان، ص56.

www.ruanin.net

ناوی "دیاربەکر" یاخود "دیار مضر" دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ئەو قەبیلانە لەناوچەکەدا. ئەم دیاردەیە پاڵی بە هەندی نووسەر، وەك مەسعودی و هەندی نووسەری هاوچەرخ بنی، کە هەر نەك "دیاربەکر" بەبەشێك لە خاکی عەرەب دابنێن، بەڵکو بنەچەی کوردیش بگەڕێننەوە بۆ عەرەب[1]!!

ئەم دیاردەیە زۆر سەیر نیە لە مێژوودا، چونکە هەتا کوردەکانیش لە کۆندا لە زۆر بەشی خاکی فارسی دا هەبوونە، زۆمەکانی کورد، هۆبەکانی کورد لە دەڤەرەکانی فارس و ئازربایجان و ئەرمەنیا لە کۆندا دیاردەیەکی سروشتی بووە، ئێستاش کورد لە ئوردن و یەمەن و میسر هەیە، دەبی عەرەب بڵێن کورد داگیر کەرن و هاتونە وڵاتی عەرەب داگیر بکەن!!

با بگەڕێینەوە سەر سوپای ئیسلام و پرۆسەی بەعەرەبکردنی وڵاتی کوردان، کاك شوان دەنووسی: "هاوشان لەگەڵ پرۆسەی لەشکرکێشی و دەست بەسەراگرتنی هەرێمە کوردنشینەکان، دەوڵەتی خەلافەتی عەرەبی ئیسلامی سیاسی، بە عەرەبکردنی پیادە دەکرد، ئەویش بە نیشتەجی کردنی هۆزە عەرەبەکانی نیمچە دورگەی عەرەبی لە هەرێمە داگیرکراوەکـان.[2]

کاك شوان وا پیشاندەدا کە ئەم دەقە لە "فتوح البلدان–ل182" و "الخراج و صناعة الكتابة– ل315" هاتووە....

لەم دەقەدا کاك شوان زۆر شت دەگۆڕی، یەك: "ئیسلامی سیاسی"، چەمکێکی نوێیە بە هیچ جۆری لەو دوو سەرچاوە نەهاتووە، دوو:

---

1 سەلام ناوخۆش، سێکوچکەی هەرەس، بەشی دووەم.
2 شوان عوسمان، ل255.

www.ruanin.net

بەعەرەبکردنی نوێیە؛ ئەوسا نووسەرانی ئەوکاتە هاتنی سوپای ئیسلام بۆ دەرەوەی دورگەی عەرەبی، بە "عەرەبکردن"یان دانەدەنا، سێ: کاک شوان (فتح) بە (داگیرکردن) دەزانی کەچی "فتح" لە تێڕوانینی ئیسلامی‌دا بە (رزگارکردن) دێ، رۆژبەیانیش لە "رەشە خاک" (فتح) بە داگیرکردن دەبینێ، رەفیق سابیریش لە "بەرەو مێژوو" و "ئیمپراتۆری لم" هەر ئەو ڕایەی هەیە. ئەری پسپۆرانی مێژوو: کورد و وڵاتی کوردان ئازاد و رزگاربوون؛ هەتا ئیسلام داگیری بکات، یان پێچەوانە لە لایەن رۆم و ساسانی داگیر کرابوون، ئیسلام رزگاری کردن؟! کاک شوان لەو چەند لاپەڕەی تایبەتە بە "بەعەرەبکردنی کوردستان" چەندەها هۆکار دەخاتە ڕوو، گوایە "بە عەرەبکردنی کوردستان" چەندین مەبەست و مەرامی لە پشتەوە بووە، وەک:

1–جێگیرکردنی دەسەڵاتی رامیاری دەوڵەتی خەلافەت.

2–داگیرکردنی عەسکەری، ئەویش بە دامەزراندنی ئوردوی سەربازی.

3–مسۆگەر کردنی دەستکەوتی ئابووری.

4–مەبەستی ئایینی و سەپاندنی زمانی عەرەبی.

5–بەرپاکردنی دەسەڵاتی چاودێری بەسەر جم و جۆڵی کوردان.

6–هۆکاری کۆمەڵایەتی و رزگاربوون لە کێشەی ناوخۆی کۆمەڵگای عەرەبی[1].

لە نەزەری کاک شوان ئەم هۆکارانە هەموویان بەیەکەوە بوونە هۆی

1 هەمان سەرچاوە، ل255.

ئەوەی، کە جاڕی سیاسەتی بەعەرەبکردنی هەرێمە داگیرکراوەکان بدەن.

جاری بەر لە هەموو شتی هاتنی سوپای ئیسلام بەهیچ جۆری بۆ بەعەرەبکردنی کوردستان نەبووە، بەڵکو بۆ بە ئیسلامبونی کۆمەڵگە و کەلتور و ئایین و تاکی کورد بووە. دەوڵەتی خەلافەت دەوڵەتی دەسەڵاتی عەرەب نەبووە، بەڵکو دەوڵەتی سەرجەم موسڵمانان بووە، ئەو دەوڵەتە لەسەردەمی خەلیفەی ئیسلامدا شەڕی دەسەڵاتی عەرەبی کرد، کە ئامادە نەبوو (زەکات) بە هەژارانی دەوڵەتی ئیسلامی بدات. لەگەڵ موسڵمانبوونی کورد، کورد بووە بەشێك لە ئوممەی ئیسلامی. لەو پێودانگەوە، کورد بەشێك بووە لە رامیاری دەوڵەتی ئیسلامی، پاراستنی دەوڵەتی خەلافەتیش بەشێك بووە لە ئەرکی کورد لە هەمبەر سوپای داگیرکاری ساسانی و رۆمی. بوونی ئۆردوی عەسکەری لە ناوەوە و دەرەوەی شارەکان لە سەرەتای رزگارکردنی کوردستان، لە دەسەڵاتی ساسانی و رۆمی و دەست و پێوەندەکانیان، پێویستی‌یەکی عەسکەری و ئەمنی؛ هەر دەسەڵاتێکی نوی‌یە، ئیسلام نەك هەر ئەمنی مرۆڤی موسڵمانی لەلا گرنگە، بەڵکو پاراستنی ئەمنی و سەلامەتی "اهل الذمة"ش لە ئەستۆی دەسەڵاتی ئیسلامیە. هەندی لە رۆژهەڵاتناسەکان و نوسەرانی ناحەزی ئیسلام بانگەشەی ئەوە دەکەن، کە مەبەست لە فتوحاتی ئیسلامی دا، دابین کردنی ئابوری و بەدەست هێنانی تاڵان و دەستکەوت بووە. خەلیفەی ئیسلام عومەری کوڕی خەتاب هەموو جیهانی ئیسلامی لە ژێر دەست بوو، بەڵام یەکی لە هەژارانی دەوڵەتی خەلافەتی خۆی بوو، یەکی لە والیەکانی ئەقلیمی جەزیرە کە (عومەیر) بوو، یەکی

لەو هەژارانە بوو، کە خەلیفە عومەر سەد دیناری لە بوودجەی دەوڵەت پێدا ئەویش هەر هەمووی بەسەر هەژارانی کورد دابەشکرد[1].

ئەو دەستکەوتەی لەشەڕ بە دەست موسڵمانان دەکەوی، بە پێی سورەی (الأنفال) هەر خوا و پێغەمبەری خوا ρ بۆیان هەیە چۆن چۆنی دابەشی بکەن.

راستە دەڤەری کوردی لە دەڤەری تر لە هەندی شت دەوڵەمەندتر بووە، بەلاّم بەرهەمی دەڤەری کوردی لە عەرەب خەرج نەدەکرا و کوردی لی بیبەش بکری، وەك ساسانیەکان و رۆمەکان وەیان دەکرد.

هەرچی مەسەلەی زمانە، کاك شوان وەك فاکتەرێکی سەپاندنی دەسەلاّتی عەرەبی دەبینی، هەرگیز موسڵمانەکانی سەردەمی خەلافەت جورئەتی ئەوەیان نەکردووە زمانی قورئان (بە دیدێکی قەومی) بەسەر گەلانی عەرەب دا بسەپێنن، چونکە رەتکردنەوەی زمانی کوردی و هەر زمانێکی تر؛ رەتکردنەوەی ئایەتێکی مەزنی خوای گەورەیە!!

هیچ بەڵگەیەك لە ئارا نیە، کە زمانی کوردی پێش بە موسڵمانبوونی کورد هیچ رۆڵێکی هەبووبی، ئەمەش سەیر نیە، چونکە لە ماوەی نێوان (550پ.ز) هەتا (637ز) کورد هیچ دەسەلاّتێکی سیاسی نەبووە، هەتا زمانی کوردی لە دام و دەزگاکان بەکار بی.

هیچ سەرچاوەیەکش نیە، کە بیسەلمێنی زمانی (ئاوێستا) زمانی

1 بڕوانە حەسەن محمود، کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا.

www.ruanin.net

کوردی بووبی، هەتا زۆر ژێدەر دوپاتی دەکەن، کە زمانی (ئاوێستا) زمانێکی تایبەت بە خودی زەردەشت بووە، خەڵك لە پاشان لە (زەند) و (پازەند) لە زەردەشتیەت گەیشتوون!! هەروەها هەر لە ڕێگای زمانی عەرەبی‌یەوە، ئەلف بای کوردی لەسەر ئەلف بای عەرەبی دامەزراوە، هیچ سەرچاوەیەکیش نیە جەخت لە لەسەر هەبوونی ئەلف بایەکی کوردی بەر لە ئیسلام بکات؟!

هەروەها ئەگەر عەرەبە موسڵمانەکان مەبەستیان بووبی لە ڕێگای زمانی قورئانەوە پرۆسەی بەعەرەبکردنی وڵاتی کوردان بسەپێنن، ئەوا دەبوو لەماوەی ئەو چواردە سەدەیە کورد لە غەیری عەرەبی چ زمانێکی تری نەزانیبوایە؟!

هەروەها دەبوایە ئیسلامی‌یەکانی کورد هەرگیز "بە زمانی کوردی" قورئانیان راڤە نە کردبوایە؟!

هەر گیز لە ئیسلام دا نیە، کەس رەگەزی خۆی بگۆڕی و خۆی بکا بە "عەرەب"، چونکە "کورد بوون" ئایەتێکی خودایی‌یە، ئەمە و ئەگەر کورد هێندە دژە عەرەب بووبان، سەرکردە کوردەکان (بەشانازیەوە) رەگەزی خۆیان بۆ موسڵمانە عەرەبەکان نەدەگەڕاندەوە؟! کەسێکی وەك خالیدی کوڕی وەلید، کە هیچ نەوەی لەدوا بەجی نەماوە، بەڵام هەندی لە سەرانی کورد زێدی بنەماڵەی خۆیان گەڕاندۆتەوە بۆ ئەو[1]؟!

---

1 بۆ زیاتر تەماشای شەرەفنامە بکە.

www.ruanin.net

عەرەبەکانی پێشوو ئەوانەی ئیسلام لەگەڵیان تێکەڵ بوو، ئەو نەوە قورئانی‌یە بوون کە شانازی هەموو موسڵمانێکن، هەر لەو ڕوانگەوەش بووە سەران و زانایانی کورد بنەچەی خۆیان بردۆتە سەر ئەوان. هەرچی زۆربەی عەرەبی ئەمرۆیە لە لایەن زۆربەی کوردەوە ڕەمزی داگیرکردن و چەوساندنەوەن، چونکە بە کورتی لە "ئیسلام" لایان داوە، بۆیە هیچ کوردی ئەمڕۆ نەك شانازی بەوە ناکات کە ئەصڵی عەرەبی بی، بەڵکو ئامادەیە لە زێدی خۆی بەڕووت و قوتی دەربچی بەڵام نەبێتە عەرەب!!

هەرچی کاك شوان (عەرەبی موسڵمان)ی سەردەمی پێغەمبەر ρ و خەلافەت لەگەڵ (عەرەبی بەعس) لەیەك جیا ناکاتەوە، لەمەشدا ئامانجی خۆی هەیە، دەیەوی بە نەوەی نوێی کورد بڵی، جیاوازییەك نیە، هەردووکی هەر داگیرکارن!!

هەردووك هەر بە شمشێر هاتونەتە کوردستان؟! ئەمەیە عەقڵیەتی مەعریفی ئەکادیمیەتی کاك شوان و لیژنەی گفتوگۆکەی؟!

کورد کە بووە بە بەشێك لە ئیسلام، هەر خۆی داکۆکی لە خاکی خۆی کردووە، ئەمەش هەر بەر لە هاتنی سوپای ئیسلام بۆ هەرێمەکانیان بەرپا بووە!

یارانی جابان و مەیمون و دێلم کە چەندەها ساڵ بە نهێنی موسڵمانێتی خۆیان پاراستووە، لە هەمان کاتیش لەناو سوپای ساسانی دا بوونە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو عەقڵیەتە مەعریفی و عەسکەریەی ئەو موسڵمانە کوردانەی بەرایی، کە کوردەکانی جیبال و جەزیرە موسڵمان

www.ruanin.net

بوون، بێگومان بەشداریان لە سوپای ئیسلام دا کردووە. هەروەها بەپێی لۆژیك سەرانی ساسانی و رۆمانی هەندی لە ئاغای کورد، کە بەرژەوەندیان لەگەڵ سەرانی ساسانی و رۆمانی دا بووە، هەندی جم و جۆڵی سەربازیان کردووە، سوپای ئیسلام ناچار بووە چاودێریان بخاتە سەر. سەربازێکی موسڵمان ناتوانی چاودێری ماڵێکی موسڵمان بکات، چونکە نەك هەر پاراستنی ئەم ماڵە موسڵمانە، بەڵکو پاراستنی ماڵی ئەو گاورانەشی لە ئەستۆیە، کە لە قەلەمڕەوی دەسەڵاتی ئیسلامی دان!!

بەڵگەیەکی لۆژیکی بۆ کاك شوان دەهێنمەوە، پاش ڕاپەڕین ئەرکی سەرشانی هەموو "کوردێکی دڵسۆز" نەبوو، کە چاودێری نەیارانی کورد بکات بۆ ئەوەی تەناهی و ئاسایش بەرقەرار بی؟!

کێشەی کۆمەڵایەتی و ناکۆکی نێوان تیرە و هۆزەکان دیاردەیەکی سروشتی بووە، ئەو کێشەیە هەر لەناو عەرەبدا نەبووە، بەڵکو هەتا لەناو ساسانی و رۆم و کوردەکانیش دا هەبووە، لە نێوان ساسانیەکان؛ ئاریێشەکان هەر تەنیا لەنێو هۆزەکاندا نەبووە، بەڵکو لە نێو قەلەمڕەوی دەسەڵاتیشدا بەرپا بووە.

بۆ نموونە ساسانیەکان، ململانی‌یەکی زۆریان لەسەر دەسەڵات هەبوو و تووشی گێچەڵی ببون. لە ماوەی تەنیا هەشت ساڵدا 628ز تا 636 نۆ پاشا و دوو شـاژن فـەرمانڕەواییـان کرد.. تەنیا لە ساڵی 634ز دا پێنج

شا و شاژن فەرمانڕەواییان کرد[1]. بێزەنتیەکانیش بە هەمان دەردی ساسانیەکان چوبوون، لەلایەکەوە شەڕ پڕژەی لەبەر بڕیبون، لە لایەکی تریشەوە توشی زنجیرەیەك ناکۆکی ئایینی و دابەش بوونی کەنیسە ببون.[2] ئەمە و هەروەك لە زۆربەی سەرچاوە کۆنەکاندا هاتووە, کە گاور و جولەکە لە قەلەمڕەوی ساسانیدا لە رەوشێکی زۆر ناخۆشدا بوونە، بێگومان کوردە غەیرە گاورەکانیش لە ژێر دەسەلاتی رۆمانەکان – بێزەنتیەکان–دا باریان خراپ بوو!

ئەمە و زەردەشتیەت "ئایینی رەسمی" دەولەتی ساسانی بوو، مەسیحیەتیش "ئایینی رەسمی" دەولەتی بێزەنتی بووە، جا ئەگەر لە دوو دەولەتی "شارستانیی" و "ئایینی" ئەو هەموو کێشە ئایینی و مەزهەبی، نەتەوەیی و کۆمەلایەتی‌یە بەرپابی، بێگومان لە دورگەی عەرەبی، کە بتپەرستی عیبادەت بووە، رەوشی کۆمەلایەتی خراپتر بووە.

هەر لە کۆنەوە هەتا رۆژگاری ئەمڕۆش چەندەها هۆز و تیرە ناچار، لەبەر هەندی کێشەی تیرەگەری و هەندی ئارێشەی کۆمەلایەتی، زێدی خۆیان بەجێهێشتووە.

کاك شوان دەیەوی ئەو دیاردەشی بە فاکتەرێکی دی بەعەرەبکردنی کوردستان بزانی؟ بۆچی هەر کوردستان؟ دەبی نەهاتبن بۆ ولاتی فارس و رۆم؟! ئەگەر ئەوانە بەناوی "داگیرکردن" و "عەرەبکردن" هاتبن، ئەوە

---

1 بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: مفید رائف محمود العابد: معالم تاریخ الدولة الساسانیة، عصر الاکاسرة 226-651.

2 بڕوانە خەسرۆ گۆران، کوردستان لە مێژوودا.

www.ruanin.net

دەبوو هەر گاڤ لەگەڵ کورد لە کێشەدا بووبان؟!

دیاردەی موسڵمانێتی کورد، مێژوویێکی نویی بۆ کورد تۆمار کردووە، هەر هیچ نەبی بەر لەوەی کورد موسڵمان بی بەشێکی زەردەشتی، بەشێکی ئاگر پەرست، بەشێکی مانی، بەشێکی مەزدەکی.. بەشێکیش گاور و بەشێکی (مەسیحی) بووە. هیچ کام لەم دینانەش (دینی قەومی) نەبوون, وەك هەندی بانگەشەی بۆ دەکەن، کوردستانیش بەشێکی لەدەست ساسانی (کە هەندی ئەوانیش بەکورد دادەنێن!) [1]، بەشێکی لە دەست بێزەنتیان بوو، ئەو دوو دەسەلاتەش چەندەها ساڵ بوو شەڕی یەکتریان دەکرد.. بەلام ئیسلام زۆربەی هەرە زۆری کوردی بە ئیسلام ئاشنا کرد و کوردستانیش کەوتەوە ژێر دەسەلاتی خودی کورد.

ئەگەر ئیسلام، عەرەبایەتی بوایە، بۆچی دەسەلاتی خێڵەکی عەرەبی، پێش کورد شەڕی "ئیسلام"یان دەکرد؟! لە راستیدا نەك هەر دەسەلاتی عەرەبی شاریی، بەڵکو دەسەلاتی خێڵەکی و رەوەندی عەرەبیش باش لەوە حالی ببون، کە ئیسلام نەری (نەفی) دەسەلاتی ناشەرعی ئەوان بەسەر مرۆڤەوە رەتدەکاتەوە.

هەر لەو پێودانگە، نەك هەر عەرەبی نیمچە دورگەی عەرەبی شەڕی ئیسلامیان کردووە، بەڵکو عەرەبی مەسیحی دەرەوەی نیمچە دورگەش شەڕی ئیسلامیان کردووە، هەر کاك شوان خۆی لە لاپەڕە (153) لە بارەی گیرانی (تکریت) دەنووسی:

---

1 شاسوار هەرشەمی: مێژووی ئارامییەکان لە کوردستان، ل39.

"زۆر له مێژوونوسان لەسەر ئەوه كۆكن، كه گیرانی تكریت له ساڵی 16ك/637ز دابووه، كاتێك هەواڵ گەیشت به (سعد بن أبي وقاص)، كه خەڵكی موصلّ و كورده شهارجەكان و هەندی هۆزی عەرەب به هاوەڵی سوپایەكی بیزەنطي به فەرماندەی (ئەنطاق) له تكریت ئۆردویان خستووه، سەعد نامەیەكی بۆ خەلیفه (عومەر) نارد و ئاگاداری كردەوه.[1]

هەر لێرەوه دەكری راستییەكی مەزن بوروژێنین، ئەویش ئیسلام به هیچ جۆری دەمارگیری عەرەبی قەبولّ نەكردوه، ئەوانەی له دیدگای عەرەبایەتی‌یەوه له ئیسلام دەڕوانن، عەرەبایەتی به ئیسلام دەبینن، تەواو له ئیسلام نەگەیشتوون.

نكوڵی ناكری كه هەندی شۆفێنی عەرەب هەر رەخنەیەك له "عەرەبایەتی" و "زمانی عەرەبی"، به زەندیق و شعوبیەت لەقەڵەم دەدەن. هەروەها رەگەزی عەرەب و زمانی عەرەبی له لایەك له ئایین بەرزتر دەبینن، ئەوەتا (ساتع ئەلحەسەری) باوەڕی وایه، كه عەرەبایەتی له ئایین بەهێز تره و رەگێكی توندتری له ئایین هەیه. پاساوەكەشی بۆ رایەكەی خۆی ئەوەیه عەرەب هەر به عەرەب مایەوه، هەر چەنده سی دینی ئاسمانی جیهانی (جولەكایەتی، فەلایەتی، ئیسلام) له دەڤەر و زێدی ئەوان سەری هەڵداوه، له لایەكی دی كەسانی دی بەجۆرێكی تر، عەرەبایەتی به "جەوهەری" ئیسلام دەبینن، بەزاری پێغەمبەر ρ بانگەشه دەكەن، كه عەرەب چاكەی بەسەر غەیره عەرەبەوه هەیه بەوەی "پێغەمبەر ρ خۆی

---

1 شوان عوسمان، ل153.

www.ruanin.net

عەرەبە، قورئان بەعەرەبییە، زمانی ئەهلی بەهەشتیش عەرەبییە!"[1]

ئەمەش تەواو پێچەوانەی بنەماکانی ئیسلامە پێغەمبەریش ρ هەر لە حەجیماڵئاوایی دەفەرموی: "نە عەرەب فەزڵی بەسەر غەیرە عەرەبەوە هەیە نە بەپێچەوانەش". کاك شوانیش کە چەند ئایەتی دەهێنێتەوە بەوەی قورئان بەزمانی عەرەبی دابەزیوە؛ هیچ لە راستی ناگۆڕی، بەڵی قورئان بە زمانی عەرەبی‌یە، بەڵام هەر لە قورئاندا هاتووە کە بۆچی قورئان بە عەرەبی‌یە، لە ئایەتێکدا هاتووە: "...... لعلکم تعقلون"!! ئایا ئەمە بە فەزڵی عەرەب و عەرەبایەتی و پەسەندی عەرەب بەسەر غەیری عەرەب دی؟!

هەر لێرەوە پرسیارێك لە کاك شوان دەکەم، ئەگەر گومانی بەرێزت لە جێی خۆی بی، دەبوایە لە زەمەنی ناسیۆنالیزم دا عەرەب لە هەموو گەلانی دی ئیسلامی تر بوان؟! ئەری لەو (21) دەوڵەتە عەرەبی‌یەی ئەمڕۆ کامەیان دژی "دەسەڵاتی ئیسلامی، دەوڵەتی ئیسلامی، شەریعەتی ئیسلامی، بیری ئیسلامی.." نی‌یە؟! هەروەها کام لەم رێکخراوە ئیسلامیانەی لەو(21) دەوڵەتە ناسیۆنالیستەی وڵاتانی عەرەبی، دژی دەسەڵاتی ناسیۆنالیستی نادینی عەرەبی نی‌یە؟! ئەری زیندانەکانی ئەو دەوڵەتانە لەسەدا نۆهەتی ئیسلامی تێدا نی‌یە؟!

لە چەرخی (ئەنتەرنێت) لۆژیك زۆر گرنگە، هەندی شتی پی شرۆڤە

1 بڕوانە محمد سلام، شۆڤێنیەتی عەرەب لەمپەرە لەبەر دەم چارەسەری مەسەلەی کورد.

بکری، بەڵام چی دەکەی لەگەڵ عەقڵیەتی "بشفڕی هەر بزنە"؟! ئەوەندەش دەڵێم: "عەقلیەتی نەعامەش" بەسەر چووە، عەقلیەتی "شەستەکانیش" بەسەر چوو، هەرچی بوتری "بەچەپڵە" وەڵام بدرێتەوە؟! ئیسلام زۆر مەزنترە لەوەی لە بوتقەی "عەرەبایەتی" بچووك بکرێتەوە؟! شەرمە تێڕوانینی عەرەبی لە بەرامبەر تێڕوانینی ئیسلامی دا بنری؟! لە دەرەوە، بەسەدان توێژینەوە و کتێب لەسەر چەندەها لایەنی ئیسلام ئەنجامدەدری، ئەفسوس لە زانکۆیەکی وەك زانکۆی سلێمانی "ماستەر نامەیەك" تەرخانبکری بۆ دیتنی ئیسلام لە عەرەبایەتی! بەڵام چی دەکەی ئەوە ئەو رۆژ هەڵاتەیە، کە ئەمڕۆ لەسەر هیچ نییە تەنیا چاولێکەری شتە سواوەکان و مردووەکان نەبێت.

لە جیهانی ئەمڕۆ باس لە کۆمەڵگەی مەدەنی و ململانیی ژیارەکان و گفتوگۆ و دایەلۆگی نێوان ژیارەکان و ئایینەکان دەکری.. هەر لە هەموو ئەو بابەتانە، ئیسلام چ لە رۆژئاوا یان رۆژهەڵات بەشێکی هەرە گرنگی ئەو پرسە جیهانییانە داگیر دەکات؟!

بابەتی سێیەم

ڕەوشی ئایینی و سیاسی کورد پێش ئیسلام

یەکەم: رەوشی ئایینی

یەکی لە ئەدگارە هەرە کرێتەکانی نیمچە دورگەی عەرەب بتپەرستی بووە، بەڵام لە ژێدەرە مێژوویی‌یەکانەوە دەردەکەوی، کە زۆربەی گەلانی کۆن بتپەرست بوونە، سەبارەت بە بتپەرستی کوردیش کاك شوان دەنووسی:

چەند بەڵگەیەکمان لە هەگبەی لاپەڕەکانی مێژوو لەبەر دەست دایە، (جرجیس) ناوێك دەبێتە پادشای موسڵ و خەڵکی دەڤەری جەزیرە بووە، پیاوێکی توند و تیژ و یاخی بووە، ئەم پادشایە بتپەرست بووە و خەڵکیشی ناچار کردووە، کە بت بپەرستن، هەروەها بتپەرستی لە شارەزووریش دا بوونی هەبووە.[1] هەروەها (شەمەستانی) دەنووسی، کە لە هەندی دیاردەی سروشتی وەك خۆر، ئاگر و بروسك– بتیان بۆ دروست دەکرا و دەپەرستران!

ئەمە و (زرڤانی) و (میترایی) دوو دینی کۆنی دەڤەری ئێرانن،

---

1 شوان عوسمان، ل91.

ژێدەرەکان ئاماژە بەوە دەکەن کورد، بەر لە زەردەشتیيەت، لەسەر ئەو دوو دینە بوونە، هەتا هەندی بۆ ئەوەی ئێزیدیاتی بکەنە دینێکی کۆنی کورد، ئەوە (میترابی) دەکەنە بنەمای ئێزیدیاتی، ئەمەش ئەوە دەگەیەنی، کە کوردیش بەر لەوە یەکتا پەرست بوو بن، چەند خوداوەندێکیان هەبووە و بتپەرست بوونە.. ئەمەش بەشێك بووە لە کەلتوری کۆنی کورد!

لە قورئاندا چەندەها ئایەت هەن باس لەوە دەکەن، کە خوای گەورە بۆ هەر نەتەوەیەك پێغەمبەرێکی بەزمانی خۆیان بۆ ناردوون[1].بە واتای کوردیش وەك هەر نەتەوەیەکی دی پێغەمبەری خۆی هەبووە، بەڵام کی بووە ئەمە پرسیارێکە وەڵامی ئاسان نییە. ئەگەر بڵێین زەردەشت؟ کام زەردەشت؟ ئەری (ئاوێستا) کتێبێکی پیرۆزی کوردی بووە؟! لەیەك نزیکی گەلانی وڵاتی ئاریان وەك کورد، فارس، ئەخمینی، ئەشکانی، فیرسی.. لە لایەك، لە لایەکی تر بە حوکمی ئەوەی ئەم گەلانە هەموو لە قۆناغێکی ژیانیاندا زەردەشتی بوونە، بۆیە حوکمی یەکلاکەرەوە ئاسان نیە. ناتوانین بڵێین زەردەشت پێغەمبەرێکی نەتەوەیی کورد بووە؟! هەر لە ڕوانگەی ڕوداوەکانی مێژووییيەوە، ناکری بڵێین کورد و ئەخمینی و فیرسی و ساسانی هەموو کورد بوونە؟! ئەمە تەنها چەند ئاماژەیەکن و چی تر نەء، هەروەها دەروازەیەکن بۆ زیاتر تێگەیشتن لە ڕەوشی ئایینی کورد پێش ئیسلام.

1ولقد بعثنا في كل أمة رسولاً "(النحل36) هەروەها "وما أرسلنا من رسـول إلا بلـسان قومه ليبين لهم "(ابراهيم-4).

له پاش زرڤانیەت و میترایی، زەردەشتیەت لەناو کورد پەیدابووە.

زۆر لـە سەرچـاوەکان جـەخت لەسـەر ئـەوە دەکـەن، کـە زەردەشـت لـە دەڤەری ورمی لە دایك بووە، ورمی بەشێکی کوردستانە، ئەو زەردەشتەش گەر کورد بی، واتای ئەوە نا گەیەنی کە کورد لە ڕێگای زەردەشت خۆیەوە بوونەتە زەردەشتی، چونکە هـەر ژێدەرەکان دەڵێن، کـە خـەڵکی دەڤەرەکـە وایان لە زەردەشـت کـردووە دەڤەرەکـە بـەجی بهێڵـی[1]. ناکری نکوڵی لـەوە بکری، کە زەردەشتیەت ئاینێکی ئاسمانی بووە و زەردەشتیش پێغەمبـەر بووە، هەروەها بـەحوکمی ئـەوەی زەردەشـتیەت "ئـاگر"ی بەشـتێکی پیرۆز دەزانی، ئەو پیرۆز و تەقدیسە لە پاشان بۆتە جۆرێك لە پەرستن. هـەروەها ساسـانیەکان بەتایبـەتی لـە سـەردەمی شـابوری دووەم (309-379ز)دا هەندی گۆڕانکاری لە زەردەشتی دا کرد و بڕیاری دا ئاینـە کۆنـەکانیش – بت بەرستی-، کە خـەڵکی لادی و چیانشینەکان پەیڕەویان دەکرد، لـەخۆ بگرێت[2]. بەمجۆرە پەیتا پەیتا زەردەشتیەت ئاسمانیەتی خۆی لەدەست دا و بـووە بەشـێك لـە دەسـەڵاتی شاکانی ساسانی و پیاوانی ئاینی، یـاخود مۆغەکان. بەڕای من لێرەوە زەردەشتیەت گۆڕدرا بـوو بـە "ئـاگر پەرسـتی"

---

1 3-کورد گەلێکی چیایی و شوانکار و پیشەی مەڕ و مـاڵات بەخێوکـەر بوونـە، بۆیـە بایەخێکی ئەوتۆیان بە زەردەشتیەت نەداوە و لـەسەر ژیانی جارانی خۆیـان بـەردەوام بوون، لە نەزەری خودی زەردەشت ئەمانـە دێـو پەرسـت بوونـە، بڕوانـە د.ڕەشـاد میران، ڕەوشی ئایینی و نەتەوەیی لـە کوردستاندا، ل26.

2 شـوان عوسمـان، ل105 ئـەویش لـە کریستنـسن، ول دیورانـت و ڕەشـاد مـیران وەریگرتوە.

www.ruanin.net

مەجوسی، نەك زەردەشتیەت خۆی مەجوسیەت بی.

بەواتایەکی دی زەردەشتیەت ئاینێکی ئاسمانی بووە، هەرچی "مەجوسیەته" ئاینێکی مرۆڤکردەی دەسەڵاتی ساسانی بوو!

لە کاتی وڵاتگیری ئیسلامی دا کورد، نە دەوڵەتی مابوو، نە ئاینی خۆی مابوو، ئەوەی هەبوو مەجوسیەت بوو، نەك زەردەشتی. هەر کاك شوان خۆی لە چەند ژێدەرێکەوە باس لەوە دەکات، کە چەندەها ئاگردانی زەردەشتی لە دەڤەری کوردی هەبوونە، هەر بۆ نموونە، دەنووسی: ئاگردانێك لە دەشتی شارەزوور دۆزرایەوە[1]. **لە ئوستانێکی (هەمەدان) رستاقی (فەرهان)– دوو ئاگردانی گەورەی زەردەشتی لی بووە، پاشماوەیەکی ئاگردانێکی زەردەشتی لە شاری (کەنگاور) هەروەها شاری (ئەشتر) ئاگردانێکی زەردەشتی لێبووە[2]، ئەمە و هەتا ئاگردانی مەجوسەکان لە هەولێریش هەبووە. یاقوتی حەمەوی شیعرێکی هەجوی عبدالرحمن بن مستخلف– ناوێکی نووسیوە، کە دەلالەت لەسەر ئاگردانی زەردەشتی دەکات لە هەولێر:**

اربل دار الفسق حقا، فلا
يعتمد العاقل تعزيزها
لو لم يكن دار فسوق لما
اصبح بيت النار دهليزها.[3]

---

1 شوان عوسمان، ل100

2 شوان عوسمان، ل100

3 هەمان سەرچاوە و لاپەڕە.

ئەمانــە هــەموو بەڵگــەن لەســەر ئــەوەی، کــە ســوپای ئیــسلام هاتۆتــە کوردســتان و کــورد لــە ژێــر دەســەڵاتی ساســانی لەســەر دیــنی رەســمی دەوڵـەت بوونـە. بـەواتای مەجوسـی ئاگر پەرسـت بوونـە، نـەك زەردەشـتی خودا پەرسـت، لەگەڵ ئەوەشـدا خەلیفـەی ئیسلام عومـەری کوڕی خـەتاب داوای لــە ســەرکردەکانی موســڵمانان کــردووە کــە مامەڵــەی "ئــەهلی کیتاب"یان لەگەڵدا بکری[1].

لە بەرامبەر ئەو گۆڕانکاریەدا دوو بزاڤی ئایینی –ریفرۆمی– چاککاری لە زەردەشتیەت سەریان هەڵدا، (مانەویەت) یەکی لەو بزاڤانە بوو کە چی تـر بـە بنـەماکانی زەردەشـتیەت رازی نـەبوو، دامەزرێنـەری بزاڤەکـە (مـانی فتك) کە پێشتر بنەماڵەکەی لەسـەر رێبـازی (مغتسله) بـوون، بـەڵام (مـانی) خـۆی ببـوە زەردەشـتی[2]. ئـەو زەردەشـتیـەی ساسـانیەکان و مۆغـەکان بانگەشــەیان بــۆ دەکــرد، وەڵامــی پرســیارەکانی کەســانی وەك (مــانی) نەدەدایەوە، بۆیە مانی بزاڤێکی بـەناوی خـۆی بـەرپا کـرد، شـەنگستەکانی رێبازەکەی "تێکەڵ" بوو لە زەردەشتیەت ومەسیحیەت و بوزیـەت، (مـانی) بانگەشـەی ئـەوەی دەکـرد، کـە ئـەو "مەسـیحی ڕەسـەنە"[3] و ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنی، کە مەسیحیەت زۆر کاری لە رێبازەکەی کردووە، هـەتا ئـەویش بـاوەڕی بـە "بـاوەڕی سـێیانـە– عقیـده التثلیـث" هـەبوو، (شـابور) بەرگـەی

---

1 كارل بروكلمان، تاريخ الشعوب الاسلامية، ل79.

2 كلثومة جميل، الحياة الدينية و الاجتماعية و الاقتصادية لبلاد الكرد في عهـد الـساسانيين 224-630، ص30.

3 10-Goring,dictionary of belefs and Religion, p.319

ڕایەکانی (مانی) نەگرت و دەسگیری کرد و لە دەڤەری دەوڵەتی ساسانی دووری خستەوە. ئەمە وەنەبی ڕۆمە مەسیحیەکانی دەڤەری جەزیرەش بەرگەی مانەویەت یان گرتبی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەگەری ئەوەی، کە زەردەشتیەت و مەسیحیەت ئەوسا دوو دینی ڕەسمی دەوڵەتی ساسانی و ڕۆمی بوون.

بەرگەی هیچ دینێکی نەدەکرد، لە ئاکام لە سەردەمی بەهرامی برای هرمزی کوڕی شاپور، مۆغەکانی زەردەشتی دەرفەتیان وەرگرت و فەتوایان دا، کە (مانی) زەندیقە، ئەو تۆمەتە بەس بوو بۆ مۆغەکان، کە سەری (مانی) بە حەلال بزانن، ئاکامیش هەروا کەوتەوە ساسانیەکان بەقسەی مۆغەکان مانی یان گرت و تێر ئازاریان دا و لە کۆتاییدا کوشتیان و هەڵیانواسی[1].

لەسەر دەمی شا قوبادی یەکەم (488–531ز) دەسەڵاتی مۆغەکان لە نێو دام و دەزگای ساسانی‌یەکاندا زۆر بەهێز ببو، زیاتر لە دوو سەدە بوو بزاڤێکی دی لە دەڤەرەکە لە دژی دەسەڵاتی مۆغەکان بەرپا نەببو، ئەمە و هەندی ژێدەر ئاماژە بەوە دەکەن، هەتا دەسەڵاتی ساسانی ترسی لە دەسەڵاتی مۆغەکان هەبووە[2]. دەسەڵاتی مۆغەکان کە هەم ببوە دەسەڵاتێکی سیاسیش، ڕێی بە هیچ گۆڕانێك لە سیستەمی کۆمەڵایەتی

---

1 شوان عوسمان، ل108.

2 أحمد عادل، الطريق إلى المدائن، ص108-110 پیاوانی ئایینی چینی سێیەمی دەسەڵاتی دەوڵەتی ساسانی بوون.

www.ruanin.net

و سیاســی و ئــابوری نــەدەدا، وەك بڵــی دەوڵــەتی ساســانی ببــوە "دەوڵەتێکی ئایینی"!

لـە سـەردەمی شا قوباد (قوباد لـە هەندی سەرچاوەدا) مـەزدەك جاڕی بزاڤێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی دا، بنەماکانی ڕێبازەکـەی تـەواوی تـەختی ساسانی دەهەژاند، بزاڤەکە بە قەوڵی ئەمڕۆ جۆرێك لە کۆمۆنیسـتی بوو، دژی چینایەتی بـوو، بـاوەڕی وابـوو، دەبـی مرۆ ـ ڤ لـە هـەموو شـــتی هـاوبەش بن، هەروەك چۆن لـە ئاو وهـەوا هاوبەشن،لە ژن و ماڵیش دەبی هاوبەش بن[1].

لـە بەرامبـەر ئـەو بزاڤـەدا (مۆغـەکان) کەوتنـە خـۆ، کـە ئـەو بزاڤـەش بـە دەردی مانەویـەت ببـەن، سـەبارەت بـە لـە نـاوبردنی (مـەزدەك) دوو ڕای پێچەوانە هەیـە، کریستنسن بـاوەڕی وایـە، کـە هـەر لەسـەردەمی قوبـادی یەکـەم دا نەوشـێروانی جێنـشینی قوبـاد، کـە هەسـتی کـردووە دەسـەڵاتی کەوتۆتـە خەتـەر، لـە کۆتـایی 528ز یـان بـەرایی 529 مەزدەکیـەکان، کـە دەیانویست (کاوس) بکەنە جێنشینی دەوڵەت و (کسرا) لا بدەن، بۆیـە بـە سـەرۆکایەتی قوباد کۆنگرەیـەکی ئایینییـان ئامادەکرد و زۆربـەی گـەورە پیـاوانی مەزدەکیـەت و مەجوسـیەت ئامـادە بـوون، هـەروەها (بازیـان)ی ئەسـقەفی مەسـیحیەکانی ئێـرانیش ئامـادە بـوو، ئـەویش دژی مەزدەکیـەت بوو، لەو کۆنگرەیەدا بە قسەی نەوشیروان مەزدەکیان کوشـتووە[2]، هەرچی

1 الشهرستانی، الملل و النحل،ج2،ص87.
2 کریستنسن:ایران، ص346-347.

(ابن الاثير)ه باوەڕی وایە مەزدەك لە سەردەمی نەوشیروان كوژراوە، نەك لە سەردەمی قوباد[1] لە ئاكامیش هەر نەوشیروان بەسەر لایەنگرانی مەزدەك لە دەڤەری خۆی زاڵ بووە[2].

هەر لەسەردەمی ساسانیەكاندا (224-637) جولەكایەتی و فەلایەتی هەبوون.

سەبارەت بە جولەكایەتی لە وڵاتی كوردان زۆر ڕا هەن، كە لەسەردەمی ئەمپراتۆریەتی بابلی نوی-ەوە جولەكە رەوانەی كوردستان كراون. هەروەها ڕایەك هەیە كە لە سەردەمی (میدیا)، جولەكە لە كوردستان هەبوونە، هەتا باوەڕی هەیە كە زەردەشتیەت لە ڕووی یەكتاپەرستی‌یەوە سودی لە "جولەكایەتی" بینیبی. بەواتای شەنگستی یەكتاپەرستی زەردەشتیەت لەسەر یەكتاپەرستی جولەكایەتی بونیاد نراوە.

بە حوكمی ئەوەی جولەكایەتی ئاینێكی ئەتنیكی -نەتەوەیی بووە، نەك تەبشیری. بۆیە بە بەراورد لەگەڵ مانەویەت و مەزدەكیەت، جێگای ترس نەبووە بۆ مۆغەكان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەموو شاكانی ساسانی و مۆغەكان یەك سیاسەتیان لەسەر جولەكایەتی نەبووە. ئەردەشێری دامەزرێنەری دەوڵەتی ساسانی ری‌ی بە مەجوسەكان دا، كە ئازاری جولەكەكانی دەڤەرەكەی بدەن، چونكە ئەو جولەكانە یارمەتی "ڤیرسی" یەكانیان داوە لە دژی ئەردەشێر.

1الطبری:تاریخ الطبري،ج2، ص58، الشهرستانی:الملل و النحل،ج2،ص86.
2ابن الاثیر: الكامل،ج1،ص273، كلثومە،ص38.

هەرچی یەزد گوردی دووەم بوو لە ساڵی (454) ڕێی بە جولەکان نەدا لە ڕۆژی "شەممە" خودا پەرستی بکەن، هەرچی قوبادی یەکەم بوو (مارزوترا)ی حاخامی جولەکان و هەندی لە مامۆستایانی کتێبی جولەکەیانی زیندانی کردن و، لە پاشان هەمووی کوشتن[1].

سەبارەت بە گاورەکانی کوردستان یاخود فەلایەتی، لە ئینجیلی مەتی دا هاتووە کە کۆمەڵی مەجوسی لە سەردەمی شا هیرودیس دا بەرەو فەڵەستین چوونە، چونکە باوەڕیان وابووە عیسا پێغەمبەر، لە فەلەستین لە بەرەی جولەکان لە دایك دەبی، ئەو کۆمەڵە مەجوسە (پیاوانی زەردەشتی) عیسا پێغەمبەر و مەریەمی دایکیان بینیوە و باوەڕیان پێهێناوە[2].

هەروەها سەرکیس ئاغا جان لەم بارەیەوە دەنووسی: "لە ساڵی (35)ی زایینیدا (تۆما)، کە یەکێك بووە لە دوازدە نێرراوەکەی حەزرەتی مەسیح، لەسەر ڕێگای خۆی دا بۆ (هیندستان) سەری لە خەڵکی (ماد) داوە و پەیامی حەزرەتی مەسیحی بە خەڵکەکەوە ڕاگەیاندووە. هەروەها (ماری) کە پاتریارکی کەنیسەی ڕۆژهەڵات بوو لە ساڵی (35–49)ی زایینی، لەگەڵ چەند کەسێك مزگێنی پەیامی حەزرەتی مەسیحی گەیاندووەتە شاری (اربل) واتە (هەولێری ئێستا) و ناوچەکانی دەوروبەری زێی گەورە و..[3]

1إبن الاثير، الكامل،ج1،ص273،كلثومة،ص38.

2 الكتاب المقدس، العهد الجديد، اصحاح متى، ص5.

3 سرکیس ئاغاجان، کوردە مەسیحیەکانی سەردەمی ساسانی، ل5.

www.ruanin.net

بە گوێرەی ئینجیل و ڕای هەندی نوسەری مەسیحی، کورد یەکەم نەتەوەن، کە هەر لە بەرایی ڕاگەیاندنی فەلایەتی دا باوەڕیان بەو دینە نوییە هێناوە[1].

هەروەها کوردەکان لە شاری هەولێر میرنشینی ئەدیابیان دامەزراندوە.

لەسەردەمی ساسانییەکاندا، فەلایەتی لە هەندی بەشی ژێر دەسەڵاتی ساسانی لەناو کوردان بڵاوبۆتەوە، ئەدی شێر دەنووسی: لەسەردەمی دەقیانوس (303-311) فەلەی غەیەرە کورد هاتونەتە دەڤەری کوردی[2]. ئەوساش دوو زلهێز لە گۆڕەپانەکە هەبوون: دەوڵەتی ساسانی، کە مەجوسیەت دینی ڕەسمی دەوڵەت بوو، دەوڵەتی بیزەنتی کە لە پاش مەسیحی بوونی قوستەنتین وەك زەردەشتیەت یەکتاپەرستی خۆی لە دەستدا و، لەپاشان بووە دینی ڕەسمی دەوڵەتی بیزەنتی. هەروەها ڕای تر هەیە کە وەك طبري دەنووسی: کاتی شابور هەندی لە وڵاتی ڕۆمی داگیر کرد، هەندی دیلی فەلەی لەگەڵ سوپاکەی خۆی بۆ دەڤەرەکەی هێنا، ئەمانە وازیان لە دینی خۆیان نەهێنا، بەڵکو هەر لەسەر دینی خۆیان بەردەوام بوون[3]، کورد لەسەردەمی ساسانیەکاندا کە وڵاتیان بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەشکرا: ئەقلیم جیبال، ئەو بەشە لەژێر دەستی

---

2 سەرچاوەی پێشوو.

3 ادی شیرە تاریخ کلمد و اشور،ج2.

3بڕوانە طبری و ابن الاثیر و ابن الکثیر.

ساسانیەکاندا دابوو، کورد دەبوو لەو دەڤەرە (مەجوسی) بن، چونکە دینی رەسمی دەوڵەت بوو، ئەمەو پاشماوەی مانەوەی مەزدەکیش لێرە و لەوی هەبووە، هەتا مەسیحیەتیش هەبووە. هەرچی بەشی ئەقلیمی جزیرەیە، هەردەم ململانێی لەسەر بووە، بەڵام بەزۆری مەسیحی بوونە، چونکە مەسیحیەت دینی رەسمی دەوڵەت بووە.

لە نێوان مۆغەکان و پیاوانی فەلە ئاریشەی زۆر هەبوون. مۆغەکان لە غەیری خۆیان هیچی تریان قەبوڵ نەبوو، هەرچی مەسیحیەت بوو. دینێکی (تەبشیری) بوو، ئەمەش وەك مانەوەی مەزدەکی، کورسی دەسەڵاتی مۆغەکانی دەهەژاند، بۆیە لێرە و لەوی مەسیحیەکان کەوتنە بەر هێرشی دڕندانەی مەجوسەکان؛ هەر تەنها شابوری دووەم لە ساڵی 341 هەتا 379 کەوتە چەوساندنەوەی مەسیحیەکان و هەتا نەمرد وازی لی نەهێنان. ئەمەش لە مێژوودا بە "چەوساندنەوەی چلی" بەناوبانگە[1].

سرکیش ئاغاجان لە نامیلکەی "کوردە مەسیحیەکان لەسەردەمی ساسانی یەکان دا" باس لە چەندەها هەڵوێستی دڕندانەی پیاوانی زەردەشتی دەکات لە مەڕ مەسیحیەکان، لە لاپەڕە (8هەتا 14) باس لە هەندی "پیاوە مەزنەکانی کورد لە ئایینی مەسیحیەکاندا" دەکات وەك: (مارپتیۆن، ماریاسا، عەبد یشوع، بارسوما، مارقەرەداغ.." ئەم پیاوانە زۆر بەدەست مەجوسەوە ئازار دراون و هەندێکیشیان کوژراون[2].

1ادی شیر، ص65، کریستنسن، ص254.

2 مارپتیۆن و مار قەرەداغ کوژراون و چەندانی تر.

www.ruanin.net

هــەروەها چــەندەها پیــاوانی دی دیــنی کــوردی مەســیحی بەدەســت مۆغـەکان کـوژراون وەك: ئەسـقەفی شـارەزوور کـە لـە سـاڵی (604) دارا شـا کوشتی[1].

لـەم چـەند دێـرە دەفامرێتـەوە، کـە نـەك هـەر کوردسـتان، بـەڵکو تـەواوی دەڤەرەکە لە ململانییەکی ئایینی و سیاسـی توند دا بووە، هـیچ کـام لـەم دینانە بەهانای کورد نەهاتوون.

ساسانی و کورد هەردووك؛ زەردەشتی لە پاشان مەجوسی بوونە، بەڵام هـەر کـورد چەوسـاوە و ژێـر دەسـتە بـووە، هەرچـی ساسـانیەکانیش بـوون سەر دەستە بوونە!

کەوابی لێرە "ئەگەری دین" نەبۆتە هۆی ئەوەی کوردیش هـەر لەسـاڵی 224-637 دەسەڵاتێکی سیاسی هەبی لە دەوڵەتی ساسانیدا! ئەمە و کە کورد بەشداری لە بزاڤی مانـەوەی مـەزدەکی دا کـردووە بـاجی خـۆی داوە، ساسانیەکان و پیاوانی ئایینی زەردەشتی و مەجوسی، کە ئامادەبن مـانی و مــەزدەك بکــوژن، پیــاوانی مــانی و مــەزدەکی کــوردی؛ هــەر دەکــوژن؟! هـەروەها فاکتـەری دیـنی لـە دەڤـەری ژێـر دەسـەڵاتی بێـزەنتیش بـەهانای کـورد نـەهاتووە، کـوردی دەڤـەری جـەزیرە زۆربـەی "مەسـیحی" بوونـە و رۆمـەکانیش بێـزەنتی بوونـە، بـەڵام هـیچ ڕۆڵێکـی سیاسـی نـەبووە، ئەگـەر زانــای کــوردیش لــە مەســیحیەت دا هــەبووبی؟! کــە ساســانی‌یــەکان و

---

1 مؤلف مجهول: التاريخ الصغير للقرن السابع الميلادى، ص69، شـوان عوسمـان ل121-122

مەجوسی‌یەکان مەسیحیەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆیان ئازار دابی و کوشت بی، لە بەرامبەر رۆمەکانیش کوردە زەردەشتی‌یەکانی ژێر دەستی خۆیان ئازار داوە و کوشتووە!

لە لایەکی تر، کورد لە بەرایی بتپەرست بووە، لە پاشان زەردەشتی، ئاگر پەرست، مانەوی، مەزدەکی مەسیحی بووە، ئەو هەموو دینانەش لەگەڵ هاتنی ئیسلام مۆرکە ئاسمانی‌یەکەیان لە دەست دابوو. بوونی ئەو هەموو ئاگردانە و پەرستگایانە، ئاگر پەرستێتی کورد دەگەیەنی، نەك خودا پەرستی. لەوانەیە مۆغەکانیش هەروەك قورەیشی‌یەکان بڵێن: ئێمە ئەوانە نا پەرستین، بەڵکو بۆ تەنها نزیکبوونەوە لە زاتی خوایە؟!

هەرچی سێکوچکەی پەرستنی فەلایەتی‌یە؛ حاڵەتێکی دی هەڵوەشاندنەوەی ئینجیلی یەزدانی‌یە، کە بۆ عیسا پێغەمبەر هاتووە، بۆیە بە هەموو لۆژیکێك مرۆڤایەتی چاوەڕێی رەحمەتێکی دی خوایی بوو، بە واتای هاتنی ئیسلام زەرورەتێکی مێژوویی بوو بۆ مرۆڤایەتی.

کاك شوان دەنووسی: "ئیسلام لە زۆر لایەنەوە نامۆ بوو بە پێکهاتەی کولتووری و گیانیی کۆمەڵگای کوردی" نازانم لە چ ڕوانگەیەك؟! بەڵی پێکهاتەی کولتووری و گیانی کۆمەڵگای کوردی بتپەرستی و لە پاشان ئاگرپەرستی بووە. ئەو پێکهاتەش بە هیچ جۆری لەگەڵ ئیسلام ناسازی، نەك وەك کاك شوان گومانی وایە، کە ئیسلام هۆڤانیەتە، پێکهاتەی کۆمەڵگای کوردیش خوداپەرستی و تەناهی‌یە!!

ئیسلام لەگەڵ مەجوسیەت و مانی و مەزدەکی و جولەکایەتی و

فەلایەتی هەڵوێستی نەرم بووە، هەمووی بە ئەهلی کیتاب لە قەڵەم داون و ئەوانەی لەناو قەڵەمڕەوی خەلافەتی ئیسلامیدا بوونە، وەك "ئەهلی زمە" مامەڵەیان دەگەڵ کراوە، لەپاشانیش زۆربەیان موسڵمان بوونە، ئەوانی تر لەسەر دینی خۆیان ماونەتەوە.

هەر کاك شوان خۆی لە چەند جییەك ئاماژە بەوە دەکات، کە لە پاش هاتنی سوپای ئیسلامیش بۆ دەڤەرەکە، مەجوسی و مانی و مەزدەکی و جولەکە و فەلە لە هەندی شوێن، هەر لەسەر دینی خۆیان ماون، یاخود هەر بە ڕواڵەت موسڵمان بوونە.

لە لاپەڕە (100-101**) کاك شوان دەنووسی:**

" لە شارەزووریش ئایینی زەردەشتی تیادا بلاوبۆتەوە لەسەدەی حەوتەمی کۆچی/ سیانزەهەمی زایینی ناویان هاتووە. هەروەها ئایینی زەردەشتی لە ئاکری تا سەدەی چوارەمی کۆچی، واتە دەیەمی زایینی بوونی هەبووە و تەنانەت سەرۆکی ئاینیشیان هەبوە و ناوی (پیر ئەنۆ) بووە، کە لە (شوش) دانیشتووە، لە سەدەی پێنجی کۆچی/یانزەهەمی زایینی لە شاری (ئەرزن) زەردەشتی لێبووە...

لە لاپەڕە (112**) دەنووسی:**

"تەنانەت لە دوای هاتنی ئیسلام و لەسەردەمی خەلافەتی ئەمەوی 40-132 ك پاشماوەی مەزدەکیەت لەناو گەلانی ئێران هەرمابوو... لە لاپەڕە (124)یش دەنووسی: خەڵکی خۆزستان تا دوای هاتنی ئیسلامیش لەسەر ئایینی خۆیان – مەسیحیەت- بەردەوام بوون".

هـەروەها وەك بەڵگەیـەكی دی مێـژوویی لەسـەر لێبـووردەیی ئیـسلام لەهەمبەر دینەكانی تر، مانـەوەی مەسـیحیەكانی كوردسـتانە لەسـەر دیـنی خۆیان هـەتا رۆژگاری ئـەمڕۆ، ئـەری ئیسلام دینی لـی بـوردە و تـەناهی و پێكەوە ژیان نیە؟!

بێگومان گەر ئیسلام وا نەبوایـە، دەبـوو ئێـستا مەسـیحیەك و ئێزیدیـەك و ئەهلی هەقەیەك لە كوردستان نەمابوایە؟!

ئەگـەر بەڵگـەی مێـژوویی دادی هەنـدی كـەس نـادات، دەبا لۆژیـك دادی بداتن؟!

دووەم: رەوشی سیاسی كورد

1/ رەوشی سیاسی كورد پێش ئیسلام:

پێش ئیسلام، كورد لە ساڵی (700 پـێش زاییـنی) لـە ڕووی سیاسـی و كەلتوورییەوە، شكۆیەكی مەزنی بۆ خـۆی تۆمـار كـردووە، ئـەو شـكۆیەش دامەزراندنی دەوڵەتی (میدیا) یاخود ماد بوو، دایاكۆ پاشا دامەزرێنـەری ئەو دەوڵەتە بوو.

ئەو ساڵە سـەرەتای رزگـاری كـورد بـوو لـە دەسـت بێگانـە، ئـەو دەوڵەتـە سـەرەتای دەركـەوتنی لایـەنی ژیـاریی و مـەدەنی كـورد بـوو. لـە ڕووی سەربازیشەوە هێندە بەهێز بوو توانیویەتی ئیمپراتۆریەتی ئاشوری لە ناو

ببا، هەروەها فارسەکان ناچار بکات دان بەدەسەڵاتی میدیاکان بنێن. هەر چەندە فارسەکان لە نێو قەڵەمڕەوی میدیا دا بوون، هەتا دوا پادشای (ماد) کە ناوی (ئاستیاگ هواخشتەر) بوو کچێکی خۆی دابووە میرێکی ئەخمینی فارسی؛ بۆ ئەوەی فارسەکان زیاتر گوی ڕایەڵی پادشای میدی بن، بەڵام "دەسەڵاتی فارسی" لە دەرفەتێك دەگەڕا دەسەڵاتی میدی بڕوخێنی، لە ئاکام لە دەوروبەری ساڵی (550ی پ.ز) لە ئاکامی کودەتای (هارپاك)ی سەر لەشکری ماد لە دژی (ئاستیاگ پاشا) ئەکباتانی، پایتەختی میدیا پشێوی و سەر بزێوی سیاسی گرنگی تێکەوت، کودەتای (هارپاك) و دەست و پێوەندەکەی هەرەسی هێنا، کۆرشی دووەمی ئەخمینی بەهانای هارپاك هات و لە ساڵی (549ی پ.ز) توانیان ئاستیاگ پادشا بکوژن[1].بە کوژرانی ئاستیاگ پادشا، دەسەڵاتی کوردی، کەلتوری کوردی کەوتە بەر هەڕەشەی نەمان، هەروەها گۆڕانێکی بنەڕەتی لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کوردیش ڕووی دا، ناچار بوو لە شار دەربچی و ژیانی کۆچەری یاخود کۆیلەیی بژی.

ئەخمینییە فارسەکان هەر بەڕوخانی دەسەڵاتی سیاسی کورد ڕانەوەستان، بەڵکو پێشڕەویان کرد بۆ هەموو بەشەکانی کوردستان، هەر لەسەردەمی دارای یەکەم (521–486 پ ز) توانیان دەست بەسەر چیاکانی کورد دابگرن، هەتا هەرێمی جەزیرەش بگرن[2]. ئەمەو شەڕی

1 خەسرۆ گۆران: کوردستان لە مێژوودا، ل86.

2 شوان عوسمان، ل128.

www.ruanin.net

دارای سی‌یەم و ئەسکەندەری مەکدۆنی نەگبەتیەکی دی گەورەی بەسەر رەوشی سیاسی و کەلتوری کورد هێنا: فارس دەسەڵاتی کوردی لە ساڵی (550 پ.ز)دا ڕوخاند، بەڵام مەکدۆنیەکان سەقافەت و ئاسەواری کوردیان لە ساڵی (356ی پ.ز) سوتاند[1]. لوتارك مێژوونووسی یۆنانی، کە لە پێش زایندا ژیاوە دەڵێت (هیرۆ ستداتۆس) ئەو پیاوە یۆنانی‌یە بوو، کە لە ساڵی (356ی پ.ز) دا بۆ ئەوەی ناوبانگ دەربکات، پەرستگا نایابەکەی (ئەرتیمیری) سوتاند لە شاری (ئیڤس) لە ئاسیای بچوك (کوردستانی باکور)، ئەو پەرستگایە، بە یەکێك لە حەوت شتە سەیرەکانی جیهان دەژمێردرا.

ئەسکەندەر خۆیشی لە ساڵی (332) لە پاش شەڕی (ئەربێلا) لە هەولێر لەشکری دارای شکاند و بەرەو هەمەدانی پایتەخت چوو، لە تۆڵەی رەفتارەکانی ئەخمینی‌یەکاندا، ئەسکەندەر بۆ ئەوەی پەیوەندی بە کەلتوری ئێرانی (فارسی-کوردی) هەیە نەهێڵی، کتێبخانە مەزنەکەی (دیاربەکر)ی کوردستانی سوتاند، کە سەدان هەزار بەرگ لە دەسنووس و ئاسەواری رۆشنبیری و شارستانی کوردی تیابوو[2]. ئەمە و هەتا (ئاوێستا)ش لە هۆڤانیەتی ئەسکەندەر و یۆنانی‌یەکان رزگاری نەبوو، دوو دانە ئاوێستا هەبوو، دانەیەك ئەسکەندەر سوتاندی، دانەیەکیش یۆنانی‌یەکان بۆ خۆیان بردیان.

---

1 حسن محمود کریم: ئاینی کورد، ل19.

2 سەرچاوەی پێشوو.

www.ruanin.net

ئەسکەندەر هەر بەوەندە نەوەستا، بەڵکو زمانی یۆنانی کرد بە زمانی هەموو ناوچەکانی ئەمپراتۆریەت و فەرمانی کرد، کە (700) شار دروست بکری، نەک تەنیا وەکو ئوردوخانە، بەڵکو وەکو بنکە و مەڵبەندی بڵاوکردنەوەی شارستانیەتی یۆنانیش[1].

لە سەردەمی (سلوکی)یەکان و پارثەکان- فیرثییەکان، جارێکی تر کوردستان کەوتەوە ململانێی زلهێزەکانی ئەوسا، ئەمەو ئەگەر کورد لە هەندی شوێن بەشێک بوبی لە سوپای ئەو دەسەڵاتانە، لە هەندی شوێن شەڕی ئەو دەسەڵاتانەی کردووە، لە ساڵی (332ی پ.ز) هەتا دامەزراندنی دەسەڵاتی ساسانی لە (224ی پ.ز) و دەسەڵاتی رۆمانی (330ی پ.ز)، کوردستان ببوە شەرگە و ململانێ و چەوساندنەوەی ئاینی و کەلتوری، ئەتنیکی.

بە حوکمی ئەوەی ئەم نووسینەی ئێمە زیاتر تایبەتە بە رەوشی سیاسی کورد لە سەردەمی ساسانی و رۆمانی دا، بۆیە چی تر لەسەر ماوەی پێش ئەو دوو دەسەڵاتە نادوێین.

2/ رەوشی سیاسی کورد لە دەوڵەتی ساسانی و رۆمانی دا :

لە "تاریخ الرسل و الملوك" و "الكامل في التاريخ" هاتووە، کە ئەردەشێری پاپکانی، یاخود بابەکی لە چارەگی یەکەمی سەدەی سێی

1 خەسرۆ گۆران، ل107.

www.ruanin.net

زایــینی دەســەڵاتی سیاســی و عەســکەری پەیــداکردووە، بۆیــە داوای لــە ئــەردەوانی پێنجــەم، یــاخود (ئــەرتابانوس 316-224) دوا پادشــای فیرثـیـیەکان کردووە، کە ملکەچی دەسەڵاتی وی بی، ئەویش لە وەڵامدا بە ئەردەشێری گوتووە:

"ئــەی کــوردی گــەورەبووی دەواری کــوردان، کــی ڕێگــای پێــدای تــاج لەســەر نــێ‌ی.." "ئــەی کــوردی گــەورەبووی دەواری کــوردان"، وای لــە هەنـدی نوسـەری کـورد و غـەیرە کـورد کـردووە، کـە ئەردەشـێری بابـەکی دامەزرێنــەری دەوڵــەتی ساســانی بــە کــورد بــزانن[1]؟! بــەکورد زانــینی ئەردەشێر ئامانجێکی سیاسی لە پشتەوەیە. بێگومان ئەگەر "ئەردەشێر" کورد بووبی، مەسەلەکە لە بەرژەوەندی ڕەوتی عەلمانی کورد دایە، چونکە ئـەوان لـە بەڵگەیـەکی وا دەگـەڕێن بـۆ ئـەوەی بانگەشـەی ئـەوە بکـەن، کـە ئیـسلام یەکـەم دەوڵـەتی کـوردی ڕوخانـدوە و ئاوێـستای سـوتاندوە!! مەسـەلەی سـوتاندنی ئاوێستا لـە لایـەن ئەسـکەندەری مەکدۆنی و بردنـی دانەکەی تر لە لایەن یۆنانییەکان؛ هەموو سەرچاوەکان ئەوە دەسەلمێنن، بۆیە چی تر لەمە نادوێین، بەڵام ئەوەی گرنگە ساسانیەکانن، دەبی کورد بن یان فارس؟!

لە ڕووی نەژادەوە هیچ ژێدەرێك باسی ئەوە ناکات، کە ئەردەشێر کورد بووبی، ئەوەی (طبري) و (ابن الاثیر) باسـی لێـوە دەکـەن، گومـانی ئـەوە دەکری ئەو ئاخافتنەی ئەردەوانی پێنجەم بۆ ئەردەشێر؛ یەکەم جوێن بی،

---

1 بڕوانە شاسوار هەرشەمی: مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان.

www.ruanin.net

یاخود بەکەمی تەماشاکردنی ئەردەشێر بی! نکووڵی لەوە ناکری ئەوسا کورد نە دەسەڵاتی سیاسی هەبووە، نە دەسەڵاتێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری هەبووە بەڵکو زیاتر کورد دەوارنشین و کۆچەر و ڕەوەند و شوانکارە بوونە، هەتا لە هەندی شوێن کۆیلە بوونە[1]!!

ئەگەر ئەگەری بەڕەسمی کردنی زەردەشتیەت لە دەوڵەتدا و کۆکردنەوەی ئاوێستا بی، ئەمەش لە ڕاژەی گومانەکەی ئەو کەسانە نییە، کە بانگەشەی ئەوە دەکەن ئەردەشێر کورد بووبی، ئەو "ئاوێستا"یەی ئەردەشێر لە "تەورات" و "ئینجیلەکانی" جولەکە و فەلەکان دەکات، هەروەها وەك چۆن قوستەنتین گۆڕانکاری بنەڕەتی لە " مەسیحیەت" کرد، ساسانیەکانیش گۆڕانێکی عەقیدەیان لە زەردەشتیەت کرد، بڕیاریان دا زەردەشتیەتی بتپەرستی، کە خەڵکی لادی و چیا نشینەکان پەیڕەویان دەکرد لە خۆ بگری[2].هەروەها ئەو بەشەی (ئاوێستا) کە مژدە بە هاتنی محمد ρ دەدا لابردرا. هەروەها لە ئاوێستادا باس لە روخانی دەسەڵاتی ساسانی بەدەست موسڵمانان دەکات، کە ئەویش لابردراوە: "موڵکی ساسان لەناو دەچێت بەدەست هاوڕێکانی پێغەمبەری عەرەبی.."[3] لە ڕووی نەتەوایەتیشەوە ئەو ئایەتانەی باس لە (میدیا) دەکەن دەستکاری کراون و ئایینەکە کراوەتە ئایینی فارس بەتایبەتی و

1 بڕوانە رەشاد میران: رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا.
2 رەشاد میران: رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، ل27.
3 حسن محمود، ل24.

(ئاری) بە گشتی[1].هەر ئەو ئەگەرەش وای کردووە کورد لە زۆر شوێن واز لە زەردەشتیەت بێنی و باوەڕ بە مەزدەکیەت و مانیەت و مەسیحیەت بێنی!

لە ساڵی (226ز) هەتا ساڵی (651ز) ساسانیەکان (25) پادشایان هەبووە[2]. با بزانین کام لەم پادشایانە کوردستانی داگیر نەکردووە و کوردی نەچەوساندۆتەوە؟!

خەسرۆ گۆران لە لاپەڕە (148)ی "کوردستان لە مێژوودا" دەنووسی:

"مەلیک ئەردەشێری پاپکانی یەکەم ((ئەرتەخشەتر)) (226-241)ی زایینی) خۆی بە میراتگری ئەخمینیەکان و ئالا هەڵگری شکۆی رەسەنی فارسان دادەنا. بەتایبەتی سەروەری و شانازییەکانی مەلیک دارپوش، هەروا داوای گەڕانەوەی سنوری دەوڵەتی ئەخمینی دەکرد. "هەر لەسەر ئەو بنەما نەتەوە پەرستیە، ئەردەشێر وڵاتی کوردانیشی بە بەشێک لە دەوڵەتی ئەخمینی دەزانی، لێرە هەتا کاک شوانیش ناچارە دان بەوە بنی، کە ئەردەشێر کورد نەبووە و شەڕی کوردی کردووە: "ئەردەشێر توانی ئیمپراتۆریەتێکی گەورە دابمەزرێنێت، کە بە ئیمپراتۆریەتی ساسانی ناسرا و ناوی فارسی بەسەر هەموو شتێکی کۆندا بڕی.. و پەلاماری میدیا و هەمەدانی دا و گرتنی، دواتر هێرشی کردە سەر ئەتروپاتین و

1 حسن محمود، ل24.

2 بڕوانە ل149-150ی مفید رائف: معالم تاریخ الدولة الساسانیة.

www.ruanin.net

ئەرمینیا[1].

هەر لەدوای ساڵی (226)ش مەلیك ئەردەشێر بەخۆی ڕێبەرایەتی لەشکرێکی گەورەی کرد و هەڵیکوتایە سەر کوردانی چیای (ماسیوس) لەناو جەرگەی کوردستان دا.. هەروەها لەشکری ساسانی لەگەڵ -مادك- ی حوکمداری کوردستانی باشووردا تێکگیرا[2]، پەلاماری هەرێمی جەزیرەشی دا و شارەکانی (حەڕان) و (نوسەیبین)ی کەوتە دەست[3]. شاری موصڵیش دوای بەرگریەکی توند ئینجا کەوتە دەست ئەردەشێر[4]. بەحوکمی ئەوەی هەندی بەشی کوردستان لە ژێر دەستی ڕۆمەکانەوە بوو، ئەو ناوچانەش گرنگی‌یەکی ستراتیژیان هەبوو بۆ دەوڵەتی ساسانی، بۆیە هەر لەسەردەمی ئەردەشێری یەکەمدا، پاش ئەوەی ئەرمینیا بووە بەشێك لە دەوڵەتی ساسانی، لە دەسپێکی ساڵی (237) فارسە ساسانی‌یەکان هەڵیان کوتایە سەر کوردستان و میسۆپۆتامیا و چ سەنگەر و مەتەرێزی ڕۆمانی هەبوو لەناوچەکەدا، هەموویان ڕاماڵی و پاك کردەوە[5]، لەسەردەمی ئەردەشێری یەکەمدا دیاردەیەکی نوی بەرپابوو ئەویش ڕاگواستنی کوردبوو لە وڵاتی خۆیان و نیشتەجی کردنی فارس لە وڵاتەکەیاندا، هەرێمی فارس کەمترین ڕووبەری هەبوو لە حەوت

---

1 شوان عوسمان، ل134.

2 خەسرۆ گۆران، ل149.

2 محەمەد ئەمین زەکی، خولاصەیەکی تأریخی کورد و کوردستان، ل85.

3 شوان عوسمان، ل134.

5 خەسرۆ گۆران،ل150.

www.ruanin.net

هەرێمەکـەی، کـە ئیمپراتۆریـەتی ساسـانی لـی دروسـت ببـوو، بـەڵام لەسەردەمی ئەردەشێر و خەلیفەکانی توانیان هەرێمەکەیان فراوان بکەن و زۆر لـە خـاکی هـەرێمی چـیا (کوردسـتان) بـەزۆر دابـڕن و بیخەنـە سـەر هەرێمی فارس[1].

ئەمە هەڵوێستی "کوردی گەورەبووی دەواری کوردان" بوو لە هەمبەر کورد؟! با بزانین هەڵوێستی پادشاکانی دوای خۆی هەڵوێستییان چی بووە؟!

شـاپوری یەکـەم (241ز-272ز) کـوڕی ئەردەشـێری یەکـەم بـوو، لـە ژێـدەرەکان هـاتووە، کـە شـاپور یـەکی لـە پادشـا هـەرە بەناوبانگـەکانی ساسـانی بـووە، لـە بـەرایی فـەرمانڕەوایی ویـدا (ئەرمـەنیا) و شانـشینی (الحضر) لە دژی راپەڕیون، بەڵام هـەردووکی دەمکوت کردوون[2].شاپوری یەکـەمیش وەك باوکی بەشـەکانی کوردسـتانی بە بەشێك لە دەوڵەتەکەی خۆی دەزانی، بۆیە ئەویش هێرشی کردە هەردوو بەشی کوردستان، دوای دەسـەڵات وەرگـرتنی؛ یەکـەم کـاری ئـەوە بـوو هێرشـی کـردە سـەر کـوردە چـیاییەکانی (ئاتروپـاتین) و دواتـریش پـەلاماری کوردەکـانی هـەرێمی چیاکانی دا[3]. موحەمەد ئەمین زەکی دەنووسـی: هـەرێمی جەزیرە لەدوای

---

1 حسن محمود کریم، کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا،ل49.

2 مفید رائف، معالم،ص41.

3 شوان عوسمان،ل134.

مردنی ئەردەشێر لە دەسەڵاتی ساسانی یاخی ببوون[1]. ریی تی دەچی ئەم هەڵگەڕانەوەی بێجگە لە ئەگەری تامەزرۆی کورد بۆ سەربەخۆیی، پاڵپشتێکی رۆمانیشی لە پشتەوە بوو بێت، چونکە هەرێمی جەزیرە لەزۆر کاتدا ئەگەر لە ژێر دەستی رۆمەکانیش نەبووبی، دەسەڵاتی رۆمانی لە دەڤەرەکە نزیك بووە. هەروەها کوردەکانی ئەو هەرێمەش زۆربەی مەسیحی بوونە باوەڕیان بە زەردەشتی‌یە ساختەکەی ئەردەشێر نەبووە. هەرێمی جەزیرەش بۆ شاپوور پێگەیەکی عەسکەری گرنگ بووە بۆ هەڕەشەکردن لە دەسەڵاتی رۆمانی، بۆیە دوای هێرشکردنە سەر ئەرمینیا و ئەتروپاتین و الحضر وەك (طبري) و (ابن الاثیر) دەنووسن شاپور هێرشی کردۆتە سەر شارەکانی (حەڕان) و (نوسەیبین) و (جەزیرە) لە پاش کوشتارێکی زۆر توانیویەتی ئەو دەڤەرەش بخاتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی، ئەو پشێوی و سەرگەردانی سیاسی‌یەی دەسەڵاتی رۆمانی گرت بۆوە، بە بەرژەوەندی شاپور تەواو بوو. لە پاش تیرۆرکردنی گۆردیان (238-244) هەم شاپور پایتەختەکەی (تەیسەفۆن –مەدائین) لە هەرەس رزگاریان بوو، هەم ئەلتەرناتیڤی (گۆردیان) ئەمپراتۆرێکی لاوازی وەك (فیلیپ)ی عارەب بوو، فیلیپ دەستبەرداری (ئەرمینیا) و ئەو بەشەی کوردستانی ئەوی بوو بۆ شاپور، پاش ئەوەی بەسەر (ڤالیریانوس) ئەمپراتۆری رۆماش زاڵ بوو ناوی لەخۆنا "شای ئێران و غەیرە ئێران"[2]!

---

1 محەمەد ئەمین، ل85-86.

2 رائف،ص42.

لــە ســەردەمی شــاپوری یەکەمــدا لــە بیابــانی ســوریادا عــەرەبێك فەرمانڕەوایی شاری (تەدمری) دەکرد، ئەو پاشا عەرەبە ناوی "ئەذینە (ئەدناتوس)ی عەرەبی بوو، ئەم شێخە توانی عەرەبە دەشت نشینەکان کۆبکاتــەوە و بەگــژ ساســانیەکانیان وەبــنی و ســاڵی (263) لەشــکری ساسانی ببەزێنی و تا سەر ڕوباری دیجلە لە (مینرۆپوتامیا) بکەوێتە دوایان و راویان بنی.[1] لەم شەڕەدا عەرەبەکان دەستکەوت و ئافرەتێکی زۆری شــاپوریان بەدەســت کــەوت و شــاپور خۆیــشی زۆر بــە زەحمــەت رزگاری بوو.[2]

لە پاش نەمانی شاپوری یەکەم لە ساڵی 272 هەتا 310 دەوڵەتی ساسانی بە قۆناغێکی ترسناك لە مێژووی خۆی دا تێپەڕی، لەم ماوەیەدا حەوت پاشا بوونەتە پادشای دەوڵەتی ساسانی: هورمزدی یەکەم (272-273)، بــەهرامی یەکــەم (273-276)، بــەهرامی دووەم (276-293)، بــەهرامی ســێیــەم (293-293)، نێرســی (293-303)، وە هــورمزدی دووەم (303-310).

لە سەردەمی ئەو حەوت پاشایەش ململانێی ساسانی و ڕۆمانی هەر بەردەوام بووە، لەو ماوەیەدا هاوسەنگی هێز زیاتر بەلای ڕۆماکاندا بووە، بۆیە دەبینین پادشاکانی ساسانی ناچار بوونە دەستبەرداری هەندی لە خاکی کورد بن بۆ ڕۆمانەکان، بەهرامی دووەم دەست بەرداری (ئەرمینیا)

---

1 بڕوانە خەسرۆ گۆران، ل153، رائف ص43.
2 رائف، ص43.

www.ruanin.net

و (جەزیرە) بوو بۆ رۆم[1].

هــەروەها شــا نێرســی لــە بەرامبــەر ســوپای رۆمــانی دا ناچــار بــوو دەســهەڵگری لــە پێــنج ویلایــەتی ساســانی لــە کوردســتان بــۆ رۆمانــەکان، ویلایەتــەکانیش ئەمانــە بــوون: ئــەرزان، مــوکس، زابــدیك، ریهــیم و کــوردۆ (کاردۆیــان کــوردۆئین)[2]. لــە زەمــەنی شــاپوری دووەم دا (310–379) ململانــێی ساســانی و رۆمــانی هــەر لــە ســنوری تەســکی نەتــەوەیی نــەما، بەڵکو مۆرکێکی دینیشی وەرگرت، هەندی ژێدەر ئاماژە بەوە دەکەن کە قوستەنتینی ئەمپراتۆری رۆمانی (274–237) لە کاتی راگەیاندنی ری و رەسمی میلانۆ لە ساڵی 313 بۆتە مەسیحی[3]. هەندێکی تر دەڵێن ساڵی 337 پاش ئەوەی لەسەرەمەرگدا شەهادەتی بە مەسیحیەت هێنا و مرد[4]. لــە حــەفتا ســاڵی فــەرمانڕەوایی شــاپوری دووەمــدا، دەوڵــەتی ساســانی ڕوبەڕوی چەندەها هێزی ناوەخۆ و دەرەوە بۆوە. سەرەتا کەوتە شەڕی عەرەبــەکانی بــەحرێن، بــەحوکمی ئــەوەی عەرەبــەکان هــەم پاڵپــشتی رۆمانیەکانیان کرد بوو، هەم بە دەسەڵاتی ساسانی ڕازی نەبوون، شاپور ئــەو عەرەبانــەی دەکەوتنــە بەردەســتی؛ شــانی هەڵدەکێــشان، بۆیــە بــە شاپوری (ذو الاكتاف) لەناو عەرەباندا ناسرا بوو[5]. لە ساڵی 350.. هەتا

1 شوان عوسمان، ل135–136.
2 خەسرۆ گۆران، ل154.
3 رائف،ص47.
4 خەسرۆ گۆران،ل158.
5 رائف،ص47.

www.ruanin.net

357 شەڕی هۆزی (هۆن)ی کرد، لەو هەموو شەڕانەش سەرکەوتوو بوو، بۆیە لەهەر شەڕێکدا ڕۆمانەکان داوای (ئەرمەنیا) و (میتۆپۆتامیا) و گەڕانەوەی پێنج ویلایەتەکەی دەکرد، کە (نێرسی) لە دەستی دابوو[1].

لە بەرامبەر کوردیش زۆر توند بوو، هەر بۆ نموونە کەسێکی وەك "مار قەرەداغ" کە لە دایك و باوکێکی زەردەشتی لە دایك ببوو، خۆیشی ماوەیەك بانگەشەی بۆ "زەردەشتیەت" دەکرد و ببوە میری میرنشینی (ئەدیاب) یاخود هەولێر[2]. پاش بڵاوبونەوەی مەسیحیەت لە کوردستان کەسێکی وەك قەرەداغی باوەڕی بە مەسیحیەت هێنا و مەسیحیەتی کردە دینی میرنشینی ئەدیاب، لە ئاکام شاپوری دووەم هێرشی کردە سەر هەولێر و میر قەرەداغی کوشت[3]. لە ساڵی 360 پاش ئەوەی لە شەڕی هۆزی (هۆن) تەواو ببو، پەلاماری قەڵای سەرسەخت و قایمی ئامەد (دیاربەکر)ی بندەستی ڕۆمەکانی دا و داگیری کرد، لە پاشان توانی بازبدا (جەزیرە) لە دەڤەری (زایدیك) لە کوردستانی باکور و چەند شاری دیکەی داگیر کرد[4]. لەپاش ئەم شەڕە چونکە دەوڵەتی ڕۆمانیش تووشی هەندی پشێوی سیاسی ناوخۆیی ببو، ناچار لەگەڵ شاپور ڕێککەوتن، کە بۆ ماوەی سی ساڵ (سوڵح) یاخود ئاگر بەس لە نێوانیان هەبی، بەپێی ئەم سوڵحە دەبوو ڕۆمانەکان دەستبەرداری قەڵای نوسەیبین بن و ئەرمینیا و

---

1 خەسرۆ گۆران،ل158.

2کلثومە،ص48.

3 سەرچاوەی پێشوو.

4 خەسرۆ گۆران، ل159.

میتۆپۆتامیان بەساسانیەکان بدەنەوە[1].

لە پاش مردنی شاپوری دووەم (379) جارێکی تر دەوڵەتی ساسانی دوچاری حاڵەتی پاشا گەردانی سیاسی و حوکمڕانی بوو، لەو ماوەیەدا دە پاشای ساسانی لەساڵی (379) هەتا (541) حوکمی دەوڵەتی ساسانییان کرد[2].

هەرچی دەسەڵاتی رۆمانیش بوو، ئەویش دوچاری پشێوی و لێکترازان هاتبوو، لە ساڵی (395)دا، یەکێتی ئیمپراتۆریای رۆمانی لەبەر ترازا و بەشێوەیەکی یەکجاری و رەسمی بووە دوو دەوڵەت:

1–ئیمپراتۆریای رۆمیی رۆژئاوا، کە هۆنوریوس حوکمڕانی تێدا گرتە دەست.

2–ئیمپراتۆریای رۆمیی رۆژ هەڵات (بێزەنتی)، کە (ئەرکا دیۆس) حوکمڕانی گرتە دەست[3].

رۆمانەکانی رۆژئاوا لەسەر ئایینی خۆیان مانەوە هەرچی بێزەنتییەکان بوون لەسەر ئایینی مەسیحی بوون، مەسیحیەتیش سنوری دەوڵەتی ساسانیشی گرتبۆوە. ئەمەش پەیوەست بوو بە رەوشی نا لەباری سیاسی ساسانییەکان، نەك لێبوردەیی وەك هەندی وای بۆ

---

1 سەرچاوەی پێشوو.

2 رائف، ص47-48

3 خەسرۆ.ل162

دەچن.

هەر لەو قۆناغەدا پشێوی ئایینی بە تایبەتی (مەزدەکی –زەردەشتی)، زەردەشتی مەسیحی زۆربەی دەڤەرەکانی دەوڵەتی ساسانی گرتبۆوە، کۆمەڵکوژی مەزدەکی یەکان، کە مەسیحیەکان پاڵپشتیان دەکردن، ئەو ڕایە ڕەتدەکاتەوە کە لێبوردەیی ئایینی لە دەوڵەتی ساسانی و بێزەنتی هەبوو بی. سەبارەت بە رەوشی سیاسی کوردیش، بەحوکمی ئەوەی دەڤەری جەزیرە هەر ماوەیەك لەژێر دەسەڵاتی داگیرکەرێك دا بووە، هەردەم شەڕگەی نێوان ئەو دوو هێزە بووە، هەر لەو ڕەوشە نالەبارەی هەردوو لاش، ساسانی یەکان لە دوبارە داگیرکردنەوەی دەڤەری جەزیرە نەسڵەمینەوە. لەسەردەمی کیسرا نوشێروان (541–579) جارێکی تر دەوڵەتی ساسانی هەیبەتی خۆی پەیدا کردەوە، هەر چەندە لەسەردەمی ئەودا چەندەها ئاریشەی ناوخۆیی و دەرەکی لە ئارادا بوون، بەڵام نوشێروان توانی بەسەر زۆربەیان زاڵ بی، لە ڕووی دینی یەوە دربێکی کوشندەی لە مەزدەکیەکان دا، هەروەها توانی تورکەکان و عەرەبەکان تەمبی بکات و هەرچی شەڕی بەردەوامی لەگەڵ بێزەنتی یەکان بوو، بێزەنتی یەکان ناچار بوون هەر لە سوڵح و ئاگر بەس دابن لەگەڵ نوشێروان دا. نوشێروانیش وەك پادشاکانی دی ساسانی هەڵوێستی نەگۆڕی لە بەرامبەر کوردەکان هەبوو ، هەرچی کوردەکانی ئەقلیم جیبال بوو، زۆربەی هەرە زۆری لەسەر دینی دەوڵەت بوون و ناچاریش بوون، کە ببنە سەربازی سوپای ساسانی، هەرچی شارەکانی دەڤەری جەزیرە بوو چارونووسیان پەیوەست بوو بە رەوشی سەربازی شەڕی ساسانی و

ڕۆمانی. لەساڵی (540ز) هێرشی کردە سەر جەزیرە و توانی شاری الرها (ئۆرفە) و (مەنبەج) و (دارا) بگرێت و دواتریش شاری (نوسەیبین) ی گرت.[1]

لەپاش نەمانی نوشێروان (579ز) سەردەمی شۆڕشی ناوخۆیی تەواوی دەوڵەتی ساسانی گرتەوە و هەتا فتوحاتی ئیسلامی (637ز) شەش کەسی دی بوونە پادشای دەوڵەت، دوا پاشاش، کە ڕووبەڕووی سوپای ئیسلام بۆوە یەزدگردی سییەم (632-651)بوو.

لەم کورتە پانۆرامایەدا چ لەسەردەمی بەر لە زایین و چ لەسەردەمی دامەزراندنی دەوڵەتی ساسانی و ڕۆمانی دا، کە زیاتر لە چوار سەد ساڵی خایاند، کورد لە هەمووگەلێکی دی زیاتر باجی ئەو شەڕانەی دا، چونکە وڵاتەکەی بەتایبەتی دەڤەری جەزیرە هەر گاڤ شەرگە و پێگەی ململانێی عەسکەری و دینی و قەومی هەردوو دەوڵەتی ساسانی و ڕۆمانی بووە.

کاك شوان لەزۆرترین شوێن لە کتێبەکەیدا ئاماژەی بەو شەڕانە کردووە، بەڵام لە کۆتایی باسەکەیدا تەواو داکۆکی لە دەسەڵاتی داگیرکەری ساسانی و ڕۆمانی دەکات: "نابینین حاڵەتێکی وا ڕوویدابی سەبارەت بە بەخشین یا لەجیاتی دانی شارێکی فارسی یا بیزەنتی، بۆیە هیچ کام لەم دوو لایەنە شارە کوردیەکانیان بە وڵات و شاری خۆیان دانەناوە بۆیە ئەم حاڵەتە لە مێژوودا بەزەقی دیارە[2]".

---

1 شوان عوسمان، ل137.

2 شوان عوسمان، ل140.

ئەگەر هەر یەك لەم دوو دەوڵەتە دەڤەری كوردانی بەبەشێك لە دەسەڵاتی خۆی دانەنابی، دەبوو ئەم هەموو شەڕەیان لە پێناو چی كردبی؟! ئایا پادشاكانی ساسانی چەندان جار خەڵكی كوردی یان لە دەڤەرە ڕەسەنەكانیان ڕانەگوازتوە بۆ دەڤەری تر و فارسیان لەجی نیشتەجی نەكردووە؟ ئەری بوونی ئەو هەموو زۆم و هۆبەی كورد لە ئەقلیمی فارس لە ئەنجامی چی بووە؟

كورد بە خۆهێشتنی خۆیان زێدی خۆیان بەجی هێشتووە و لەناو فارسان ژیاون؟! ئەری ئەقلیمی فارس بەر لە دەسەڵاتی ساسانییەكان ئەقلیمێكی بچوك نەبوو، ساسانییەكان بەهۆی دابڕینی خاكی كوردان لە ئەقلیمی جیبال وا فراوان و گەورەیان نەكرد؟! ئەری (مانی) و (مەزدەكی) و (زەردەشتی) و (مەسیحی)، كورد لە هەردوو دەوڵەتدا دەیانتوانی عیبادەتی خۆیان بكەن؟!

كاك شوان و زۆرانی وەك ئەو دەیانەوی مێژووی كورد بشێوێنن و واپیشان بدەن، كە بەر لە ئیسلام كورد لە دەوڵەتی ساسانی خاوەنی پلە و پایەی خۆی بووە هەروەها كورد زۆربەی هەرە زۆری زەردەشتی بوونە، بەڵام لە ڕاستیدا ڕەوشی ئایینی و سیاسی كورد بەر لە ئیسلام هیچ بوونێكی سەربەخۆیی نەبووە، بەڵكو كورد وەك میللەتێكی نەتەوە و دین داگیر كرا و پاشكۆیەك بووە لەو دوو دەسەڵاتەدا، بەڕای من هەر ئەو ڕاستییە بووە، كە كورد لە (عەرەب)یش ئاسانتر موسڵمان بووە، عەرەب و فارس و ڕۆمانی، كە شەڕی ئیسلامیان دەكرد دەیانزانی ئیسلام هەڕەشە لە دەسەڵاتی ناشەرعی و دینە شێواوەكانیان دەكات، بەڵام دەبی كورد

www.ruanin.net

لەبەر چ شەڕی ئیسلامی کردبی؟! کورد بەر لە ئیسلام بەچەند سەدەیەك دین و نەتەوەی نەك هەر داگیر کرابوو، بەڵکو خەریك بوو ناسنامەی خۆیشی لە بوتقەی ساسانیەت لە دەستبدا، لەو پێودانگەوە دەتوانین بەراشکاوی بڵێین: کورد وەك نەتەوە و خاوەن دینی سەربەخۆ، هەرگیز شەڕی ئیسلامی نەکردووە، ئەگەر بوونی چەند ئاغا و دەرەبەگێك لە سوپای ساسانی و رۆمانی بکرێتە پاسا و بۆ بەشداری کورد لە شەڕی ئیسلام دا هیچ لە مەسەلەکە ناگۆڕی، چونکە ئەوانە بە قەولی ئەمڕۆ "جاشی ساسانی" یاخود "جاشی رۆمانی" بوونە!! بۆیە پاش شکانی بەرایی دەوڵەتی ساسانی، کوردەکان بە خۆ هێشتی خۆیان ئیسلام یان پەسەند کردووە.

بابەتی چواردەم

"رزگارکردن" و "داگیرکردنی" کوردستان لە هەردوو کتێبی: "کوردستان لە بەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا" و "کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد"

مامۆستا حەسەن محمود نوسەری کتێبی "کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا" لەسەرەباسێکی بەناوی "کوردستان و ئاینی ئیسلام کتێبێکی هەڵبەستراو" دا، ئامانجی سەرەکی خۆی لەمەڕ نوسینی کتێبەکەی خۆی "کوردستان لەبەردەم.." دەخاتە ڕوو. لە باسەکەیدا پاش توێژنەوە و بەدوا داگەڕان، گەیشتۆتە ئەو راستی‌یەی کە "مەلا رەئوف سەلیم حەوێزی" نوسەری هەقیقی کتێبی "کوردستان و ئاینی ئیسلام" نیە و ئەو کتێبە هەر کتێبی "فتوح سواد العراق"ە لەگەڵ هەندی گۆڕانی کەمدا، (واقیدی) نوسیویەتی و (واعیظي) لە عەرەبی‌یەوە بۆ فارسی وەریگێڕاوە و مامۆستا جەمیل رۆژبەیانیش کردویەتی بە کوردی[1]. لە نەزەری واقیدی و مەلا رەئوف و مەلا واعیظي و مەلا جەمیل رۆژبەیانی، کوردستان بەزەبری شمشێر داگیر کراوە و کوردێکی زۆر کوژراوە هەروەها

---

1 حەسەن محمود، کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا، ل323-339.

www.ruanin.net

کورد ژمارەیەکی زۆر لە سەرکردە و هاوەڵەکانی پێغەمبەریان کوشتووە، کاک حەسەن لە کتێبەکەی خۆیدا دوپاتدەکاتەوە، کە ئەو زانیاریانەی لەو کتێبانەدا هەن هیچ ژێدەرێکی مێژوویی پاڵپشتیان ناکات و ڕای بی بنەمان. هەروەها "ڕێی تی دەچی کە سیاسەت و مەزهەبکاری لە پاڵ بڵاوکردنەوەی ئەو جۆرە کتێبانە بن[1]!

جا کاک حەسەن بۆ ئەوەی لە بنج و بنەوانی مەسەلەکە بگات زۆربەی ئەو کتێبانەی باس لە "فتوحاتی ئیسلامی" دەکەن دەخوێنێتەوە و لەسەر بنەمایەکی مێژوویی بۆ چوونەکانی واقیدی و مەلا ڕەئوف و مەلا واعیظي **و مەلا جەمیل هەڵدەوەشێنێتەوە و دەنوسی: ئیسلام شەڕی کوردی نەکردووە و لە ئاکامیش هەموو شارە کوردیەکان بە ئاشتی لە دەست ساسانی و ڕۆمانییەکان ڕزگاریان بووە و بوونەتە بەشێك لە ئومەتی ئیسلامی. ئەمە و بەرگی کتێبەکەی کاک -حەسەن-یش دەلالەتی ئەوە دەدات کە، کورد پێشوازیان لە سوپای ئیسلام کردووە نەك بەرەنگاریان کردبی.**

ئەم کتێبەی کاک حەسەن لە ماوەی چوار ساڵدا سی جار چاپکراوەتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنی، کە خوێنەران و ڕۆشنبیرانی کورد پەرۆشی ئەم جۆرە بابەتانەن لە بارەی بەشێك لە مێژووی ون و شاراوە و شێواوی باوك و باپیرانی خۆیان! بەڵام بێگومان ئەو حاڵەتە بەدڵی هەندی لە ڕەوتی عەلمانی کورد نیە و، دەبی ڕەدی کتێبەکەی کاک حەسەن

---

1 سەلام، ئایا ڕاستە ئیسلام کوردستانی داگیر کردوە؟ ئالآی ئیسلام ژمارە (2-3).

بدرێتــەوە، هــەموو ڕەتدانەوەیــەکیش کاریگــەر نیــە. خــۆ مــەلا جــەمیل ڕۆژبــەیانی لــە ســاڵی 1997 کتــێبی وڵاتگــیری ڕەشــەخاکی عێراقــی بڵاوکردەوە، بەڵام سەدایەکی ئەوتۆی نەبوو، بەڵام ئەگەر وەڵامی کاك حەسەن لە "حەرەمی زانکۆ" بدرێتەوە چەند دکتۆرێك "ئۆباڵ لە مل" بۆ قوتابی‌یەکی خوێندنی باڵا بکەن، حەتمەن وەڵامەکە بەهێز تر دەبی. هەر لەو پێودانگەوە بەناوی ئەوەی لە بارەی فتوحات نوسراوە بەشێوەیەکی لایەنگرانە و نازانستی و نا ئەکادیمی نووسراوە و، دوورە لە میتۆدی توێژینەوەی مێژوویی[1]. د.نەبەزی راگری پێشووی کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتی‌یەکان، بەبەردەوامی هانی کاك (شوان عوسمان) دەدات "ماستەرنامەی" لەسەر "فتوحات" بنووسێ[2]!! لە ناوەڕۆك دا ئەوەی کاك (شوان) نووسیویەتی هیچ جیاوازیەکی ئەوتۆی لەگەڵ کتێبی وڵاتگیری (ڕەشەخاکی عێراق) و (کوردستان و ئاینی ئیسلام) نیە. ئەوەندە نەبی ئەم دوو کتێبە بەشێوازی گێڕانەوەی کۆن نوسراون، ئەوەی کاك شوان پەیڕەوی "میتۆدی توێژینەوەی مێژوویی" کردووە!!

هەروەها هەر بۆ ئەوەی ڕەدی کاك حەسەن لە "بەرگەوە"ش بداتەوە، بەرگێکی ڕەشی بۆ کتێبەکەی کردووە و نووسینەکانیشی بەرەنگی سۆر نەخشاندوە!

---

1 شوان عوسمان، کوردستان و پرۆسەی بەئیسلام کردنی کورد، ل4. ئەو ڕایەی کاك شوان ئەوە دەگەیەنێ کە کتێبەکەی کاك حەسەن زانستی و ئەکادیمی نیە، بەڵام ئەوەی خۆی ئەکادیمی و زانستی و بێ لایەنانە نوسراوە؟!

2 شوان عوسمان، ل4.

لەم کورتە لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵدەدەین بەراوردێك لە نێوان هەردوو کتێب بکەین، بۆ ئەوەی بزانین ئاخۆ شارەکانی کورد رزگار بوونە لە دەست دەسەڵاتی ساسانی و رۆمانی، یاخود ئەو شارانە بەدەست سوپای ئیسلام داگیر کراون؟!

خەلیفەی ئیسلام عومەری کوڕی خەتاب پێش شەڕی قادسیە شاندێکی دوازدە کەسی رەوانەی لای (یەزدگرد)ی دوا پاشای ساسانیەکان کرد و داوای لی کرد، کە ئیسلام بی، یاخود سەرانە بدات. یەزگورد نەك هەر رازی نەبوو، بەڵکو گاڵتەشی بە شاندەکە کرد[1]. ئەمەش ئەوە دەگەیەنی کە دەوڵەتی ئیسلام هەتا رێگەی چارەسەری سوڵح و ئاشتی هەبووبی و ناچار نەبووبی، پەنای نەبردۆتە بەر چەك. ئەوەی لێرە گرنگە ئاماژەی پی بکری ئەوەیە، کە شەڕی ئیسلام لەگەڵ دەسەڵات بووە نەك لەگەڵ خەڵکی بی تاوان و بی چەك و کۆیلە و ژێر دەستە.

لەبەشی "رەوشی ئاینی و سیاسی کورد" ئەوە ڕوون کراوەتەوە، کە کورد پێش هاتنی ئیسلام بۆ دەڤەرەکە وڵاتەکەی لە نێوان هەردوو دەوڵەتی ساسانی و رۆمانی دابەشکراوە. هەروەها کورد خاوەنی دینێکی یەکگرتوو نەبووە، لەگەڵ ئەوەشدا بابزانین گیرانی شارە کوردیەکان چۆن بووە.

یەکەم ڕووبەڕووبونەوە لە نێوان سوپای ئیسلام و سوپای ساسانی لە

---

1 مفيد رائف العابد، معالم تاريخ الدولة الساسانية، ص77.

(13)ك/(637ز)[1] بووه، ئەو شەڕە لە مێژوودا ناسراوە بەشەڕی قادسیە[2].

ئەو شەڕە دەروازەی دەوڵەتی ساسانی لەبەردەم سوپای ئیسلامی دا کردەوە، ئەو شەڕە شەڕێکی قەومی نەبووە وەك هەندی "قەومی" لە "عەرەب" و "فارس" و "کورد"، کە هەریەکی بەنیازێك بانگەشەی بۆ دەکات! عەرەب پێشتر شەڕی دەوڵەتی ساسانی‌یان کردووە، بەڵام شکستیان هێناوە، ئەمە و لە هەندی ژێدەردا هاتووە بێجگە لە فارس و کورد، ئەرمەنیش لە سوپای ساسانی دا بوونە، بەجۆرێك ئەسقوف سیبیوس لە (مێژووی هەرقڵ) دەنووسی:

دوو کەتیبەی ئەرمەنی یەکی سی هەزار و ئەویدی هەزار کەس بوونە پاڵپشتی سوپای ساسانیان کردووە[3]. هەروەها هەندی عەرەبیش پاڵپشتی ساسانی‌یەکانیان کردووە، ئەمەو لە (امجاد الاکراد)یش دا هاتووە، کە سوپایەکی پێنج هەزار کەسی لە کوردان کە بەشێکی سەرەکی سوپای تایبەتی کیسرا بوونە، پێشتر بە نهێنی موسڵمان بوونە و

---

1 عەرەب و ساسانیەکان زۆر پێش ئەم مێژووە ڕووبەڕووی یەکتر بوونەتەوە، لە زۆربەی جارەکانیش، عەرەبەکان لەشەڕدا دۆڕاندویانە بەواتای هەتا عەرەب لە ژێر ئاڵای "عەرەبایەتی" شەڕی ساسانی یاخود ڕۆمانی کردووە، لەشەڕدا هەر دۆڕاو بوونە.

2 لە پێش شەڕی قادسیەدا، لە ساڵی (13)ی کۆچی شەڕی (النمارق) و (السقاطیة) و (باقسیاثا) و (ثرد) لە نێوان لەشکری ئیسلام و لەشکری ساسانی ڕووی داوە، أحمد عادل، الطریق إلی المدائن، ص106-110.

3 فرست مرعی اسماعیل: الکرد مصادر و معالم تاریخهم في صدر الاسلام (مرحلة الفتوحات) ص108.

www.ruanin.net

پاڵپشتی سوپای ئیسلامیان کردووه[1]، کەوابی ئەو کوردانەی لە سوپای ساسانی دابوونە، دەبی "جاشی ساسانی" بووبن، چونکە بەرگریان لە دەوڵەتی ساسانی کردووه، لە نەزەری مەلا جەمیل رۆژبەیانی، ئەو کوردانەی هاوکاری سوپای ئیسلامیان کردووه، "جاشی ئیسلامی" بوونە!! بەلاّم لە راستیدا ئەو کوردانەی بەرگریان لە ئیسلام کردووه "پێشمەرگە" بوونە، چونکە باوەڕیان بەسەربەخۆیی کورد و کوردستان هەبووه، نەك کۆیلە و بی دەسەلاّت و بی دین بن و لە ژێر ئالاّی دەوڵەتی ساسانی داگیرکەر بن!!

لە پاش قادسیە، سوپای ئیسلام توانی "مەدائینی" پایتەختی دەوڵەتی ساسانی بگرێت، ئەم گرتنە تەواوی لەشکری ساسانی خستە ترسەوه، بۆیە سوپایەکی گەورەیان کۆکردەوه بۆ بەرگری کردن لە دەوڵەتەکەیان. کاك شوان لە لاپەڕە (149) هەتا (153) باسی گیرانی جەلەولا دەکات، بەلاّم پێمان ناڵی ئەو شەڕە کەنگی بووه؟! دەبوو کاك (شوان) گرنگی‌یەکی زۆری بەشەڕی جەلەولا بدابایە، چونکە ئەو شەڕە دەروازەیەك بوو بۆ گرتنی ناوچە کوردی‌یەکان لە ئەقلیمی جیبال دا. سەبارەت بە مێژووی گرتنی ئەو شارە، مێژوونوسە موسڵمانەکان کۆك نین، (طبري) و (ابن الكثير) و (بلاذري) و (ابن خلدون) باوەڕیان وایە لە ساڵی شازدەی کۆچی بووه هەرچی (خليفه بن خياط) بووه دەڵی: ساڵی

1 د. عبدالله مصطفى: امجاد الاكراد، ص34.

www.ruanin.net

حەڤدە بوو، یەعقوبیش دەڵی: ساڵی نۆزدە بووە[1].

وەك دیارە ڕای زۆربە لەسەر ساڵی شازدەی کۆچی‌یە[2]. شەڕی جەلەولا لە هەرێمی کوردان بووە، بۆیە شتێکی سروشتی‌یە، کە کورد ناچار بکرێن وەك چەپەر بەکار بهێنرێن نەك وەك کاك شوان دەنووسی، هەڵبەتە ئەو لەشکرە (لەشکری ساسانی) زۆربەی کورد بوون[3]. کاك شوان لێرەدا دەیەوی بڵی: کورد بەخۆهێشتی خۆیان، وەك بڵی‌ی سوپای ساسانی سوپای کوردان بووە، بەرگریان لی کردووە. کاك شوان لە لاپەڕە (152) دان بەوە دەنی، کە شاری (مەندەلی) بە سوڵح گیراوە، بەلام کە دێتە سەر شاری خانەقین دەقێکی (بەلازری) دەگۆڕی "اعاجم" بەکورد تەئویل دەکات، بەلازری لە لاپەڕە (264)ی "فتوح البلدان" دەنوسی: "وأتی جریر بن عبدالله خانقین وبها بقیة من الاعاجم فقتلهم" کەچی کاك شوان لە لاپەڕە (152-153) دەنووسی:

هەروا (جەریر بن عبدالله البجلی) توانی پاشماوەی کوردەکان -عجم-ی کە لە خانەقینەوە مابوونەوە هەموویان بکوژێت.!! کاك حەسەن لە بارەی شەڕی جەلەولا دەنووسی: "سوپای ئیسلام لە مانگی سەفەری ساڵی (16)ی کۆچی بەرامبەر مانگی مارسی ساڵی 637 زاینی بەرەو جەلەولا کەوتە ڕی، لە ڕێگە لەگەڵ هەندی

---

1 الطبري: تاريخ الطبرى ج4/ص24، ابن الاثير: الكامل في التاريخ ج2/ص34، ابن كثير: البداية و النهاية، 7-8، ص72-73، بلاذرى: فتوح البلدان، ص264،خليفة بن خياط:تاريخ خليفة بن خياط،ص126-127، اليعقوبي: تاريخ ج2، ص151.

2 فرست مرعى،ص109.

3 شوان عوسمان، ل150.

خێڵ و عەشیرەتی ناوچەکە رێکەوتنیان مۆر کرد (رەنگە وەفد و نوێنەری کوردەکان، کە (ئەمین زەکی) باسی دەکات لەم کاتەدا بە موسڵمانەکان گەیشت بن و رێک کەوتبن!.[1]

هەڵگیرسانی شەڕی "جەلەولا" هەر بۆ زیاتر بە شەڕگە کردنی کوردستان بوو، تا کورد باجی شەڕەکە بدەن. یەزگوردی پاشای ساسانی خۆی لە حەلوان بوو، ئەگەر نا هەتا کاک (شوان)یش دان بەوە دەنی خەلیفە عومەر لەگەڵ ئەوە دا نەبووە، کە سوپای ئیسلام بەرەو هەرێمی کوردی بچێت[2]، بەڵام ساسانییەکان سوپای ئیسلامیان ناچار کرد

---

1 حەسەن محمود، ل53، شەرەفخان و موحەممەد ئەمین زەکی، د.عبداللە موستەفا پاڵپشتی ئەم رایەی کاک حەسەن دەکەن.

2 کاک شوان عوسمان تەئویلێکی سەیر بۆ ئەو هەڵوێستەی خەلیفەی ئیسلام دەکات، لە نەزەری خەلیفە "گیانی مرۆڤی موسڵمان زۆر گرینگتر بووە لە دەستکەوتی شەڕ"، بۆیە هەر لەبەرایی ئەگەر یەزگورد موسڵمان بوایە، یاخود ئامادەبێ جزیە بدات هیچ شەڕێك بەرپا نەدەبوو. کەچی شوان دەڵێ: ئەمەش مانای بەجیهانبوونی پرۆسەی فەتح و گەیاندنی ئایینی ئیسلام ناگەیەنێ (شوان، ل150). شوان دەبێ وا بڵێ چونکە ئەو لەسەری بووە خەلیفە وا پیشانبدات، کە شەڕ لە دیدی ئیسلامدا ئامانجی سەرەکیە، لەم بارەیەوەش چەند ئایەتێکی قورئان بەهەڵە راڤە دەکات، هەر بۆ ئەوەی بە نەوەی نوێ بڵێ ئیسلام دینێکی جیهانی نیە هی هەموو نەتەوەیەك نیە! راگرتنی شەڕ لەلای خەلیفە دوو ئەگەری سەرەکی لە پشت بووە، وەك وتمان گیانی مرۆڤ لای خەلیفە بەبەهاتر بوو لە دەستکەوتی جەنگ، دوو: خەلیفە نەیدەویست لەشکری ئیسلام شەڕی خەڵکی رەسەنی ناوچەکە بکات کە کورد بوون. کەچی یەزدگورد و (کاك شوان) وا دیارە پێیان خۆش بووە شەڕ لە کوردستان بێ!

هەڕەشی ساسانی‌یەکان لەسەر خۆیان دوور بخەنەوە.

کاک حەسەن لە بارەی خانەقینەوە دەنووسی: قەعقاعی کوڕی عەمریش لەولاوە کەوتە دوای دوژمن تا گەیشتە خانەقین، هەرچی هێزێکی پەرتەوازەی فارسی هەبوو لەو ناوەدا لە ناوی بردن و خانەقینی بە ئاشتی گرت[1]. ئەم ڕایەش دەقا و دەق لەگەڵ دەقەکەی (بەلازری) یەکدەگرێتەوە، لە پاش گرتنی خانەقین، یەزگورد حەلوانیشی بەجی هێشت و بەرەو چیا و شارەکانی دی هەڵات[2]. هەر لە کتێبەکەیدا کاک حەسەن دەنوسی: شاری "حەلوان"یش، کە یەزگورد کردبوویە پایتەختی خۆی (هاشم) بەبی شەڕ گرتی[3].

ئەو ڕایەی کاک حەسەن هەر لە ژێدەرە مێژوویی‌یەکان دا سەرچاوەی گرتووە[4]. ئەمە و بە حوکمی ئەوەی کوردی جەلەولا و حەلوان پشتیوانی کوردیان کردووە، دەڤەرەکە دراوە بە کوردە موسڵمانەکان، هەر لەو بارەیەوە لە کتێبەکانی (طبري) و (ابن الاثیر) دەردەکەوی، کە سەعد کوردێکی (قوباد) ناوی کردۆتە سەرداری حەلوان لە جیاتی (قعقاع)[5]دا.

---

1 حەسەن محمود، ل57.

2 محمد ئەمین زەکی، ل90-91.

3 حەسەن محمود، ل57.

4 بلاذری، ص111.

5 ئەمەش بەڕای خەلیفە بووە، هەروەها ئەمەش دوپاتدەکاتەوە، کە کوردی جیبال رۆڵێکی گرنگیان هەبووە لە پرۆسەی وڵاتگیری کوردستاندا. هەروەها ئەوەش

www.ruanin.net

ئەمین زەکی مێژوونووس دەنووسی: "لە گرتنی حەلوان یەکەم پەیوەندی کورد و گەلی کورد لەگەڵ سوپای ئیسلامدا ڕوویدا[1].

مامەڵەی سوپای ئیسلام دەگەڵ کورد حاڵەتێکی زۆر نائاسایی لە نێو کورد دا دروست کردووە، بە جۆری زۆربەی مێژوونووسانی کورد ئاماژەیان بەوە داوە، کە ئیسلام کاریگەری زۆری لە کورد کردووە ناچار نەك هەر موسڵمان بوونە، بەڵکو شەڕی دەسەڵاتی ساسانی‌یشیان کردووە[2]. ئەمەش لەوانەیە دوو ئەگەری لە پشتەوە بووبی:

یەکەم: خەلیفەی ئیسلام نەیویستووە سوپای ئیسلام شەڕی کورد بکات وەك دەڵی" :خۆزگە لە نێوانی ئێمە و چیادا شاخێك یان شورەیەك هەبوایە لە ئاگر، نە ئەوان بیانتوانیایە بێنە سەر ئێمە ، نە ئێمەش بچینە سەر ئەوان.[3] بێگومان خەلیفە دەرکی بەوە کردووە کە کورد شەڕکەرن، شیمانەی ئەوەش دەکری خەلیفە زانیبی ڕاڤەی ئایەتی (16) سوڕەتی (الفتح) مەبەست کورد بی، کە لە بەرامبەر ئیسلام، یان شەڕ دەکەن، یان موسڵمان دەبن، خەلیفە پێی باش بی گەلێکی ئاوا بەبی شەڕ موسڵمان بی، هەروەها لە نەزەری خەلیفە گیانی مرۆڤێکی موسڵمان زۆر گرنگتر بووە لە دەسکەوتی ماددی.

دەگەیەنیٚ لەشکری ئیسلام هاتووە بۆ ئەوەی گەلانی ژێر دەستە لە ژێر ستەمی داگیر کاران و زاڵمان رزگار بکات و خاکەکەیان پیٚ بداتەوە.

4 موحەمەد ئەمین زەکی، ل90-91، هەروەها بڕوانە أحمد عادل، سقوط المدائن، ص83.

2 حەسەن محمود، ل67.

3 حەسەن محمود، ل81.

دووەم: بەشێك لە كوردان پێشتر موسڵمان بوونە وەك د.عبدالله دەنووسی، كە پێنج هەزار كورد لە سوپای ساسانی بەنهێنی موسڵمان بوونە.[1] هەروەها زەردەشتی خوداپەرست (نەك ئاگر پەرست) باسی ئیسلامی كردووە، ئەمە و كورد خۆی لە دەوڵەتی ساسانی دا خاوەن هیچ نەبووە، جا لەسەر چ بنەمایەك بەرگری لەو دەسەڵاتە بكەن؟ هەروەها سەركردەكانی سوپای ئیسلام لە مەدائین و جەلەولا و حەلوان سەركردەی عەرەبیان نەكردۆتە سەرداری ئەو شارانە.

بێگومان ئەو هەڵوێستەش كاریگەری خۆی هەبووە.

هەر چەندە كاك شوان بانگەشەی ئەوە دەكات، كە ئەو پەیڕەوی میتۆدی توێژینەوەی مێژوویی دەكات، كەچی باسی گیرانی (تكریت)، پێش گیرانی "حەلوان" دەئێخێت. یەكی ئاگای لەو بەشەی مێژوو نەبی وا دەزانی "تكریت" پێش "حەلوان" گیراوە، نازانی كە "گرتنی حەلوان" وەرچەرخانێكی ستراتیژی بوو لە ڕەوتی ڕووداوەكان، بە بەرژەوەندی موسڵمانان، هەرچی "گرتنی تكریت" بوو، "گرتنی موسڵ و نەینەوا"ی لی كەوتەوە.

لە بارەی گرتنی "تكریت"ەوە كاك شوان وا باس دەكات، وەك بڵێی ئەو شارە لە ژێر دەستی دەسەڵاتی كوردی بووە، ئیسلام هاتووە شەڕی كوردی كردووە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو شارە لە ژێر دەسەڵاتی ڕۆمانی دا بوو، سوپای ڕۆمانی بەیارمەتی عەرەبی (ئیاد و تغلب و نەمر) خەریكی

---

1 د.عبدالله مصطفى، ص34.

خۆ ئامادەکردن بوون لە دژی سوپای ئیسلام، کەچی سەیرکە کاك شوان لە پەراوێزی لاپەڕە (153) چۆن مێژوو چەواشە دەکات: "کوردە شەهارجەکان بریتی بوون لە کوردە مەسیحیەکانی هەرێمی جەزیرە، کە بەهاوکاری دانیشتوانی کوردی موسڵ هاتبوون بۆ یارمەتی دانی کوردەکانی تکریت.

کاك شوان لەڕێی خوا، ئەگەر ئەو کوردانە بۆ یارمەتی کوردەکانی تکریت هاتبوون، ئەدی عەرەبەکانی جەزیرە و ڕۆمانەکان بۆ چ هاتبوون؟!

بۆ ڕاستی ناڵێی، ئەو کورد و عەرەبانە گەلی ژێر دەستە و مەوالیی ڕۆمەکان بوون، بە زەبری هێز هێنرابوون بۆ تکریت بۆ ئەوەی بەرگری لە دەسەڵاتی ڕۆمانی بکەن!

لە مەسەلەی گرتنی (حەلوان)یش کاك شوان زۆر ئەملا و ئەولا دەکات هەر بۆ ئەوەی سەرە داوێکی بەدەست بکەوی بەوەی کە (حەلوان) بەشەڕ گیراوە، بەڵام هەر خۆی ناچار دەبی لە بەرامبەر ڕای (طبري) و (ابن الاثير) و (ابن خلدون) و (بلاذري) بەچۆکابی و دان بەوە بنی، کە دانیشتوانی حەلوان بەسوڵح لەگەڵ عەرەبە موسڵمانەکان ڕێککەوتون[1]. هەروەها هەر کاك شوان دان بەوە دەنی، کە سەرداری ئەو شارە دراوە بە

---

1 شوان عوسمان، ل157.

کوردێـک بـەناوی (قوبـاد)[1]. **بـەڵام لێـرەدا بەهەڵـە دەچـی کـە دەنووسـی:** "سورەکان –الحمرة- بریتی بوون لە جەنگاوەرە کوردەکانی نێو لەشکری ساسـانی، کە بەدیل گیرابوون، لە بەرامبەر ئازادکردنیان ببون بە موسڵمان و جەنگاوەر لـەنێو لەشکری عەرەبـە موسـڵمانەکان". **ئەمە ڕایـەکی زۆر ناماقوڵـە، چۆن خەلیفە "دیل"ێك دەکاتە سەرداری شارێکی وەك حەلوان.**

حـەلوان دەکەوێتـە نێـوان (رەشـە خـاك) و هـەرێمی چـیا. واتـە ئەوسـا پێگەیەکی ستراتیژی گرنگی هەبووە، بەڵکو لە راستی دا ئەو سورانە، ئەو کوردە جەنگاوەرانە بوونە، کە پێش هاتنی ئیسلام بۆ دەڤەرەکە لـە ڕێگـای جابان و مـەیمون و دێـلم موسـڵمان بوونـە، سـەرکردە و فەرماندە بوونـە لـە سوپای ئیسلام دا، بۆیە خەلیفە کەسێکی وەك قوبادی کردۆتـە سـەرداری شاری حەلوان.

سەبارەت بە گیرانی "ماسبذان" **کاك شوان لە لاپەڕە** (158–160) **پێنج ڕا لەسەر گرتنی** ماسبذان **دەخاتە ڕوو: بە بۆچوونی بەلازری و خەلیفە بن خەیات و قودامە بن جعفر و** ابن كثير و الذهبي، شاري ماسبذان **بەبی شەڕ گیراوە، کەچـی** (طبـري) **بـاوەڕی وایـە شـەڕ لـە نێـوان سـوپای ئیـسلام و فارس قەوماوە.**

کـاك شـوان ڕای بـەلازری و خەلیفـە و قودامـە و ابـن كثيـر و الـذهبي

1 کاك شوان عوسمان ئەگەر خەڵکی حەلوان پشتگیری ساسـانیەکانیان کردبـێ، چـۆن لـەشکری ئیسلام کوردێکی دەکـردە سـەرداری ئـەو شـارە، ئایـا ئەمـە هەقـدزی و ناکۆکی نیە، جەنابتی تێ کەوتووە؟!

پەسـەند ناکـات، بـەڵام ڕای طبري پەسـەند دەکـات، "طبريش" دەنوسـی شەڕ لە نێوان موسڵمان و فارس بووە نەك موسڵمان و کورد!

هەرچی کاك حەسـەنە لە لاپـەڕە (84-85) باس لـە جـەنگی (ماسبذان) دەکـات، ئـەو جەنگـە دوو سـی قۆنـاغی هـەبووە، لـە ئاکـام سـوپای ئیـسلام بەسـەر سـوپای ساسـانی سـەرکەوتووە، لـە پـاش کـوژرانی (هـورمزان) سوپاکەی بە تەواوی شکاوە و پاشماوەکەی بەرەو چیا ڕایانکردوە، بەڵام ساسـانی‌یـەکان، هـەر هێرشیان بۆ دەڤەرەکـە دەهێنایـەوە. لـە لاپـەڕە (85) کاك حەسەن دەنووسی:

جارێکی تریش فارسەکان بەرەو شارەزوور هاتنـەوە بـۆ سـەرکوتکردنی ئـەو کـوردە ڕاپەڕیوانـەی، کـە دژی دام و دەزگـای فـارس جـەنگا بـوون و مەیلیان بۆ سوپای ئیسلام هەبوو.

ئەو هاوکاریەی کوردان دەگەڵ سوپای ئیسلام لەلای کاك شوان تـەواو پێچەوانە بۆتـەوە، ئەو دەنووسـی: کـورد لـە ئیـسلام هەڵگەڕاونەتـەوە و لـە دەسەڵاتی ئیسلام ڕاپەڕیون.[1]

(طبري) و (ابن الاثير) دەنووسن، کە لە پاش ئەوەی (ضـراری کوڕی خـەتاب) (ئـەزینی کـوڕی هـورمزان) دەکـوژێ، پاشمـاوەی سـوپای فـارس بەرەو چیاکانی نزیك هەڵدێن، لە پاشان (ضـرار) داوا لـە خـەڵکی کوردی هەرێمەکـە دەکـات، کـە بگەڕێنـەوە بـۆ شـاری خۆیـان (سـیروان) و ببنـە

1 کاك شوان لە لاپەڕە (236) هەتا (254) بـاس لـە هەڵگەڕانـەوەی شـار و هەرێمـە کوردیەکان دەکات، لە دوا بەشی ئەم نووسینە دا وەڵامی دەدەینەوە.

www.ruanin.net

موسڵمان، خەڵکەکەش بەدەم بانگەوازەکەی (ضرار) دێن.[1]

لەشەڕی (نەهاوەند)دا، کە لەساڵی (21)ی کۆچی ڕوویدا، تا ڕادەیەك شەڕێکی یەکلاکەرەوە بوو، بۆ ئەو شەڕە ژێدەرەکان باس لەوە دەکەن، کە یەزگورد (150) هەزار کەسی کۆکردبۆوە، کاك حەسەن لە لاپەڕە (158) دەنووسی، کە لە نامەی یەزگورد و سەرکردە فارسەکان داوا لە خەڵکی شارەزوور و هەرێمی چیا (کوردستان) و هەرێمی جزیرە نەکراوە. بە مەرجی کوردستان ئەو کاتە ئەو سی هەرێمە بوە.. هەر کاك حەسەن ئەگەری بەشداری نەکردنی کورد لە شەڕی نەهاوەند، یاخود داوا نەکردنی کورد لەلای یەزگوردەوە دەگەڕێتەوە بۆ دوو ئەگەری سەرەکی:

یەکەم: وادیارە ڕاپەڕینەکەی شارەزوور کاری خۆی کردووە و مەجالی نەهێشتۆتەوە بۆ یەزگورد و سەرکردەکانی، کە بەشوێنیاندا بنێری و زۆریان لی بکات..

دووەم: دەکری یەزگورد ناردویەتی بەشوێن کوردەکان، ئەوانیش بەدەمیەوە نەهاتوون، هەر بۆیە لەلیستەکانی سەرەوەدا ناویان نەهاتووە[2].

سەبارەت بەرەوشی سیاسی سوپای ئیسلامیش، خەلیفە عومەر گەورە پیاوانی ئیسلامی کۆ کردەوە لە بەرامبەر شەڕی نەهاوەندپرسی پی کردن، ئەو ڕاپرسییە تەواوی چەمکی شوڕا دەگەیەنی و تاکڕەوی ڕەتدەکاتەوە، لە ئاکامیش خەلیفە ڕاکەی (عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب)

---

1 فرست مرعی، ص121.

2 حەسەن محمود، ل158-159.

www.ruanin.net

پەسەند دەکات[1]،

با بزانین کاك شوان چۆن مەسەلەکان ئاوەژوو دەکاتەوە، جاری با بزانین لە بارەی هەڵوێستی کورد لە هەمبەر سوپای ئیسلام لەدوای شەڕی نەهاوەند چ دەنووسی: .. بەم شێوەیە پێگەیەکی سەرەکی و بەهێز بۆ دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی ئیسلام دانرا، و کورد بەر لە هەموو گەلانی تر ڕووبەڕووی ئەم هێزە بۆوە.[2]

ئەم ڕایە بێبنەمایەی کاك شوان لە هیچ ژێدەرێك ئاماژەی بۆ نەکراوە، مەگەر تەنها لە خەیاڵی کاك شوان خۆی نەبێ؟! ئەگەر نا هەر خۆی دەنووسی: لە پاش شەڕی نەهاوەند لەشکری دەوڵەتی ساسانی کۆتایی پێهات، دەوڵەتی ساسانی هەر وەك نازناو مایەوە، ئەگینا لە سەر ئەرزی واقیعدا هیچ شتێکی نەما بوو، تەنانەت کیسرا ولایەتێك نەبوو بیگرێتە خۆی[3]، کاك شوان کە دەوڵەتێکی تەمەن زیاتر لە چوار سەد ساڵ خۆی لەبەر ئیسلام پی نەگیری و بڕوخی و کیسرا هیچ شوێنی نەبی خۆی تێدا بگرێتەوە، کوردی ژێر دەستەی ساسانی و ڕۆمانی، چۆن ڕوو بەڕووی ئیسلام بۆتەوە؟! ئەمە چ لۆژێکێکە؟!

ئەری دەبی "کورد" چ سوپا و دەوڵەتێکی هەبووبی، تا بتوانی ڕووبەڕووی سوپای ئیسلام ببێتەوە؟! سەبارەت بە شوڕاکەی خەلیفەی

---

1 حەسەن محمود، ل163.
2 شوان عوسمان، ل172.
3 شوان عوسمان، ل171.

موسڵمانان لەگەڵ موسڵمانان، ئەوەی کاک شوان دەنووسی، مەگەر تەنها خۆی باوەڕی پی بی، رازی بوونی خەلیفە بە ڕای ئیمام عەلی لەلای کاک شوان: "بەڵگەیە بۆ ئەوەی کە هێشتا لە نیمچە دورگەی عەرەبی ئاینی ئیسلام وەك عەقیدە لە نێو خەڵکەکەیدا جێگیر نەببوو، چونکە بۆچوونەکەی (علي بن ابي طالب) و جەخت کردنەوەی خەلیفەی موسڵمانان و، رازی بوونی موسڵمانان بە پێشنیارەکەی عەلی جەخت لەسەر ئەم ڕایە کرایەوە..[1]

هەر لە بارەی میتۆدی توێژینەوەی مێژوویی، پرسیاری لە کاک شوان دەکەم؟

نەهاوەند لە ساڵی (21)ی کۆچی گیراوە، کەچی هەرێمی ئەهواز لە ساڵی (15-20)ی کۆچی گیراوە، بەڵام نازانم کاک شوان بە چ پێوەرێك و لەسەر چ بنەمایەك لە لاپەڕە (163) باسی نەهاوەند دەکات، کەچی لە لاپەڕە (177) باسی گیرانی هەرێمی ئەهواز دەکات؟! ئەری هەر خۆیشت دان بەوە نانیی، کە شەڕی نەهاوەند شەڕێکی یەکلاکەرەوە بوو، لەشکری ساسانی کۆتایی پێهات؟ ئەری ئەگەر کۆتایی پێهاتبی (کەواش بوو) چۆن لە پاشان شەڕی ئەهوازی پی کراوە؟! ئەمەیە میتۆدی توێژینەوەی مێژوویی، ئەوەی کاک حەسەنیش، کە بەرێك و پێکی لەسەر شێوازی گێڕانەوە و لەسەر دوان و شرۆڤەکردنی رووداوەکان نووسراوە، "نا زانستی" و "نا ئەکادیمی"یە؟!

لە ئەقلیمی فارس مێژوونووسان دەنووسن، کە چوار- پێنج زۆمی

---

1 شوان عوسمان، ل167-168.

www.ruanin.net

کورد و چەند هۆبەیەك هەبوونە، لەو دەڤەرانە هەر شەڕێکیش بووبی (کە بووە) لەگەڵ کورد و دەسەڵاتی کورد نەبووە، چونکە ئەو دەڤەرانە نە کوردی بوونە، نە کوردیش دەسەڵاتی سیاسی سەربەخۆی خۆی هەبووە تاکو ڕای خۆی هەبی لەسەر شەڕ یاخود ئاشتی!!

گیرانی شارەکانی هەرێمی جزیرە:

دەڤەری جزیرە لە هەندی ڕوو لەبەشی ئەقلیم جیبال جودا بوو، جزیرە لە مێژ بوو لە نێوان بەرداشی ململانێی ڕۆمی و ساسانی لەلایەك و زەردەشتی و گاوری و بتپەرستی لەلایەکی تر دابووە.

ڕۆژهەلاتناسێکی وەك (برۆکلمان) لەبارەی ڕەوشی خەڵکی جزیرەوە – کە لە ئەصلدا کوردن– پێش ئیسلام ئاوا باس دەکات: ئەوسا خەڵکی ڕەسەنی دەڤەرەکە لە ژێر ستەمی کەنیسەی ئەرسۆدۆکسی دابوون[1]. ئەمە و سوپای ڕۆمی باجێکی زۆری بەسەر خەڵکدا سەپاند بوو، هەروەها لە پاش ئەوەی گاورێتی ببوە ئاینی ڕەسمی دەوڵەت، هەموو عیبادەتێکی دی یاساغ بوو[2]. هەندی سەرچاوەش ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە خەڵکی جزیرە پێش ئەوەی سوپای ئیسلام بگاتە وی، لەسەر دەستی پێغەمبەر ρ موسڵمان بیون.

ئەو ئەگەرانە زۆر لە جیی خۆن، بۆ ئەوەی گیرانی شارەکانی دەڤەری

---

1 كارل بروكلمان: تاريخ الشعوب الاسلامية، ص97-98.
2 خەسرۆ گۆران: کوردستان لە مێژوودا، ل162.

www.ruanin.net

جزیره گران نەبی.

کاك حەسەن لە لاپەڕە (113) هەتا (131) باسی "رزگارکردنی" شارەکانی دەڤەری جزیرە بە "ئاشتی" دەکات. لە ڕووی مێژووییەوە شاری (رقە) یەکەم شار دەبی دەگیری.

کاك حەسەن دەنووسی، کە شاری (رقە) لە ڕێگای سوڵحی نێوان بەتریقی رقە و (عەیازی کوڕی غەنەم) بە سوڵح و ئاشتی گیراوە، ئەو جۆرە سوڵحەی نێوان عەیاز و بەتریقی رەقە دەبێتە دەروازەیەك بۆ رزگارکردنی شارەکانی دی وەك ئورفە: (رەها) حەران. بەهار و شاری حەران نەك هەر بە سوڵح گیراوە، بەڵکو لە ڕێگای پاشای شارەکە، کە کورد بووە و زانای ناوچەکە، کە ناوی (یوقەننا) بووە، موسڵمان بوونە. لە پاشان سوپای ئیسلام ناوچەکە بەجی دەهێڵی، کاروباری بەڕێوەبردنی شارەکە دەداتە دەست خەڵکی شار خۆیان[1]. پاش ئەوەی شاری "رأس العیون" لە سوپای عەرەبی و رۆمی رزگار دەکری، وەك (بلازری) و (ابن الكثیر) دەنووسن عومەیر دەڤەرەکە دەداتە دەست خەڵکی رەسەنی ناوچەکە (فدفعت الارض الي اهلها الاصليين)[2].

لە پاش گیرانی شاری "رأس العیون" و موسڵمانبوونی (ئەرسالوس) حاکیمی شار لەگەڵ پیاوانی ئایینی شارەکە و، شارەکانی دی وەك (دارا) و (بیرحا) و (باعما) و (سنجار) و (ئامێدی) و (میا فارقین) و (نوسەیبین)

---

1 حەسەن محمود، ل119-121.

2 حەسەن محمود، ل121.

www.ruanin.net

بەسوڵح و ئاشتی لەگەڵ سوپای ئیسلام رێککەوتون لە جزیرەی کوردان، ئەمە هەڵوێستی کورد بووە، کەچی عەرەبەکانی دەڤەرەکە و شام و هەندی پێیان کرابی پاڵپشتی رۆمەکانیان کردووە، تا درەنگ موسڵمان نەبوونە، بەتایبەتی بەشێك لە عەرەبی هۆزی ئیاد، ئەمە و پێش گرتنی جزیرەش عەرەبەکان لە گرتنی شاری هیت و تکریت و موسڵ پاڵپشتی سوپای رۆمی‌یان کردووە[1].

کاك حەسەن کە باس لە گرتنی شارەکانی جزیرە دەکات هیچی لە خۆوە نالێ، بەڵکو پشت بە کتێبەکانی (بلازري) و (ابن الاثير) و (ابن اعثم) و (طبري) و (یەعقوبی)، هەتا واقیدیش لە هەندی شوێن، دەبەستی. بلازری دەنوسی: "جزیرە ئاسانترین وڵات بوو کە بە ئاشتی فەتح بووە..[2]" ابن الاثير دەنووسی: "هەرێمی جزیرە ئاسانترین وڵات بووە، کە بەئاشتی فەتح بووە..[3]"

(ابن اعثم) دەنووسی: "بەمجۆرە موسڵمانەکان رۆمە گاورەکانیان لە رەگ و ریشەی کوردستان دەرهێناوە[4]"، واقیدی دەنووسی: "هەرێمی جزیرە بە ئاشتی گیرا".

طبریش دەنووسی: "فكانت الجزيرة اسهل البلدان امرا، و ايسره

---

1 سەرچاوەی پێشوو.
2 بلاذری، ص204.
3 حەسەن محمود، ل130-131.
4 حەسەن محمود، ل130-131.

فتحا".[1]

بێجگە لە ژێدەری ئیسلامی، ژێدەری تریش باس لەوە دەکەن، کە جزیرە بە ئاشتی گیراوە: الرهاوی المجهول: رضي **كل من رأس العين و ماردين و امد.**[2] **ئیلینا برشینایا و إبن العبری ئاوا باسی گیرانی هەندی لە شارانی جزیرە دەکەن:**

"وفيها دخل عياض بن غنم (سروج) و (الرها) صلحا. وفيها افتتح ايضا (الرقة) و(امد) و(نصيبين) و(طورعبدين) و(ماردين) صلحا."[3]

با بزانین گیرانی ئەو شارانەی جزیرە لە کتێبەکەی کاک شوان چۆن باسی لێوە کراوە: سەبارەت بە گرتنی شاری (رەقە) دوو سەربردە دەهێنێتەوە، بەڵام ئەویش هەر جەخت لەسەر ڕای (بەلازری) و (ابن الاثير**) دەکات، بەوەی ئەو شارە لە ڕێگای سوڵحی نێوان (عەیان) و بەتریقی شارەکە ڕێککەوتون و بەبی شەڕ گیراوە.**[4]

کاک شوان لە چەواشە کردن تەکنیکێکی ئاشکرا بەکار دێنی، چونکە هەر خۆی لە لاپەڕە(216-217**) باسی گرتنی شاری ئۆرفە –رەها– و حەران و (بەهار)، بەبی بەرگری و شەڕ دەکات، لەم بارەیەوە ڕای (**طبري**) و (**ابن الاثير**) و (بەلازری) و (قدامە بن جعفر) و (ابن خلدون) دێنێتەوە،**

---

1 طبری، ج4،ص457.

2 فرست مرعی، ص134.

3 فرست مرعی، ص134.

4 شوان عوسمان، ل215-216.

www.ruanin.net

بەڵام لە لاپەڕە (218) دەنوسی: لەو هــەموو بۆچــوونانەی باسمــان کــرد بۆمــان دەردەکەوی کە حەڕان دوای بەرگری و گەمارۆدان و رەوپێکردن ئینجا کەوتۆتە دەست لەشکری عەرەبە موسڵمانەکان؟!

بە واتای ژێدەرەکانی کاک شوان دەڵێین: (حەران) و (رەها) بەسوڵح و ئاشـتی و دانـی جزیـە ڕزگـار کـراون، کەچـی کـاک شـوان تـەئویلی ئـەو سوڵحانە بە "بەرگری!" و "گەمارۆدان!" و "ڕەوپێکردن!" دەکات!

کـاک شـوان لـە لاپـەڕە (217) دان بـە زیرەکـی (عـەیازی کـوڕی غەنـەم) دەدانـی بـەوەی، کـە توانیویـەتی "بەیـەك ڕێککـەوتن دوو شـاری بکەوێتـە دەست"..

عەیاز چووە شاری ئۆرفە و ئاشتی نامەی لەگەڵ دا بەستن[1]. هـەر خـۆی لە پەراوێزی (یەکی) لاپەڕە (250) دەنووسی: " لە کاتی پرۆسـەی فتوحـاتی عـەرەبە موسڵمانەکان، زۆربەی شارەکانی جەزیرە لەسەر بنـەماکانی ئاشـتی نامـەی شاری ئۆرفە –الرها- لەگەڵ عەرەبە موسڵمانەکان ڕێککەوتون.

کەچـی کـاک شـوان لـە لاپـەڕە (218) دەنووسـی: "ســـەربازی رۆمـــە بێزەنتنیەکان نەك هەر (ئۆفە)، بەڵکو هەموو جەزیرەیان چـۆڵ کردبـوو، بـەرگریان تێدا نەکرد و خەڵکی شارەکەیان بۆ چارەنووسی نادیـار جێهێـشت، ئـەوە بـوو هــەر خەڵکەکە شەڕی عەرەبە موسڵمانەکانیان کرد."

کـاک شـوان: لـە کتێبـەکانی (طبري) و (ابن الاثير) و (ابن الكثير) و

1 شوان عوسمان ل215–216.

(بەلازری) و (قدامە بن جعفر).. هتد. زانیاری ئەوها هەیە؟!

ئەگەر هەیە ئەدی چۆن وەڵامی لاپەڕە (217) و (250) خۆت دەدایەوە کە ژێدەرەکان دەڵێن: خەڵکی ئۆرفە بەسولْح لەگەڵ عەیاز ڕێککەوتن و ئەو ڕێککەوتنە بووە بنەمایەك بۆ گیرانی تەواوی جەزیرە؟!

کاك شوان لە لاپەڕە (218) دەنووسی: ڕۆمەکان جەزیرەیان چۆڵکردبوو کەچی لە لاپەڕە (219) دەڵی "ئینجا شەڕ و کوشتار لە نێوان هەردوو لا دەستی پێکرد"! لە باسی گرتنی شاری (شمیشات) ژێدەرەکان لە غەیری سولْح و ئاشتی باسی هیچ جۆرە شەڕێك ناکەن، بەڵام کە موسڵمانەکان بەسەر زۆربەی قەڵا و دێهاتەکانی شمیشات زاڵ دەبن.. ئەو حاڵەتە وای لە کاك شوان کردووە هەڵوێستەکەی ئاوا شیکار بکات: "ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە خەڵکی شارەکە شەڕیان کردووە و بەرگریان لە شارەکەیان کردووە، بۆیە موسڵمانەکان قەڵا و دێهاتەکانیان گرتووە..[1].

لێرەدا گرنگە پرسیاری بوروژێنین، دەبی خەڵکی ئەو شارانە، کە زۆربەی هەرە زۆری کورد بوونە، لە پێناو چی شەڕیان کردبی؟! دەبی دەوڵەتی بێزەنتی تەعبیری لە ویستی کورد کردبی؟! دەبی عەرەبەکانی جەزیرە –کە زۆر دژی ئیسلام بوون– ئامۆزای کورد بوونە و کورد لە پێناو ڕۆم و عەرەب شەڕی ئیسلامی کردبی؟!

سەبارەت بەگرتنی (ئامەد–دیاربەکر)، کاك شوان دوو ڕای جیاواز دەهێنێتەوە. بۆچوونێك ئەوەیە: کە شاری (ئامەد) لە سەر بنچینەی

---

1 شوان عوسمان، ل221.

ئاشتی نامەی شاری (ئۆرفە) لەگەڵ لەشکری عەرەبە موسڵمانەکان ڕێککەوتون[1]. ئەمەش لە کتێبە مێژووییەکانی (فتوح البلدان- ل180)/ (کتاب الفتوح (339-340) الخراج و الصناعة- ل383)، هاتووە.. (عیاضا فتح امد بغیر قتال علي مثل صلح الرها..)، کاک شوان هەر لە لاپەڕە (223) دا بۆچوونی دووەم دەنووسی: عەرەبە موسڵمانەکان گەمارۆی ئامەدیان داوە و ئینجا شەڕ و کوشتار دروست بوو.. ئەم بۆچوونەی دووەم لە ڕاستی نزیکترە".. بەڵگەی کاک شوان بۆ ئەو ڕایە ئەمەیە گەر تەماشای لاپەڕە (21-22) کتێبەکەی خۆی بکەین، دەبینین لەو دوو لاپەڕەیەدا نە ناوی (ئامەد) هاتووە، نەباسی شەڕیش کراوە!! ئائەمەیە ئەکادیمیەت!!

کاک شوان لە گرتنی شارەکاندا شێوازێکی چەواشەکەر بەکار دێنی، بەڵام لە کارەکەیدا زیرەک نیە، چونکە ئەمە مێژووە و ژێدەری دەوی. هەروەها عەقڵیەتێکی شرۆڤەکاری ساخلەمی دەوی.. لە لاپەڕە (214) دەنووسی: "ژمارەی هێزی پشتگیری کورد بۆ ڕۆمەکان بە30 سی هەزار جەنگاوەر مەزەندە کراوە"، یەکی لەو ژێدەرانەی کاک شوان ئەو زانیارییەی لی وەرگرتووە گوایە (تاریخ الرسل و الملوك)ی (طبري)یە چ4 ل232-233 . لەئاکام تەماشای ئەو بەشەو لاپەڕانەم کرد، هیچ زانیاری ئەوهای هەر تێدا نیە، لە باسی (فتح الجزيرة) چ3 ل456-459 طبري، باسی گرتنی جەزیرە دەکات، یەك ڕستەش لەو بارەیەوە ناڵی!!

لە زیهنی کاک شوان هەر شارێك، ئەگەر جارێك لە دژی دەسەڵاتی

---

1 سەرچاوەی پێشوو، ل223.

www.ruanin.net

خەلیفە راپەڕی، ئەوا بەڵگەیە کە جاری یەکەمیش بەشەڕ و کوشتار دەستی بەسەر داگیراوە، لەو بارەیەوە (مەلاتیە) بە نموونە دەهێنێتەوە.[1]

لە بارەی گیرانی شاری (میا فارقین) کاك شوان (لێکدانەوەیەکی سەیر دەکا، بەڵام نازانم بەچ پێوەرێکی توێژینەوەی مێژوویی!) دەنوسی:

"عەیاز لەشکرێکی 500 پێنج سەد سوارەی ناردە سەر شاری فارقین، بەفەرماندەیی "چبە بن عدی"، **هەتا ئێرە لە لاپەڕە (180) (فتوح البلدان) وەرگیراوە، بەڵام کاك شوان ئەو مەسەلەیە ئاوا لێکدەداتەوە: هەڵبەتە شەڕ و پێکدادان هەبووە، چونکە لەشکری سوارەی ناردۆتە سەر، کە مەبەست لێرە لە ناکاو و خێرایە! هەروەها لەمەڕ گرتنی شاری نوسەیبین، دەنووسی:** شەڕ و کوشتارێکی زۆر دروست بووە.[2]

بەڵام کێ وەدەڵێ؟! خۆی لە راستیدا شاری (نوسەیبین) وەك شاری (ئورفە) بەسوڵح ڕزگار کراوە: وفتح (عیاض) **نصیبین**.. وفتح قردي و بازيدي علي مثل صلح نصيبين.[3]

هەروەها سەبارەت بە گرتنی شاری (ماردین) دەنووسی: (1766) کەس کوژراوە، ئەمە لە کتێبی (فتوح الشام)دا هاتووە، بەڵام گریمان ڕای (واقیدی) راستە؟! بەڵام دەبێ ئەو (1766) کێ بوون؟ رۆمی داگیرکەر، عەرەبی جاشی رۆمی، یاخود کوردی دەست بەسەر؟! هەروەها لە لاپەڕە

---

1 شوان عوسمان، ل224.

2 هەمان سەرچاوە و لاپەڕە.

3 بلاذری،ص180.

(226) دەنوسی: دوای ماوەیەك لە گەمارۆدان، کە هەڵبەتە شەڕ و کوشتار ڕویداوە (کی وا دەڵی؟!) لە لایەن دانیشتوان و لەشکری عەرەبە موسڵمانەکانەوە ئاشتی نامەیەك بەسترا لەسەر هەمان مەرج و بنچینەکانی ئاشتی نامەی (ئورفە)، هەرچی شاری (سەرکانی-راس العین)، لە پاش کوژرانی شەهربازی پادشای رۆم، حاکمی شارەکە بەخۆی و ئەحبار و خەڵکێکی زۆری شارەوە موسڵمان بوون.. خەڵکی ئەم شارە بەپێچەوانەی ناوچەکانی تر بە ئاسانی ڕوویان لە ئیسلام کرد، کەچی لە نەزەری کاك شوان: "شاری سەرکانی لە هەموو شارەکانی تری جەزیرە زیاتر لە دژی لەشکری عەرەبە موسڵمانەکان [1] بەرگری کرد)

ئەم ڕایەی کاك شوان لە ژێدەرە کۆنەکانەوە نەهاتووە، بەڵکو لە (کارل بروکلمان) و (مسعود الخوند) وەرگیراوە؟!

پاش ئەم کورتە بەراوردییە، ئەوا تەواو ئاشکرا دەبی، کە لەشکری ئیسلام هەردوو هەرێمی کوردستانی لەژێر دەستی ساسانی و رۆمی رزگار کردووە. زۆربەی هەرە زۆری شارە کوردیەکانیش بەرەنگاری لەشکری ئیسلامیان نەکردووە، هەر شەڕێکیش ڕووی دابی دەگەڵ کورد نەبووە، بەڵکو لەگەڵ دەسەڵاتی داگیر کەری ساسانی و رۆمی و دەرەبەگ و ئاغای عەرەب و کورد بووە. ئەوانە وەك لە پێشوو ڕونمان کردەوە ئەو عەرەب و کوردانەی لە هەندی جی بە پاڵپشتی دەوڵەتی ساسانی و رۆمی شەڕی لەشکری ئیسلامیان کردبی لە پێناو کورد نەبووە، بەڵکو لە پێناو

1 شوان عوسمان، ل227.

مانەوەی حاڵەتی داگیرکردن بووە لە کوردستاندا!

بابەتی پێنجەم

چەمکی جزیە و
ڕۆڵی جزیە لە ڕزگارکردنی کوردستان بە ئاشتی

نەیارانی ئیسلام زۆر ڕاڤە بۆ "جزیە" دەکەن و وا پیشان دەدەن، کە "جزیە" جۆرێك بی لە ماف خواردن و سزا و لێکدانەوەی ئیسلام لەسەر بنەمایەکی ماددی. لە ڕاستیدا "جزیە" لە مێژووی فتوحاتی ئیسلامی‌دا ڕۆڵێکی گرنگی بینیوە و سەرەتا شێوازێك بووە بۆ پێکەوە ژیان و لێبوردەیی ئایینی، لە پاشان قەبوڵکردنی یەکتر.

پێدڤیە تەواو لە چەمکی جزیە بگەین، ئینجا باس لە کاریگەری وی بکەین بەسەر ڕەوتی فتوحاتی ئیسلامی دا. ئەو عەقڵیەتە مەدەنی‌یەی ئیسلام لە بونیادی کۆمەڵگەدا فەراهەمی هێناوە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو لایەنە مەعریفیە ئازادیخوازی و مرۆڤایەتیەی خودی ئیسلام خۆی.

جزیە لە زماندا واتای سزا دەدات، لە کوردیدا پێی دەتوری "سەرانە" لە ئینگلیزیش "poll tax".[1] لە ڕەسەندا ئەم جۆرە باجە لە پیاوانی

1 Studies of Theology,p.150

www.ruanin.net

خاوەن کتێبە ئاسمانی‌یەکان بەرامبەر بەسەربازی نەکردن لە لەشکری ئیسلامدا وەرگیراوە، هەروەها لە بەرامبەر ئەو باجە دەوڵەتی ئیسلام دەبی گیان و ماڵی ئەو کەسانە لە هەرەشەی ناوخۆ و دەرەوە بپارێزی. هەر لەسەر ئەم بنەمایە هەندی فەقیهـ جزیە یاخود سەرانە بە "باجی بەرگری لی کردن یاخود داکۆکی کردن" دادەنێن.[1] هەر لە مێژووش چەندان جار روویداوە، کە سوپای ئیسلام نەیتوانیبی بەرگری لە "ئەهلی ذمة" بکات جزیەی لی وەرنەگرتوون بەڵکو بۆی گێراونەتەوە[2].

أبو یوسف کە لە سەدەی دووەمی کۆچی ژیاوە و کتێبێکی پڕ بەهای، لەسەر داوای خەلیفەی عەبباسی هارون الرشید (170-193ك/ 789-809 ز) داناوە[3]، بڕی ئەو (جزیە)یەی دیاری کردووە بەم شێوەیە:

"دەوڵەمەندەکان (48)درهەمیان دەدا، چینی ناوەڕاست (24) درهەم، کرێکار و دەست رەنگینەکان (12) درهەمیان دەدا، ئەوسا هەر (24) درهەم یەك دیناری عێراقی دەکرد.". ئەهلی ذمة لەسەریان نەبوو نە زەکات بدەن نە "صدقە"ش بدەن، بەڵام لەسەر تاکی موسڵمانە، کە زەکات و صدقە بدات، زەکات لە ئیسلامدا زۆر گرنگە و پایەکە لە پایەکانی ئیسلام هەر موسڵمانی نەیدا و باوەڕی بەوە نەبی، کە زەکات پایەکە و دەبی بدری ئەوا لە بازنەی ئیسلام دەردەچی. کاتی خۆی لە پاش وەفاتی

---

1 هەمان سەرچاوە

2 بنوارە: أبو یوسف، الخراج، ص81.

پێـغـەمبـەرρ هەندی هۆز، کە موسڵمانیش ببون، ئامادە نەبوون زەکات بـە دەوڵـەتی خەلافـەت بـدەن، بۆیـە خەلیفـەی ئیـسلام شـەڕی ئـەو هەڵگەڕاوانەیان کرد. لە ڕووی دراوییەوە، ئەوەی موسڵمانە لەسەرێتی بیدا بەهیچ جۆری لەگەڵ سەرانە بەراورد ناکری، ئەوەی دوایی بە بەراورد بە زەکات و صدقە هیچ نیە.

لەسەر ئەم بنەمایە، با زیاتر لە ماهیەتی سەرانە بکۆڵینەوە:

1-سـەرانە بەهایـەکی ماددی نیـە بەرامبـەر بـەبی باوەڕی. لـە هـەردوو ژێــدەرە ســەرەکیەکەی ئیــسلام: قورئــانی پــیرۆز و فەرمــوودەکــانی پێــغەمبەر ρ ، مەســەلە رۆحـی و مەعنەویـەکان زۆر لـە بـەها ماددیـەکان گرینگتر هاتوون. بەواتای لە ڕوانگەی ئیسلام، رزگارکردنی مرۆڤ لە زوڵمی مرۆڤ بە پلەی یەك دی. ئیسلام موسڵمانبوونی تاك و کۆمـەڵگا بـەگرینگتر دەزانـی لـەو بـڕە پارەیـەی، کـە ئـەهلی ذمـة بـە "بیـت المـال"ی دەوڵـەتی ئیسلامی دەدات. لە کاتی خەلیفە عومـەری کوڕی عبدولعـەزیز والـییـەکی موسڵمان لە نامەیەکدا بۆ خەلیفە، نارەحـەتی خۆی دەردەبڕی بەوەی، کە ئەهلی ذمة موسڵمان دەبن، ئەمـەش کار لـە رەوشـی "بیـت المـال" دەکات. خەلیفـە زۆر بـە تـوڕەیی وەڵامـی ئـەو والـییـە دەداتـەوە بـەوەی، کـە موسـڵمانبونی ئـەو کەسـانە کـاری ئیـسلامە نـەك سـەرانە وەرگـرتن، لـەو بارەیەش قەولێکی بەناوبانگ دەڵی: پێغەمبـەری ئێمـە هـاتووە بۆ رزگـاری

---

1 الخراج،ص69-71.

مرۆڤ و بانگەواز کردن بۆ راستی نەك پارە کۆ بکاتەوە.[1]

2–سەرانە سزایەك نیە بەرامبەر بەباوەڕ نەبوون بە ئیسلام[2]، لە ئیسلامدا ئازادی دین و لێبووردەیی دینی شەنگستێکی گرنگی ئیسلامە.

"لا اكراه في الدين"[3]، ئیسلام کەس ناچار ناکات بەخورتی باوەڕ بە ئیسلام بێنی، چونکە مرۆڤ سروشتی ئیسفەنجی هەیە، ئەگەر بەخوورتی بی هەر، کە ئەو گوشارە نەما، تاکەکە دەگەڕێتەوە بۆ باری خۆی. لە مێژووی ئیسلامدا بەدەگمەن شتێکی ئەوتۆ ڕوویداوە، لە نێو کورد دا، جولەکە و دیانە (مەسیحی)کان، کە پێشتر ئەهلی ذمة بوونە پەیتا پەیتا موسڵمان بوونە. ئەوانە ئێستاش لەناو کورددا پێیان دەوترێ "بن جو" بۆ جولەکەکان، "بن دیان" بۆ مەسیحییەکان. ئەوە سەبارەت بەوانەی کە موسڵمان بوونە، بەڵام بوونی ئەو هەموو مەسیحییە لە کوردستان بەڵگەیەکی دیە لەسەر ناچارنەکردنی (ئەهلی ذمة) ئیسلام قەبوڵ بکات.

ئەمە و ئەگەر سەرانە سزا بوایە، دەبوو ئەو سزایە هەموو کەسێکی جولەکە و مەسیحی و زەردەشتی.. بگرێتەوە، بەڵام چونکە سەرانە سزا نیە بۆیە لە ژن و منداڵ و هەژار و پیاوانی ئایینی و پەککەوتە و ئەو کەسانەی، کە پێشتر زەنگین بوونە لە پاشان نەدار بوونە، وەرنەدەگیرا،

---

1. Studies of Theology, p.153.
2. توماس أرنولد، الدعوة إلى الاسلام، ص79.
3. سورەتی البقرە ئایەتی (216).

www.ruanin.net

بەڵکو تەنها لەو پیاوانە وەردەگیرا کە توانای کارکردنیان هەبوو لەگەڵ کارکردنیان هەژارنین.

3–سەرانە قەرز نەبوو بەسەر تاکەوە، ئەگەر مرۆڤێك بمردبوایە و سەرانەی نەدابایە، برا و کوڕەکانی نەدەبوو لە بری ئەو، پارەکە بدەن. هەروەها ئەو بڕە پارە لە ماڵ و مندالی وەرنە دەگیرا، لەمە زیاتر ئەگەر زەمی‌یەك نەدار و پەككەوتە بوایە، لە "بيت المال"ی دەوڵەتدا موچەی بۆ دەبڕایەوە[1].

4–سەرانە لە جیاتی راژەی عەسکەری بووە، سەربازی کردن بۆ دەوڵەتی ئیسلام پایەکی گرنگ بووە بۆ پاراستنی گیان و ماڵی موسڵمانان. هەروەها لە هەمان کاتدا چەند سوپای ئیسلام بەهێز بووە، (ئەهلی ذمة) زیاتر لە تەناهی دابوونە، بۆیە لەسەر هەموو موسڵمانێکی خاوەن شیان پێدڤیە سەربازی بکات، ئەوەی شیانی هەبی و سەربازی نەکات نەك وەك باوەڕ پی نەبوون، بەڵکو مژۆڵ بوون بەکاری خۆیان، ئەوا لە هەندی سەردەمدا سەرانە لەو موسڵمانانەش وەرگیراوە کە سەربازیان نەکردووە. کەوابی مەسەلەکە زیاتر پەیوەست بووە بەسەربازی نەکردن، نەك سەرانە بدەن بەرامبەر بەوەی، کە هەر بی باوەڕ بن و "بيت المال"ی دەوڵەتی ئیسلام تژی بی!

لە کاتی وڵاتگیری ئیسلامی دا سەرانە بووە هۆی ئەوەی کۆمەڵگایەکی

---

1 سەرچاوەی ژمارە (1) و ژمارە (3).

www.ruanin.net

نـوی دروسـت بـبی، کـاك شـوان لـه زۆر جـی ئامـاژه بـه جزیـه دهكـات و واپیشان دهدات، كه ئهو سهرانهیه زیاتر بۆ دهڤهرهكانی دی بووه، ئهمـهش له راسـتیدا هـیچ بنهچهی نیـه، چونكه لـه دهوڵـهتی ئیـسلامدا، كـه لهسـهر بنهمای باوهڕ دامهزراوه جوایهزی قهومیهت و ناوچهگهری هیچ بههایـهكی نیه.

جار ههبووه هۆزێك یان كۆمهڵێك نهسرانی ئامادهیی خـۆی پیـشان داوه بۆ شـهڕكردن شـان بـه شـانی موسـڵمانان بـۆ بـهرگری كـردن لـه سـنووری دهوڵـهتی ئیـسلامی، لهبـهر ئـهوه جزیـهی لهسـهر دانـهنراوه، نموونـهش بـۆ ئهمـه (جهراجیمـه)كـانن كـه لـه نزیـك ئهنتاكیـه نیـشتهجی بـوون (ئـاكنجی بـوون) [1]، هـهروهها هـۆزێكی نهسـڕانی ئـاكنجی لهسـهر سـنووری بـاكووری وولاتی فارس پهیمانی دا به موسڵمانهكان له كاتی فتوحـاتی ئیـسلامی لـه سـاڵی 22ك، كـه ئامادهیـه خزمـهتی سـهربازی بكـات، بهرامبـهر بهمـهش جزیهی لهسهر دانهنرا [1].

ئـهو بـاج و سـهرانهیهی وهردهگیری، هـهر لـه دهوڵـهت و رهوشـی بـاش كردنی كۆمهڵگای ئیسلامی خهرج كراوه، ههر بۆ نموونه: زۆربهی دهڤـهری جهزیره به سوڵح و ئاشـتی و دانـی سـهرانه ڕزگـار كـران، ئهگـهر بـه قسهی كاك شوان بی، دهبی سهركردهكانی موسڵمانان له جهزیره زۆر زهنگین بـوو بن. من تهنیا نموونهیهك دههێنمهوه بۆ ئهوهی وهڵامی كاك شوان بدهمهوه:

---

1 البلاذري، مصدر سابق، ص159.

(عومەیری کوڕی سەعدی ئەنصاری ئەوسی) والی (جزیرە)ی کوردستان و (حومص)ی سوریا بووە، لە پاش رزگارکردنی جزیرە، عومەری کوڕی خەتاب نامەی بۆ نووسی، کە ناوی هەژارەکانی ناوچەکەی بۆ بنووسێ، عومەیری ئەنصاری والی جەزیرەی کوردستان خۆی یەکی لەو هەژارانە بووە، کاتی عومەری کوڕی خەتاب ئەوە دەزانی سەد دیناری بۆ دەنێری، ئەویش ئەو سەد دینارەش بەسەر خەڵکی هەژاری ناوچەکە دابەش دەکات.. هەر ئەو والیە ناوچەکە لە رۆمانەکان دەسێنێتەوەو دەیداتەوە کوردان![1]

وەك وتمان سەرانە شێوازێکی نوی لە بەرژەوەندی هەموو لایەك و، لە بەرژەوەندی ئیسلام دا بوو، چونکە ئەگەر مەسیحیەکان شەڕیان بکردبوایە، بێگومان موسڵمان دەکوژران، خەلیفە هەردەم دەیگوت گیانی موسڵمانان لەلام گرینگترە لە دەسکەوتی ماددی.

هەروەها چەند زیاتر خوێن لە نێوان هەردوو لا بڕێژرابایە پڕۆژەی بە موسڵمانبوون درەنگتر دەبوو. ئیسلامیش موسڵمانبوونی مرۆڤ بەپێدڤیەکی زوو دەزانی، لە بەرژەوەندی نا موسڵمانەکانیش دا بوو بەوەی گیان و ماڵ و موڵکیان لە کارەساتی شەڕ رزگاریان بوو. لەو پێودانگەوە دەکری بڵێین: سەرانە گەڕانەوە بوو بۆ عەقڵی مەعریفی و دایەلۆگ و پێکەوە ژیان و لەیەکتری حاڵی بوون.

---

1 ، الطبري، مصدر سابق، ج1،ص.

دەوڵەتی ئیسلام هەتا لەبەرایی شاندی بۆ یەزگوردی ساسانیش نارد، کە ئیسلام قەبوڵ بکات، یاخود سەرانە بدات، ئەگەر ئەو دووە نەکات با ئامادەبی بۆ شەڕ. بەواتای هەتا دەرفەتی عەقڵ بووبی ئیسلام پەنای نەبردۆتە بەر شەڕ، بەحوکمی ئەوەی لە کوردستاندا زەردەشتی و مەسیحی و جولەکایەتی هەبوو، بۆیە دەرفەتی عەقڵ زیاتر لەئارادا بوو، هەر بۆیەش هەموو مێژوونووسانی ئیسلام باوەڕیان وایە کوردستان بە تایبەتی دەڤەری جزیرە بە ئاشتی و سوڵح لە دەسەڵاتی ڕۆمانەکان پاککراوەتەوە، کورد بەخۆهێشتنی خۆی قۆناغ بە قۆناغ، ئیسلامی قەبوڵ کردووە. ئەو ڕاستیەش لە تەواوی ژێدەرە مێژوویەکاندا تۆمار کراوە. ڕزگارکردنی شاری ئۆرفە و پەیمانی ئۆرفە، کە لەسەر بنەمایەکی ئایینی داڕێژراو بوو؛ سەرانە بەشێك بووە لەو پەیمانە و لە ئاکام زۆربەی هەرە زۆری شارەکانی دی دەڤەری جەزیرەی کوردستان ڕزگارکراون هەروەها زۆربەی مەسیحی و جولەکە و کوردەکان موسڵمان بوونە و لەناو کوردا بەبن دیان و بن جو ناسراون، ئەو موسڵمانبوونەش لە پێناو ڕزگاربوون لە "جزیە" نیە وەك کاك شوان بۆی دەچی، بەڵکو پرۆفیسۆرێکی وەك (وِل دیورانت) دەنووسی: موسڵمانەکان چاکتر بوون لە ڕۆم و فارس و، هەڵوێستیان نەرم بووە لە بەرامبەر جولەکە و مەسیحیەکان[2]. ئەگەر وانەبی خۆ ئەگەر جولەکە و مەسیحی و کورد لە ترسی جزیە ببانە

---

1 حەسەن محمود، ل123، بلاذری،ص180.

2 حەسەن محمود ل123، بلاذری ص180.

موسڵمان، باریان گرانتر دەبوو! کە موسڵمان بوون، دەبوو وەك هەر موسڵمانێکی دی زەکات و صەدەقە بدەن، بڕی پارەی زەکات و صەدەقەش زۆر زۆرتر بووە لە بڕی پارەی سەرانە!! ئەمەش ئەوە دەگەیەنی وەك بڵێی کاك شوان بەشێوازێکی دۆنادۆن گەڕابێتەوە بۆ مێژووی چواردە سەدە بەر لەئێستا و دڵی ئەو جولەکە و مەسیحی‌یە کوردانەی پشکنی بی بۆ ئەوەی ئەو واهیمەی خۆی بسەلمێنی. ئەمە لە لایەك، لەلایەکی تر کاك شوان، دەبی بزانی بڕی پارەی زەکات زیاترە لە بڕی پارەی سەرانە، جا ئەگەر مەسەلە ماددە بی، دەبوو هەرگیز ئەو کوردانە موسڵمان نەبان!!

ئەگەر مەسەلەی ترسی "عەرەبەکانیش" بوایە، دوبارە لە پاش نەمانی خەلافەتی راشیدی و دەوڵەتی ئەمەوی و عەباسی کورد جارێکی تر، هەموو هەڵگەڕابانەوە سەر زەردەشتیەت و ئاگر پەرستی و جولەکایەتی و مەسیحیایەتی!!

www.ruanin.net

بابەتی شەشەم

هۆکارەکانی هەڵگەڕانەوەی شار و شارۆچکە کوردیەکان

کاک شوان لە لاپەڕە (236) هەتا (241) بانگەشەی ئەوە دەکات، کە هۆکاری ئایینی و سیاسی و کولتوری و شارستانی و ئابوری و کۆمەڵایەتی، رۆڵی خۆیان بینیوە لە هەڵگەڕانەوەی کورد لە دژی دەسەڵاتی خەلافەت. پێش هەموو شتی هیچ ژێدەرێك لە ژێدەرە سەرەکیەکانی مێژووی ئیسلامی‌دا باس لە شتی ئاوا ناکەن، بۆیە کاک شوان خۆیشی جورئەت ناکات هیچ شتی تەئویل بکات. لە هۆکاری گیانی و ئایینی دەنووسی: "کە کورد بەر لە ئیسلام (زەردەشتی) و (مەسیحی) بوونە"[1]. ئەم دوو دینەش بە دینی کورد ناو دەبات وەك دەنووسی: ئاینەکانی کورد رەگێکی مێژوویی و گیانی و کۆن و قووڵیان لە دەروونی خەڵك دا هەبوو[2]. هەرچی ئیسلام بوو وەك دەنووسی: "لە زۆر لایەنەوە نامۆ بوو بە پێکهاتەی کولتووری و گیانی کۆمەڵگای کوردی، بۆیە ئەم هۆکارە، کاردانەوەیەکی گرنگی لای جەماوەری شار و شارۆچکە کوردی‌یەکان دروست کرد و بوو بە بەشێك لە

1 شوان عوسمان، کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد، ل236.
2 سەرچاوەی پێشوو، ل236.

هۆکارەکانی ڕاپەڕین دژی دەوڵـەتی خەلافـەت[1]. ئەگەر زەردەشتی و مەسیحی بـەدینی ئاسمـانی مابـان، دەبـوو پەیڕەوکـەرانی ئـەم دوو دینـە زووتـر موسـڵمان بـان، نـەك وەك عـەرەب درەنـگ موسـڵمان بـان، لـە (ئاڤێـستا) و (ئینجیل)دا باسی هاتنی پێغەمبەری ئیسلام کراوە، بۆیـە هەرسی دین لـە ڕووی عەقیدەوە یەك پێکهاتەی عەقیدەیی پێکدەهێنن، بەڵام وەك پێشتر باسمان کرد، زەردەشتی و مەسیحیەتی سەردەمی هاتنی ئیسلام، ئایینی ئاسمانی نەبوون، بەڵکو "دینی ڕەسمی دەوڵـەت" بوون و تـەنها لـە ڕاژەی دەسـەڵاتی ساسـانی و ڕۆمـانی دا بـوون. لەمـەش زیـاتر زەردەشـتی ببـوە (مەجوس) (ئاگر پەرست)، هەرچی مەسیحیەت بوو لـەناو خودی خۆیدا تووشـی هەقـدژی ببـوو، ئەمـەو بتپەرسـتی بەشـێکی گرنگـی پێکهاتـەی کەلتوری گەلانی ئێرانی بووە و کورد زۆر درەنگ پەیڕەوی زەردەشتیەتی کـردووە[2]. لـە نـەزەری ئێمـە هۆکـاری ئایینی و گیـانی هۆکارێـك بـووە بـۆ پەیڕەوکەرانی ڕەسەنی زەردەشتیەت (نەك مەجوسی) و مەسیحی)، (نەك گاوری)، کە چاوەڕێی ئیسلام بکەن بۆ ئەوەی لە دەسەڵاتی دینی و قەومی ساسـانی و ڕۆمـانی ڕزگاریـان ببی. هـیچ ژێـدەرێك ئامـاژە بـۆ ئـەو هۆکـارە ناکات، کە کورد لە دژی خەلافەت "ڕاپەڕن" بەڵکو لە دەسەڵاتی ساسانی و ڕۆمانی ڕاپەڕیون!

لە هۆکاری سیاسیدا شتی دەنووسی، کە لـە هـیچ ژێـدەرێك نـەك باس

1 شوان عوسمان، ل236.

2 ڕەشاد میران، ڕەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، ل26.

www.ruanin.net

نەکراوە، بەڵکو ئامارەشی بۆ نەکراوە، کاك شوان بانگەشەی ئەوە دەکات کە "زۆربەی شار و شارۆچکە کوردییەکان، چ ئەوانەی کەوتبوونە نێو سنوری دەوڵەتی ساسانی، یان ئەوانەی کەوتبوونە نێو سنوری دەسەڵاتی دەوڵەتی رۆمی بێزەنتی جۆرێك لەسەربەخۆییان بۆ خۆیان هێنابووە دی[1]، کاك شوان، ئەگەر دەسەڵاتێکی کوردی لە هەردوو بەشی کوردستان سەربەخۆ بووبی و خاوەن دینی خۆی بی، دەبی لەسەر چ بنەمایەك دەسەڵاتی دەوڵەتی ساسانی لە هەولێر بەرگەی میرنشینەکەی قەرەداغی نەگرتبی؟! قەرەداغ، کە لە دەسەڵاتی مەجوسیەتی ساسانی هەڵگەڕاوە خۆی و میرنشینەکەی بوونە قوربانی!

بەڵام ئەگەر مەبەستی کاك شوان لە ئاغەیەك، دەرەبەگێك، یاخود موڵکدارێك لە شارێکی کوردی لە ژێر ئاڵای ساسانی، یاخود رۆمانی دەسەڵاتێکی ناوخۆیی بۆخۆی پێکهێنابی، هەر لەسەر دینی ساسانی، یاخود رۆمانی بی و باج و سەرانەی لە خەڵکی وەرگتبی و بە دەوڵەتی ساسانی یاخود رۆمانی دابی، ئەوا لە مێژوودا دیاردەی وا هەیە، بەڵام عەرەبیش بەر لە ئیسلام لەم جۆرە دەسەڵاتانە بی بەش نەبوونە. ئەوەتا دەوڵەتی مەنازیرە و غەساسینە و میرنشینی تەدمور و الحضر لە مێژوودا زۆر باس کراون.

عەرەب لە پێش ئیسلامدا دەسەڵاتێکی سیاسی و دینی بەهێزیان لە نیمچە دورگەی عەرەبیدا هەبووە، (بازاڕی عەکان)یش بەشێك لە مێژووی

---

1 شوان عوسمان، ل237.

کەلتوری عەرەبی پێکدەهێنی، بەڵام هەرگیز دەوڵەتی ساسانی و ڕۆمانی ئەو دەرفەتەیان بەکورد نەداوە خاوەن دەسەڵاتی سیاسی و دینی و کەلتوری خۆیان بن. کاك شوان لە لاپەڕە (238) مەبەستی خۆی لەمەڕ ئەم هۆکارە دەخاتە ڕوو و دەنووسی: ".. ئەمە بووە هۆی لەدەست دانی دەسەڵاتی نێوخۆیی و نیمچە سەربەخۆییەکانیان".

بەڵام ڕاستی تەواو پێچەوانەی ئەمەیە، چونکە کە لەشکری ئیسلام هاتە کوردستان وەك (طبري) و (ابن الاثير) و (بەلازری).. دەنووسن، لە زۆر شوێن کورد کراون بەسەرداری شارەکانیان، بەواتای پرۆسەی بە ئیسلام بوونی کورد هۆکارێك بووە بۆ دروست بوونی کیانێکی کوردی ئیسلامی[1]!.

کورد و عەرەب پێش ئیسلام لە نەزەری ئیسلام خاوەن کەلتورێکی جاهیلی بوون. لە قورئاندا باسی ئەوە هاتووە کە کۆچەرەکان، ڕەوەندەکان دواکەوتوون، بە بەراورد لەگەڵ شارییەکان کافرتر و دووڕوو ترن. ئەگەر بەشێك لە کۆمەڵگای عەرەبی کۆچەری و ڕەوەند و دەوارنشین بووبن (کە وابوون)، کوردیش بە قەولی ڕەشاد میران کۆچەر و شوانکار و چیایی بوونە[2]. لە نەزەری کاك شوان فاکتەری کولتوری و شارستانیی، ڕۆڵی

---

1 کاك شوان خۆیشی باسی میر قوباد دەکات، کەبۆتە سەرداری حەلوان، بەڵام وادیارە کاك شوان کە باسی شتێك لە شوێنێك دەکا لەبیری دەچێ لە شوێنێکی تر چی نووسیوە!

2 ڕەشاد میران، ل26-27.

www.ruanin.net

خـۆی بینیـوه لـه هەڵگەڕانـەوەی کـورد (کـه شارسـتانی بوونـه) لـه دژی دەسـەڵاتی خەلافەت، (چونکه عەرەبەکان دەوارنشین بوونـه!) لێرەدا کـاك شـوان کاریگـەری ئیـسلام لەسـەر هـزر و رەفتـاری عەرەبـه موسـڵمانەکان دەسـڕێتەوه، بـەڵکو واپیـشاندەدات، کـه عەرەبـەکان "ئیـسلامیان" بـۆ بەرژەوەندی عەرەبایەتی قۆرخ کردوه.

هـیچ کـەس نـاتوانی نکـووڵی لـەوه بکـات، کـه ئیـسلام شۆڕشـێکی عەقیـدەیی و هـزری و کـەلتوری گرنگـی لـەنێو موسـڵمانان بـەرپا کـردوه و بەسـەر کـەلتوری رەوەنـدی کۆچـەری زاڵ بـووه و عەقڵیـەتێکی مـەعریفی شارستانی دامەزراندوه. هـەر ئەمـەش وای کـردووه بەئاسـانی قـەبوڵی ئـەو دەسـەڵاته –هـابیلی یـەی– ئیـسلام بکـات و ببێتـه بەشـێك لـه ئوممـەی ئیـسلامی. کـاك شـوان لـه ڕوانگـەی راڤـەی مـاددی بـۆ مێـژوو، هۆکـاری ئـابووری دەکاتـه هۆکارێك بـۆ بڵاوکردنـەوەی ئیـسلام لـه دەرەوەی نیمـچه دوورگەی عەرەبی وەك بڵـێی ئیسلام هاتووه باجێکی زۆری بەسەر کورددا سەپاندوه. کوردیش که دەرفەتی بۆ رێکەوتوه بۆ لابردنی ئەو بارگرانی یـه له دژی ئیسلام راپەڕیوه! ئەمه هەر رای کاك شوان نیـه، بـەڵکو پێش ئـەو، رۆژهەڵاتناسـەکان زۆر زوو ئەمـەیان وروژانـدوه. هـەروەها رەفیـق سـابیر و (ج. کوردۆ) ئەمەیان دوباره کردۆتـەوه، بۆیـه ئـەوەی کاك شـوان (تەقلیـدی تەقلیده!)، له کۆن و نوی دا باج هەبووه، بەڵام باجی ئیسلام لەسەر هەندی مـرۆڤ بـۆ بەرژەوەنـدی مرۆڤـه پێویـستەکان و دەوڵـەتی ئیـسلامی بـووه کـه رەمز و ماڵی هـەموو موسـڵمانێکه، ئەمڕۆ لـه ئـەوروپا زۆر دەوڵـەت لەسـەر باج tax دەژین و مەسەلەی باج بەدیاردەیەکی شارستانی دادەنێن!!

هەروەها کاك شوان بانگەشەی ئەوە دەکات گوایە لە نەزەری عەرەبە موسڵمانەکان عەرەبایەتی لە پێش ئیسلامەتی بووە بۆ یەکسانی غەیرە عەرەب، بۆ نموونە کورد، "ئەگەر موسڵمانیش ببان هیچ شتێکی ئەو تۆی نەدەگۆڕی، بەڵکو دەبوایە عەرەب بێت بۆ ئەوەی ڕێز و حورمەت و تایبەتمەندێتی ئابوری و رامیاریشت هەبێت"[1]، مێژووی رەگەز پەسەندی هێندە کۆن نیە، هەروەها عەرەبایەتی هێندە پەسەند نەبووە، تاکو عەرەب شانازی پێوە بکەن، جا عەرەبە موسڵمانەکان بەچ پێوەرێك لەسەر ئەو مەسەلەیە کاریان کردووە؟! من لەوانە نیم، مێژووی مرۆڤایەتی بەپیرۆز ببینم، مادام مێژوو مرۆڤکردە بی، حەتمەن چاوەڕیی شتی جوایەزی لی دەکری، کەوابی خودی مەسەلەکە رێژەییە و موتڵەق و رەها نیە. ئەو عەرەبە موسڵمانانەی لە سوپا و کارگێڕی ئیسلامیدا کار بەدەست بوون، لە مێژ بوو لە نەفامی عەرەبێتی شورابوونەوە، ئەوانەی هەر لە بازنەی ئەو جاهیلیەتە دا بوون هیچ پلە و پایەکیان نەبووە، لەم ڕووەش هیچ ژێدەرێك نیە باس لە ناکۆکی و ململانی و شەڕی بکات، کە لەسەر بنەمای "عەرەبایەتی-کوردایەتی" لە دەوڵەتی خەلافەتی ئیسلامیدا بەرپا بووبی!!

1 شوان عوسمان، ل241.

چەند سەرنجێك لەبارەی
هەڵگەڕانەوەو راپەڕینی شارو شارۆچكە كوردی‌یەكان

بــەر لــە هــەموو شــتی "هەڵگەڕانــەوە" و "راپــەڕین" دوو دیــاردەی سروشتی هەر كۆمەڵگەیەكی نێوان چەند دەسەڵاتێك و پڕ لە ململانێن.

عـەرەب پـێش كـورد لـە دەسـەڵاتی خەلافـەت هەڵگەڕاونەتـەوە، لـە پـاڵ هەڵگەڕانـەوەش بانگەشـەی "پێغەمبەرایەتیشیان" كـردووە، لـەو دەڤـەرەی خۆیـان دەسەڵاتێكیـشیان بـۆ خۆیـان پێكـەوە نـاوە، دەبـی ئەوانـە بـۆ چ هەڵگەڕابنەوە؟ خۆ ئەگەر مەسەلە "قەومی" بی هـەردوولا عـەرەب بوونـە؟! ئـەو جـۆرە هەڵگەڕانـەوەش دربێكـی كوشـندە لـە "یـەكێتی نەتـەوەیی" دەدەن؟! ئایـا هۆكـاری دیـنی و سیاسـی و ئـابووری و كۆمەڵایـەتی و فەرهەنگی –كەلتوری لە پاڵ ئەو هەڵگەڕانەوە دابوونە؟! ئـەری كێشەیەكی مەعریفی و هـزری لـەگۆڕی دابووە، یاخود مەسـەلەكە هـەمووی كەلكەلـەی دەسەڵات بووە؟!

لە سەردەمی "فتوحات"دا زۆربەی ئارێشەكانی ئەوسا لـە چوارچێوەی دەسـەڵات دابـوون، لـەناو خـودی هـەردوو دەوڵـەتی ساسـانی و رۆمـانی دا چەندەها كێشە لەئارادا بوون، زۆربەی هـەرە زۆری لـە دەسـەڵاتخوازی زێتر نەبوون، ئەری لە ئەصڵدا شەڕی چەند سەدەی ساسانی و رۆمانی دیـنی و نەتەوەیی بوو، یاخود پاوانخوازی دەسەڵاتی عەسكەری و جوگرافی بوو؟!

بابزانین ئەو دیاردەیە لە دەڤەری کوردیدا چۆن بووە. لە بەرایی وتمان هەندی نوسەر بانگەشەی ئەوە دەکەن، کە دەوڵەتی ساسانی دەوڵەتێکی کوردی بووە، کەسانی وەك کاك (شوان)یش بانگەشەی ئەوە دەکەن، کە کورد لەناو دەسەلاتی ساسانیدا پێگەیەکی سیاسی و ئیداری و دینی هەبووە، بەشداری کوردیش لە لەشکری ساسانی بەشێك بووە لە سەروەری کورد، وەك بڵێی نەمانی دەوڵەتی ساسانی لەنەزەر کاك شوان بە کارەسات و نەهامەتی بەسەر کورد دا شکاوەتەوە، بۆیە کە دەسەلاتی ساسانیش لە دەڤەرەکەدا نەماوە هەر کورد بەرەنگاری لەشکری ئیسلام بۆتەوە؟!

لەمەش زیاتر، کاك شوان هەڵگەڕانەوەی کورد لە دژی دەسەلاتی دەوڵەتی خەلافەت وەك هی عەرەبەکان تاك رەهەند نابینی، بەڵکو بە عەقڵیەتی ئەمڕۆ "شرۆڤە"ی ئەو رووداوانە دەکات!

هەڵگەڕانەوە لەدەسەلاتی تازە دیاردەیەکی نا سروشتی نیە، هەرێمی کوردی بە بەراورد لەگەڵ هەرێمی عەرەبی زۆربەی بە ئاشتی و سوڵح ڕزگار کراوە. لە هەرێمی کوردیش دوو دەسەلاتی مەزن هەبوون هەردووك ولاتی کوردیان کردبووە بەشێك لە ستراتیژیەتی خۆیان. هەڵکەوتەی جوگرافی کوردستان گرنگیەکی جیۆپۆلیتیکی لە دوڕیانی دەوڵەتی ساسانی و رۆمانی دا هەبووە. بۆیە چەند فاکتەری کورد رۆڵی خۆی ببینی لە ململانیی ئیسلام–ساسانی، ئیسلام –رۆمانی، مەسەلەکە بە بەرژەوەندی ساسانی و رۆمانی تەواو بووە،جا چەند دەسەلاتی رۆمانی یاخود ساسانی لەو دەڤەرانەی کوردیدا نزیك بووبن، توانیویانە ئارێشە و

پەشێوی لە دەڤەری کوردیدا بەرپا بکەن. کاک شوان خۆیشی ناتوانی نکوولّی لە هەندی لەو ڕووداوانە بکات، کە بەپاڵپشتی دەسەڵاتی رۆمانی، یاخود ساسانی بووە، لە مێژووی ململانیی ساسانی–رۆمانی، هەرێمی ئەرمینیا خاڵێکی گرنگی ململانییەکە بووە هەر کە ساسانییەکان بەهێز بوونە، دەوڵەتێکی سەربەخۆیان لەوی دامەزراندووە، بەڵام هەرکە لاواز بووینە، رۆمانیەکان دەرفەتیان وەرگرتووە پیاوێکی خۆیان کردۆتە سەرداری ئەو هەرێمە. وێڕای کێشەی سیاسی، زەمەنێك ناکۆکی دینی–یش بۆتە فاکتەرێکی ململانیی هەردوولا، هەر کە ئەو هەرێمە کەوتە بەر دەست لەشکری ئیسلام، بەحوکمی ئەوەی هێشتا پیاوانی رۆم لە هەرێمەکەدا هەبوون، کە زۆربەی موڵکداری هەرێمەکە بوون، هەروەها بنەماکانی ئیسلام تەواو بنجی خۆی دانەکوتا بوو، بۆیە هەرێمی ئەرمینیا بەهاوکاری دەوڵەتی رۆمی بێزەنتی لە دەسەڵاتی دەوڵەتی خەلافەت راپەڕین و توانیان بۆ ماوەیەك سەربەخۆ بن. ئەمەش پتر کاریگەری ئاینی و رامیاری لەپشتەوە بووە[1]، هەرچی هەرێمی فارس و ئەهوازە، کورد لەو دوو دەڤەرەدا بەشێك نەبووە لە پێکهاتەی کۆمەڵگەی مەدەنی ئەو دوو هەرێمەدا، بەڵکو دەوارنشین و کۆچەر بووە. مێژوونووسان دەنووسن، کە لە هەرێمی فارس چوار (یان پێنج) زۆمی کورد هەبوونە و هەروەها هۆبەی (گەرەکی) کوردیش هەبوون، ئەوانە زیاتر لە ژێر کاریگەری دەوڵەت دابوونە، بەرژەوەندی سەرۆك قەبیلە و سەرداری هۆبەکان (نەك تاکی کورد) لەگەڵ بەرژەوەندی دەوڵەت دا بووە. دوور نییە زۆربەی ئەو

1 شوان عوسمان،ل249.

کوردانەی لە لەشکری ساسانیدا بوون، کە لەنەزەری کاک شوان پێکهاتەی سەرەکی لەشکری دەوڵەتی ساسانی بوون[1]، هەر کوردەکانی ئەو زۆم و هۆبانە بووبن.

هەرچی ئەو رووداوانەن، کە لەکاتی فتوحات و ماوەیەک دوای فتوحات رویانداوە، هیچ ئەگەرێکی سیاسی و ئاینی و کەلتوری و ئابووری لە دواوە نەبووە، بەڵکو کە لەڕووداوەکان ورد دەبینەوە زیاتر کێشەی کەسیی و بەرژەوەندی موڵکدارەکان بووە. لە هەندی ئەو ڕووداوانە کاک شوان پشت لە زۆربەی ژێدەرەکان دەکات، پشت تەنها بەو ژێدەرە دەبەستی، کە لە بەرژەوەندی ئەو دابی، هەر بۆ نموونە دەربارەی "هەڵگەڕانەوەی" شاری هەمەدان دەنووسی" (زۆربەی سەرچاوەکان) لەسەر ئەوە کۆکن کە شاری هەمەدان راستەوخۆ دوای شەڕی نەهاوەند، لە 21ک/644ز دا لە لایەن لەشکری عەرەبە موسڵمانەکان گیراوە، لەگەڵ ئەوەشدا چەند سەرچاوەیەك باس لەوە دەکەن، شاری هەمەدان ساڵی 23ک/644ز، و ساڵی 24ک/645ز گیراوەتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنی، کە هەمەدان دوو جار دژی عەرەبە موسڵمانەکان راپەڕیوە، بەڵام هەردوو جارەکە خراوەتەوە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی خەلافەت.[2]!

سەبارەت بە هەڵگەڕانەوەی شارەکانی هەرێمی جزیرەی کوردستان، کاک شوان بە ئارەزووی خۆی کەوتۆتە شرۆڤە کردنی روداوەکان، لەگەڵ

---

1 شوان عوسمان، ل150.

2 سەرچاوەی پێشوو.

ئەوەش لە زۆرجی ناتوانی نکوڵی لەو ڕاستی‌یە بکات، کە هەر کێشەیەك لە هەرێمەکەدا بەرپا بووبی دەستی ڕۆمە بێزەنتی‌یەکانی لە پشتەوە بووە.

لەو بەشەدا باسی شەش شار دەکات و ئەوەی "ئۆرفە" بە "ڕاپەڕین" حسێب دەکات و (ئامەد) و (شمیشات) و (مەلاتیە) و (دەڤەری موسڵ) بە هەڵگەڕانەوە، ئەوەی (شارەزووریش) بە (چش!).

هەموو سەرچاوەکان لەسەر ئەوە کۆکن، کە شاری "ئۆرفە" بەسوڵح لەگەڵ موسڵمانەکان ڕێککەوتون، هەتا کاك شوان خۆیشی دان بەو ڕێککەوتنە دا دەنی. تەنانەت سەرکردەی موسڵمانان لەناوچەکە نەچۆتە کەنیسەی شارەکەش کەچی کاك شوان قسەی (بەلازری) لە (فتوح البلدان-ل180) و (قدامە بن جعفر) لە (الخراج و صناعة الكتابة-ل313) **وا ڕاڤە دەکات وەك بڵێی شارەکە پێشتر لە ڕووی عەسکەری‌یەوە گیراوە و خەڵکەکە لە دژی ئەو دەسەڵاتە ڕاپەڕیون و جارێکی تر موسڵمانەکان شارەکەیان گرتۆتەوە! کاك شوان دەڵێ:**"هەندی لە سەرچاوەکان ڕاپەڕینی شارەکان بە (تکفیر) لە قەڵەم دەدەن[1]، **هەر کاك شوان لە هەمان لاپەڕەدا پێی سەیرە کە چۆن** "سەرچاوەکان باسی کاردانەوەی توند و تیژی لەشکری عەرەبە موسڵمانەکان بەرامبەر دانیشتوانی ئەم شارە ناکەن[2]، **کاك شوان دەزانی بۆچی باس ناکەن، چونکە دانیشتوانی شاری ئۆرفە هیچ "ڕاپەڕینێکیان" لە دژی لەشکری ئیسلام نەکردوە، جا چۆن لە گەڵیان توند و تیژبن؟!**

---

1 شوان عوسمان، 250.

2 سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

لە باسی "هەڵگەڕانەوەی" شاری (ئامەد)یش کاک شوان دەنووسی:

لەگەڵ ئەوەش دا دەشی دەر ئەنجامی ئۆرفە و شارەکانی هەرێمی جەزیرە و شاری ئامێدیش هەڵگەڕابێتەوە و، یاخود لەسەردەمێکی لە دواتردا راپەڕی بن.[1]

کاک شوان، ئەمە مێژووە، نەك "پێشبینی" بی بنەما، ئەگەر شتێکی ئاوا رووی دابا، حەتمەن سەرچاوەکان باسیان دەکرد و دەرفەتی‌یان بەتۆ نەدەدا تۆ پێشبینی بکەی!! بێگومان هەڵگەڕانەوە و راپەڕین رووی نەداوە، جا چۆن باسی بکەن.. دەبی ئەوانیش وەك تۆ بکەن واز لە ئەکادیمیەت بێنن و راپەڕین و هەڵگەڕانەوە لەواهیمەی خۆیان بەرپا بکەن؟!

لە "هەڵگەڕانەوەی" شاری "شمیشات" دەنووسی: "بە بۆچوونی ئێمە هۆکاری رامیاری کاریگەری راستەوخۆی هەبووە، چونکە هاوسنووری (بیزەنتە) بووە و هانی داوە، هاوکات ماوەیەکی دووریش نەبوو کە لە دەست رۆمەکان دەرچوو بوو.[2]

لە بارەی هەڵگەڕانەوەی مەلاتیە دەنووسی: "دەوڵەتی رۆمی بیزەنتی هاوکاری و کۆمەکی نەدەکردن.[3] بە بۆچوونی کاک شوان دەوڵەتی رۆمی بیزەنتی پشتگیری هەڵگەڕانەوەی شاری شمیشاتی کردووە، بەڵام هاوکاری و کۆمەکی شاری مەلاتیەی نەکردووە؟!

کاک شوان، دەبی لەبەر چی بووبی؟ چۆنە ئەمجارە شتێکی تر

1 شوان عوسمان، ل252.

2 سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

3 شوان عوسمان، ل253.

"پێشبینی" ناکەی؟!

کاک شوان لەمەڕ هەڵگەڕانەوەی "دەڤەری موسڵ و شارە پێوەستەکانی" تەنیا باسی شاری مووسڵ دەکات. لەبارەی هەڵگەڕانەوەی شاری موسڵیش تەنیا رای "دوو نووسەری نوی" نەك مێژوونووسانی ئیسلامی دەهێنێتەوە، لەسەر رای ئەوان "گومان"ێك دروست دەکات دەڵی: لەوانەیە! موسڵ دووجار گیرابی! هەرچی (واقیدی)یە باسی پەشیمان بوونەوەی حاکیمی نوێی موسڵ دەکات نەك خەڵکی موسڵ!

لە بارەی (دەڤەری شارەزوور) کاك شوان (راستییەکی تاڵ بۆخۆی!) تۆمار دەکا و دەنووسی: "هەرچەندە سەرچاوەکان باس لەوە ناکەن، کە دەڤەری شارەزور لە دەسەڵاتی عەرەبە موسڵمانەکان هەڵگەڕابێتەوە، لەگەڵ ئەوەش دا تاماوەیەکی درەنگ نەیانتوانی بەتەواوی دەست بەسەر ئەو دەڤەرە دابگرن و دەسەڵات و ئاینی خۆیانیان بەسەردا بسەپێنن.[1]

ئەری کاك شوان، بەڕاستی سەرچاوەکان باسی راپەڕینی دەڤەری شارەزوور ناکەن، یاخود چونکە راپەڕینەکە لە دژی دەسەڵاتی دەوڵەتی ساسانی بووە، نەك دەسەڵاتی دەوڵەتی خەلافەت، بۆیە تۆ ئاماژەی پێناکەی؟! کاك شوان، راپەڕینی دەڤەری شارەزوور یەکی لەو راپەڕینانەیە لە دژی داگیرکەری ساسانی، نەك سەرچاوە کۆنەکان، بەڵکو نوێیەکانیش ئاماژە بەوە دەکەن کە کورد زۆر نارەحەت بوونە لە دەست دەوڵەتی ساسانی!؟

---

1 شوان عوسمان، ل254.

هەروەها ڕێزدار عەبدولحەمید حسێن لە (الفتح الاسلامي في العراق و الجزيرة) (ل177 و131) **دەنووسی: ئەوانەی ناسراون بە "حومڕای دێلم" ئەو سەربازە کوردانەی لەشکری ساسانین و لە دژی دەوڵەتی ساسانی ڕاپەڕیون، نەك پاڵپشتی لەشکری ساسانی بوونە، وەك تۆ دەڵێی. هەروەها د.عبداللە موستەفا هەر لەهەمان سەرچاوەدا ئەو ڕاستییە لە بارەی بێزاری سەربازانی کورد لە لەشکری ساسانی دا دەگوازێتەوە.**[1] **لە ئاکامیش ئەو کوردانە پەیوەندیان بە سوپای عەرەبە موسڵمانەکانەوە کردووە و بوونەتە پاڵپشتێکی بەهێزی ئیسلام، هەر لە ڕێگای ئەوانەشەوە پرۆسەی وڵاتگیری بە ئاسانی مەیسەر بووە.**

کاك شوان، تۆ باسی ئەکادیمیەت و میتۆدی توێژینەوەی مێژوویی دەکەی، دەبوو باسی ئەو ڕاپەڕین و هەڵگەڕانەوانەشت بکردبا، کە لەدژی دەسەڵاتی ساسانی و ڕۆمانی بەرپا بوونە، نەك وەك هەندی نووسەر و ڕۆژهەڵاتناس بە وردبین لەدوای کێشەیەك بگەڕێی ناوی بنێی هەڵگەڕانەوە، یاخود ڕاپەڕین، چونکە ئەمانە لە کاری ئەکادیمیدا ئەوها ئاسان نین وەك تۆ لێی حاڵی بووی!

---

1 د.عبدالله مصطفى: امجاد الاكراد، ص43-44.

ســــــــەرچـــــاوەكـــــــان

1/ **سەرچاوە عەرەبییەکان:**

أ) ژێدەرە سەرەکیەکان:

1-القرآن الكريم.
2-الانجيل كتاب الحياة، (بيروت/1982)
3-ابن الاثير، الكامل في التاريخ، دار الفكر، (بيروت:1978)
4-الاصطخري، المسالك و الممالك، دار العلم، (سوريا:1961)
5-البلاذري، فتوح البلدان، دار الكتب العلمية، (بيروت:1978)
6-ابن حوقل، صورة الارض، مكتبة الحياة، (بيروت:1979)
7-الطبري، تاريخ الامم و الملوك، منشورات مؤسسة الاعلمي للمطبوعات(بيروت:1998)
8-ابو الفداء، كتاب تقويم البلدان، دار الطباعة السلطانية، (پارس1850)
9-ابن الفقيه، مختصر كتاب البلدان، دار احياء التراث العربي، (بيروت:1988)
10-قدامة بن جعفر، الخراج و الصناعة الكتابة،(بغداد 1979)
11-ابن كثير، البداية و النهاية، دار احياء التراث العربي (بيروت: 1997)
12-المقدسي، احسن التقاسيم، دار احياء التراث العربي (بيروت:1987)
13-ياقوت الحموي، معجم البلدان، دار صادر، (بيروت: 1977)

www.ruanin.net

ب) ژێدەر
1-بروكلمـــان، كـــارل، تـــاريخ الـــشعوب الاســـلامية، دار العلـــم، (بيروت:1981)
2-كمال أحمد عادل، الطريق إلي المدائن، دار النفائس، (بيروت:1972).
3- ســـقوط المـــدائن و نهايـــة الدولـــة الـــساسانية، دار النفـــائس، (بيروت:1981).
4-محب الله ن، موقع الاكراد و كردستان تاريخيا و جغرافيا و حضاريا، (1991)
5-مصطفي، عبدالله، امجاد الاكراد، (اربيل:2002)
6-هاجاني، حازم، صفحات من تاريخ الكرد و كردستان، (اربيل:2002)

2/ **سەرچاوە كوردیيەكان**
3-خەسرۆ گۆران، كوردستان لە مێـژوودا، چـاخە كۆنـەكان (1000 هـەزار سـاڵ پ.ز- 400ی زایین، بەشی یەكەم، وەرگێڕانی ئاسۆ كریم، (هەولێر:2001)
1-حەسەن محمود حمە كریم، ئایی كورد، لە تۆفانی ئیـسلامی دا، چـاپی سـێیـەم. (سلێمانی 1997)
2-كوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامی دا، چاپی سێیەم، (سلێمانی:2002).
7-شوان عوسمان مـستەفا، كوردسـتان و پرۆسـەی بـە ئیـسلام كردنـی كـورد، (سـلێمانی: 2002)
4-سەلام ناوخۆش، سێكوچكەی هەرەس، (هەولێر: 1999)
5-سەركیس ئاغاجـان، كـوردە مەسـیحیەكان لەسـەر دەمـی ساسـانیدا، هـەولێر

www.ruanin.net

1996
6-شـــــەرەفخانی بەدلیـــــسی، شـــــەرەفنامە، وەرگێڕانـــــی هـــــەژار موکریانی،(نەجەف:1972)
11-موحەمەد ئەمین زەکی، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، چـاپی نـوی، (سلێمانی 2000)
9-مەلا جەمیل رۆژبەیانی، ولاتگیری رەشەخاکی عێراق، (سلێمانی:1997)
10-مەلا رەئوف سەلیم حەویزی، کوردستان و ئاینی ئیسلام، (جامعە: 1970)
8-شاسوار خ.هەرشەمی، مێژووی ئارامیەکان لە کوردستاندا، (سلێمانی:1999)

3/ ماستەرنامە و دکتۆرانامەکان:

1-احمد میرزا میرزا، غربی الجبال فی صدر الاسلام، رساله ماجستیر غیر منـشوره، کلیه الاداب، جامعه صلاح الدین اربیل 1994.
2-ئاکۆ عبدالکریم شوانی، شاری سلێمانی 1918-1932، ماستەرنامە کۆلێـژی زانستە مرۆچایەتییەکان زانکۆی سلێمانی 2002
3-فـائزه محمد عـزت، الکـرد فی اقلـیم الجزیـره و شـهرزور فی صـدر الاسـلام 16ﻫ 132ﻫ/637-749م، رساله ماجستیر غیر منـشوره، کلیـه الاداب، جامعـه صـلاح الدین 1992.
4-فرست مرعي اسماعیل، الکرد مصادر و معالم تاریخهم في صدر الاسلام مرحلة الفتوحات، 16ﻫ-21ﻫ، رسالة ماجستیر غیر منشورة، کلیة الاداب جامعة الخرطوم 1997.
5-الامارات الاسلامیة في بلاد الکرد في العصر العباسي الثاني 350-

511هـ رسالة دكتورا غير منشورة كلية الاداب جامعة صفاء 2000 .
6-حسام الدين علي غالب، الكرد في الدينور و شهرزور رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب، جامعة بغداد، 1975.
7-كلثومة جميل عبدالواحيد، الحياة الدينية و الاجتماعية و الاقتصادية لبلاد الكرد في عهد الساسانيين (224-630)م ، كلية الاداب جامعة صلاح الدين-اربيل 2002

4/ گۆڤار و رۆژنامەکان:

1-زرار سديق، تاريخ ظهور تسمية كوردستان، گۆڤاری مەتين، ژ (80).
2-سەلام، ئايا راستە ئيسلام كوردستانی داگيركردووە؟! گۆڤاری ئيسلام ژ(2-3) (هەولێر 1993)
3-ئارام عبدالسلام، رەوشی كورد پێش ئيسلام، رۆژنامەی دەنگی غەريبان ژمارە (1) (لەندەن: 2002)
4-فوئاد رەشيد، ئامادەبوونی ناونيشان لە پرۆسەی نووسيندا، ڕامان، ژ(68) 2002
5-موعتەسەم نەجمەدين، خوێندنەوەيەك بۆ كتێبی: كوردستان و پرۆسەی بەئيسلام كردنی كورد، رۆژنامەی هەواڵ، ژ(33) (سلێمانی:2002)